

Nota van Antwoord Gaswinning Ternaard

Datum: 26 februari 2024

1. Inleiding

1.1 Zienswijzen en adviezen

Van **vrijdag 27 augustus tot en met donderdag 7 oktober 2021** hebben het ontwerp-inpassingsplan met ontwerp-uitvoeringsbesluiten, MER en onderliggende stukken voor het project Gaswinning Ternaard ter inzage gelegen. Een ieder kon naar aanleiding van de ontwerpbesluiten een zienswijze indienen. Op de ontwerpbesluiten zijn binnen de zienswijzentermijn 110 zienswijzen binnengekomen, waarvan 49 unieke zienswijzen en 3 reacties van overheden.

De zienswijzen zijn integraal opgenomen in de inspraakbundel 'Zienswijzen op Ontwerpbesluiten 'GASWINNING TERNAARD'. Deze bundel is in te zien op <https://www.rvo.nl/onderwerpen/bureau-energieprojecten/lopende-projecten/gaswinning/gaswinning-ternaard>. De ontvangen zienswijzen zijn geregistreerd. Aan de indieners die voor het einde van de terinzagelegging een reactie hebben ingediend, is een ontvangstbevestiging gezonden met daarin een registratienummer. Aan de hand van de laatste 3 cijfers van het registratienummer kunnen de reactie en het antwoord daarop in deze reactienota worden gevonden. Deze reactienota staat ook op voornoemde website. Met de opzoektabel uit de bundel kan bij het ontvangen registratienummer het bijbehorende zienswijzenummer worden opgezocht.

In hoofdstuk 2 van deze Nota van Antwoord Zienswijzen Gaswinning Ternaard zijn de ingediende zienswijzen samengevat en van een reactie voorzien. Er is tevens aangegeven of en hoe met de zienswijzen rekening is gehouden. De behandeling geschiedt in tabelvorm waarin de zienswijzen thematisch worden behandeld. De tabel bestaat uit vier kolommen. De eerste kolom geeft het volgnummer aan. In de tweede kolom is het registratienummer van de zienswijze gegeven (zie voorgaande alinea). De derde kolom geeft het onderwerp aan; samenvatting of antwoord. In de vierde kolom zijn de samenvatting en de beantwoording van het inhoudelijke punt opgenomen.

Voorts is er in een aantal zienswijzen en de reacties daarop verwezen naar diverse adviezen. Daarom is in paragraaf 1.3 (advies Commissie m.e.r.), paragraaf 1.4 (advies Rijksuniversiteit Groningen), paragraaf 1.5 (advies Waddenacademie) en paragraaf 1.6 (advies International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ingegaan op deze adviezen. Deze reacties op de adviezen zijn mede onderdeel van de beantwoording van de ingekomen zienswijzen.

Tussen de terinzagelegging van de ontwerpbesluiten en de definitieve besluiten zit een periode van ongeveer 2,5 jaar. In die periode is nieuwe jurisprudentie gevormd, is de Omgevingswet in werking getreden en kan lokaal of landelijk beleid zijn gewijzigd. Waar dit voor het project gaswinning Ternaard van invloed is op de definitieve besluiten, is uitgegaan van de meest

actuele situatie. De beantwoording van de zienswijze ten aanzien van een dergelijk besluit is zo veel als mogelijk geactualiseerd. Gelet op het grote aantal zienswijzen en de verschillende onderwerpen, kan het zijn dat in de beantwoording van de zienswijze niet is uitgegaan van de laatste stand van zaken. Dit is dan niet van invloed op de genomen besluiten.

1.2 Opbouw beantwoording zienswijzen

De beantwoording van de zienswijzen in deze nota, hoofdstuk 2, is onderverdeeld in de volgende thema's:

1. Procedure / Rijkscoördinatieregeling (RCR)
2. MER / onderzoeken
3. Nut en noodzaak (onderscheid nut en noodzaak gaswinning, kleine velden, het gasveld Ternaard, relatie energietransitie)
4. Omgevingsproces (invloed burgers, communicatie)
5. Rol overheid en initiatienemer
6. Schade(regeling) en lastenverdeling
7. Bodemdaling
8. Risico aardbevingen (trillingen)
9. Natuur en milieu
10. Veiligheid
11. Geluid en lichthinder
12. Water en verzilting
13. Alternatieven
14. Hand aan de kraan principe
15. Zandsuppletie
16. Planologie
17. Planmatig beheer¹
18. Overig

¹ Planmatig beheer gaat over de vraag dat de gaswinning (in het concrete geval) op een efficiënte wijze moet plaatsvinden. De vergunninghouder moet in het winningsplan aangeven op welke wijze en in welk tempo hij delfstoffen gaat winnen. De Minister dient te beoordelen of de wijze en tempo van winnen in lijn zijn met een juist planmatig beheer van delfstoffen, waarbij ook de zorgvuldigheid van de winning (in verband met bodembewegingen) een rol speelt. Uit de parlementaire geschiedenis komt over deze weigeringsgrond het volgende beeld naar voren. Aangegeven wordt dat onder planmatig beheer of gebruik moet worden verstaan niet alleen de te winnen hoeveelheid, het tempo en de mate van de onttrekking van de delfstoffen, maar ook de bescherming van de delfstoffen in de ondergrond (Kamerstukken II 1998/99, 26 219, nr. 3, p. 15).

1.3 Advies Commissie m.e.r.

Het MER is gelijktijdig met het ontwerp-inpassingsplan ter inzage gelegd. Een ieder heeft ook daarop zienswijzen kunnen indienen. De Commissie voor de milieueffectrapportage (Commissie m.e.r.) is gelijktijdig om een toetsingsadvies gevraagd over het MER. De Commissie m.e.r. heeft op 6 december 2021 advies uitgebracht.²

De Commissie MER heeft beoordeeld dat het MER en de onderliggende rapporten helder geschreven zijn en, behoudens de hierna genoemde aspecten, een (zeer) compleet beeld geven van de voorgenomen gasproductie en milieueffecten. Op een aantal punten ontbreekt essentiële informatie in het milieueffectrapport. Er is meer informatie nodig over de effecten op onder meer bodemdaling in de diepe ondergrond, de kleine kweldergebieden 't Skoar en de kwelder bij Wierum, de natuur en broedvogels. Ook stikstofdepositie en de effecten op archeologische waarden zijn nog onvoldoende in beeld, net als de effecten op de bodem bij aanleg van de transportleiding. Tot slot is onvoldoende aannemelijk gemaakt dat monitoringresultaten van grotere gaswinningsgebieden een-op-een vertaald kunnen worden voor het kleinere gasveld bij Ternaard. De Commissie adviseert bovenstaande informatie in een aanvulling op het MER uit te werken. Daarnaast heeft de Commissie een opmerking gemaakt over de navolgbaarheid van de informatie als gevolg van de grote omvang van het MER en de vele bijlagen.

Op basis van bovenstaande advies is besloten om een aanvulling op het MER te schrijven waarin op de genoemde onderwerpen in wordt gegaan. Deze aanvulling op het MER is als bijlage 1d opgenomen bij de toelichting van het inpassingsplan en is meegenomen in de definitieve besluitvorming.

1.4 Advies Rijksuniversiteit Groningen

1. Inleiding

Op verzoek van de Tweede Kamer heeft de Rijksuniversiteit Groningen (hierna: RUG) in haar advies 'Project Gaswinning Ternaard in omgevingsrechtelijk perspectief' (Kamerstuk 33 529, nr. 906, dd. 16 oktober 2021) uitgebreid uiteengezet wat de vereiste omgevingsrechtelijke toestemmingsbesluiten en geldende toetsingskaders zijn voor het project Gaswinning Ternaard, in het bijzonder waar het gaat om de mogelijkheid om de instemming met het winningsplan al dan niet (gedeeltelijk) te weigeren. Hoewel het advies niet specifiek in een reactie of zienswijze wordt aangehaald, wordt door meerdere indieners verwezen naar het toetsingskader op basis van de Mijnbouwwet. Dit vormt de aanleiding om het advies van de RUG in deze Nota van Antwoord een plek te geven. Gelet op de inhoud van het advies en de ontvangen zienswijzen geldt dit vooral voor de antwoorden op de zienswijzen met betrekking tot het ontwerpinstemmingsbesluit op het winningsplan. De bespreking van het

² <https://www.commissiemer.nl/docs/mer/p31/p3152/a3152ts.pdf>

advies op hoofdlijnen, en de beoordeling daarvan in het kader van de definitieve besluitvorming, zullen dan ook beperkt zijn tot dit (ontwerp)besluit.

2. Advies omtrent het ontwerpinstemmingsbesluit op het winningsplan

Voor het winnen van delfstoffen gaat de Mijnbouwwet uit van een besluitvormingstraject met drie beslismomenten: de opsporingsvergunning, de winningsvergunning en de instemming met het winningsplan. In een opsporingsvergunning is vastgelegd welke partijen in welk gebied exclusief opsporingsactiviteiten mogen uitvoeren. De NAM beschikt al geruime tijd over een opsporingsvergunning, alsmede over een winningsvergunning. Voor de Gaswinning Ternaard heeft de NAM een winningsplan ingediend en wordt in deze vergunningsprocedure een besluit genomen over de instemming met dat winningsplan.

Toetsingskader en beslissingsruimte

Op grond van artikel 34 Mijnbouwwet mag de houder van een winningsvergunning uitsluitend gas winnen overeenkomstig een winningsplan waarmee het bevoegd gezag, in dit geval de Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat (hierna: EZK), heeft ingestemd. Deze instemming met het winningsplan kan uitsluitend worden geweigerd op basis van de in artikel 36 lid 1 Mijnbouwwet vermelde gronden. Instemming weigeren op andere gronden is niet toegestaan. Volgens de RUG is hier sprake van bestuurlijke beslissingsruimte. Zo komt de Staatssecretaris *beoordelingsruimte* toe omdat de weigeringsgronden interpretatie vergen. Daarnaast beschikt hij over *beleidsruimte* ingeval een weigeringsgrond aan de orde is. Dit betekent dat de Staatssecretaris enige ruimte heeft om in een concreet geval, na afweging van de betrokken belangen, te bepalen of hij de instemming al dan niet (gedeeltelijk) weigert. Bij deze belangenafweging speelt onder meer het evenredigheidsbeginsel een rol. Vervolgens signaleert de RUG enkele invloeden op de beslissingsruimte, waaronder de adviezen van de wettelijke adviseurs (Staatstoezicht op de Mijnen, de Technische commissie bodembeweging en de Mijnraad). Ook gaat de RUG uitvoerig in op de interpretatie van de weigeringsgronden gelet op de parlementaire geschiedenis en jurisprudentie.

Het huidige beleid inzake gaswinning uit kleine velden biedt volgens de RUG geen ruimte voor het weigeren van de instemming op basis van de weigeringsgrond planmatig beheer (vanwege de door klimaatverandering ingezette

energietransitie). Ook volgt uit jurisprudentie, zo meent de RUG, dat niet vanwege klimaatverandering instemming met een winningsplan kan worden geweigerd op basis van de gronden milieu of natuur.

Beoordeling ontwerpinstemmingsbesluit

De RUG concludeert dat in het ontwerpinstemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard terecht het standpunt is ingenomen dat – gelet op de aan het ontwerpbesluit ten grondslag liggende adviezen van de wettelijke adviseurs – artikel 36 lid 1 Mijnbouwwet geen aanknopingspunten biedt om instemming met het winningsplan te weigeren.

De RUG plaatst hierbij de kanttekening dat als de Minister voor Natuur en Stikstof geen definitieve vergunning op basis van de Wet natuurbescherming (Wnb) kan verlenen, de Staatssecretaris van EZK ook de instemming met het winningsplan zou moeten weigeren. Dit komt doordat bij de gehanteerde interpretatie van de weigeringsgronden (overeenkomstig het beleid voor gaswinning onder de Waddenzee) nadrukkelijk een relatie wordt gelegd met het voorzorgsbeginsel ('hand-aan-de-kraan'-principe) waarbij veilige gaswinning voor mens en natuur voorop staat. Hierbij is volgens de RUG een relatie gelegd met het beoordelingskader voor de verlening van de vergunning op basis van de Wet natuurbescherming, wat tot afstemming in de besluitvorming tussen beide reguleringskaders leidt.

3. Conclusie

Het advies van de RUG biedt een heldere en uitvoerige analyse van de (on)mogelijkheden van de Staatsecretaris van EZK bij zijn besluitvorming omtrent het winningsplan Ternaard. De RUG concludeert hierin dat bij ontwerpbesluit terecht is ingestemd met het winningsplan, hetgeen is bevestigd door de landsadvocaat (bijlage bij Kamerstuk 32 670, nr. 204). Gelet op het definitieve besluit van de Minister voor Natuur en Stikstof tot verlening van de natuurvergunning, geeft het advies dan ook geen aanleiding om de instemming alsnog (gedeeltelijk) te weigeren. Mede in het licht hiervan zullen de ontvangen zienswijzen op het ontwerpinstemmingsbesluit op het winningsplan in deze antwoordnota worden gewogen.

1.5 Advies Waddenacademie

1. Inleiding

Op verzoek van de Tweede Kamer heeft de Waddenacademie (WA) (juridisch) advies uitgebracht over het ontwerp van de Wnb-vergunning voor de Gaswinning Ternaard "Juridisch advies inzake Natura 2000 en gaswinning onder de Waddenzee (project Gaswinning Ternaard)", 5 oktober 2021. Meerdere indieners van zienswijzen hebben aangegeven dat het advies van de Waddenacademie integraal onderdeel uitmaakt van hun zienswijze. Dit geeft aanleiding om hier separaat in te gaan op het

advies van de Waddenacademie; bij de bespreking van de zienswijzen wordt dan verwezen naar deze reactie op het advies van de Waddenacademie.

Hieronder wordt eerst het advies van de Waddenacademie kort en *cursief* weergegeven, daarna volgt reactie van de Staatssecretaris van EZK, de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en de minister voor Natuur en Stikstof hierop.

2. Advies per onderdeel en reactie

2.1 Wetenschappelijke twijfel

2.1.1 Advies: Bij het berekenen van de gebruikruimte moet uitgegaan zijn van de worst-case-scenario's voor wat betreft de factoren die gezamenlijk de gebruikruimte bepalen. Alleen dan kan immers worden gesteld dat de optelsom van risico's/onzekerheden met zekerheid niet gaat leiden tot overschrijding van de gebruikruimte.

Reactie:

De gebruikruimte is kortweg de toegestane bodemdalingssnelheid per jaar waarbij er geen effecten voor natuur en milieu zullen zijn omdat de bodemdaling wordt gecompenseerd door de sedimentatie. Voor de gaswinning onder de Waddenzee geldt dat zolang de bodemdalingssnelheid door de gaswinning lager is dan de beschikbare gebruikruimte, er geen aantasting van de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee plaatsvindt en er geen schade optreedt aan de natuur. De sedimentatie is dan zodanig dat de bodemdaling door gaswinning en de relatieve zeespiegelstijging volledig wordt gecompenseerd. Bij andere gaswinningen in de Waddenzee is eerder uitgegaan van een zeer conservatieve raming van het meegroeivermogen en realistische ramingen voor zowel de zeespiegelstijging als de verwachte bodemdaling. Deze benaderingswijze leidt tot een conservatieve inschatting van de ruimte die er is voor gaswinning en geeft daarmee goede invulling aan het voorzorgsbeginsel dat de basis is voor het 'hand aan de kraan'-principe, ook wel aangeduid als HadK.

Omdat de effecten van bodemdaling in de diepe ondergrond van de Gaswinning Ternaard zich voor het overgrote deel uitstrekken binnen hetzelfde kombergingsgebied als de gaswinning van o.a. Ameland en Moddergat moet de gaswinning van Ternaard passen binnen de gebruikruimte van komberging Pinkegat.

De 'hand aan de kraan'-procedure die voor Ternaard wordt gebruikt, komt overeen met de procedure die al wordt toegepast voor de winningen Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen. In de uitspraak van 23 december 2020 (ECLI:NL:RVS:2020:3029) heeft de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: de Afdeling) over de goedkeuring van het gewijzigde winningsplan voor genoemde winningen, geen aanleiding gezien voor het oordeel dat hier niet van mag worden uitgegaan.

Daarbij verwijst de Afdeling ook naar het advies van TNO van 24 juli 2018 waarin is opgenomen dat het technisch inhoudelijk onjuist is om worst cases van alle parameters mee te nemen.

Volgens de Minister voor Natuur en Stikstof en de Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, voldoet de combinatie van een zeer conservatieve waarde voor het meegroeivermogen en realistische inschattingen voor de zeespiegelstijging en bodemdaling, ook voor de Gaswinning Ternaard aan het voorzorgprincipe omdat het ertoe leidt dat de gebruiksruimte conservatief wordt bepaald. Toepassing van de door Waddenacademie bepleitte onzekerheidsmarge voor de zeespiegelstijging zou leiden tot een onrealistisch conservatief totaal.

2.1.2 Advies: Voor de juridische houdbaarheid van de hand-aan-de-kraan-aanpak in het kader van Natura 2000 moet de gebruiksruimte in verband worden gebracht met de maximaal toelaatbare effecten op de natuurlijke kenmerken (de instandhoudingsdoelstellingen) van het Natura 2000 gebied

Reactie:

Bij het 'hand aan de kraan'-principe en het werken met de gebruiksruimte wordt er voor de gevolgen voor Natura 2000-gebieden van uitgegaan dat er geen significante effecten optreden voor de droogvallende platen. Een relatie leggen met de maximaal toelaatbare effecten op de instandhoudingsdoelstellingen is niet zinvol omdat het werken binnen de gebruiksruimte voorkomt dat er effecten op droogvallende platen zullen optreden.

2.1.2 Advies: Bij het berekenen van de gebruiksruimte en bij de monitoring moeten ook de cumulatieve effecten zijn meegerekend.

Reactie:

Deze mening wordt gedeeld. Met het werken binnen de gebruiksruimte, wat per definitie betekent dat effecten van meerdere winningen op de bodemdaling op hetzelfde gebied cumulatief worden beschouwd, wordt voorkomen dat zich effecten zullen voordoen. Het leggen van een relatie met natuurlijke kenmerken en instandhoudingsdoelstellingen is alleen zinvol (en noodzakelijk) als zich effecten voordoen die op basis van de reguliere monitoring worden vastgesteld en kunnen worden toegeschreven aan de winningen.

2.1.3 Advies: Omdat de gebruiksruimte vaak afhankelijk zal zijn van factoren die in tijd kunnen fluctueren, moet de omvang van de gebruiksruimte regelmatig worden gecontroleerd en zo nodig worden herzien.

Reactie:

Deze mening wordt gedeeld. Ook het Adviescollege 'hand aan de kraan'-principe Waddenzee heeft dit punt naar voren gebracht in haar advies d.d. 8 januari 2021. In de [Kamerbrief van 28 juni 2021](#) van de toenmalige Minister van EZK (Kamerstuk 19684 / 33529, nr. 218) is hierover opgenomen dat NAM en Frisia wordt gevraagd om een paragraaf hieromtrent op te nemen in hun monitoringsrapportage. Hierbij kan worden geput uit de Zeespiegelmonitor waarin onderzoeksinstituten Deltares en HKV jaarlijks rapporteren over de gemeten zeespiegelstijging aan de Nederlandse kust. De auditcommissies kunnen dit eveneens meenemen in hun adviezen over de monitoringsrapportages. Op deze wijze adviseert de auditcommissie jaarlijks aan EZK of de gebruikruimte dient te worden aangepast op basis van de laatste wetenschappelijke inzichten. Eind 2022 heeft SodM een advies gestuurd naar het ministerie over de zeespiegelstijging. Daarnaast is in maart 2023 een nieuwe Zeespiegelmonitor gepubliceerd. Beide geven hogere zeespiegelstijgingssnelheden dan eerdere studies. In de kamerbrief van 22 februari 2023 (Kamerstuk 29648, nr. 244) is opgenomen dat in 2023 wordt beoordeeld of een actualisatie van de gebruikruimte met de meest recente inzichten noodzakelijk is. Op 16 juni 2023 heeft de Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat per brief aan de Tweede Kamer laten weten dat hij een nieuw gebruikruimtebesluit met ingang van januari 2024 voor de komende vijf jaar zal nemen, waarbij deze meest recente inzichten worden meegenomen. De verwachting is dat dit nieuwe gebruikruimtebesluit dit voorjaar zal worden vastgesteld.

2.1.4 Advies: De monitoring mag geen onzekerheden omvatten die ruis geven over de vraag of de gebruikruimte overschreden wordt.

Reactie:

De Waddenacademie verwijst bij dit punt naar het advies van het Adviescollege 'hand aan de kraan' Waddenzee en dan met name naar het onderdeel waarin wordt geadviseerd om bestaande meet- en monitoringsprogramma's uit te breiden. In de [Kamerbrief van 28 juni 2021](#) (Kamerstuk 19684 / 33529, nr. 218) geeft de toenmalige Minister van EZK een beleidsappreciatie van het advies waarbij wordt gemotiveerd waarom dit onderdeel van het advies niet wordt overgenomen en wordt opgemerkt dat de huidige monitoring volstaat. Ook voor het overige wordt verwezen naar genoemde Kamerbrief. Daarin wordt onder meer vermeld dat is afgesproken in de Agenda voor het Waddengebied 2050 om aanvullende kennis te ontwikkelen over cumulatie van effecten van alle menselijke activiteiten op de waddennatuur en te verkennen hoe bij medegebruik een goede afweging gemaakt kan worden in relatie tot andere activiteiten. Aanleiding om vooruitlopend en/of aanvullend hierop nieuw beleid of monitoring te introduceren, wordt door de Staatssecretaris en ministers echter niet gezien.

2.1.5 Advies: De monitoring moet zo regelmatig plaatsvinden dat de kraan tijdig kan worden dichtgedraaid en zeker moet zijn dat na stopzetting geen na-ijleffecten kunnen optreden die toch tot overschrijding van de gebruikruimte kunnen leiden.

Reactie:

In de toelichting geeft de WA hierbij aan dat de Passende Beoordeling (PB) uitgaat van vrij oude berekeningen voor andere gasvelden. Dit is evenwel geen probleem omdat deze berekeningen betrekking hebben op hetzelfde kombergingsgebied als in de Passende Beoordeling van 2006 die was opgesteld voor Rijksprojectbesluit voor de gaswinning onder de Waddenzee vanaf de locaties Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen. De Waddenacademie gaat verder voorbij aan het feit dat er een jaarlijkse cyclus is waarin NAM elk jaar een nieuwe berekening uitvoert en test of de gaswinning plaatsvindt binnen de gebruiksruimte behorende bij het kombergingsgebied waar de bodemdaling in de diepe ondergrond optreedt.

De eigenschappen van het Ternaard gasveld zijn vergelijkbaar met andere gasvelden, gezien de geologische lagen van het reservoir en de bovenliggende, sealende laag alsook de geologische geschiedenis. De geologische geschiedenis van dit gebied is bekend en is voor het Ternaard gasveld niet veel anders dan de gebieden daaromheen waar andere gasvelden liggen. De laag waarin gas wordt gewonnen is hetzelfde voor Ternaard als de omliggende gasvelden zoals Ameland, Moddergat en Nes. Hierdoor zullen eigenschappen van het gesteente in het reservoir vergelijkbaar zijn. Daarnaast zijn de bovenliggende lagen ook hetzelfde. Hiermee zullen ook deze eigenschappen vergelijkbaar zijn. Aangezien er echter nog geen boring is gezet, is er wel meer onzekerheid over de precieze eigenschappen. Na boring zal deze onzekerheid afnemen omdat het dan mogelijk is om de waarden voor de verschillende parameters nauwkeuriger in te vullen. Echter, zelfs met de grotere onzekerheid in de parameters voor het zetten van de boring kan met zekerheid worden vastgesteld dat Ternaard binnen de gebruiksruimte blijft, bij productie volgens het midden scenario. De onzekerheid in parameters is namelijk niet zodanig groot dat heel andere waardes voor de samendrukking van het reservoirgesteente waarschijnlijk zijn. Hierdoor kan toch met zekerheid worden aangegeven dat de bodemdaling veroorzaakt door Ternaard binnen de gebruiksruimte blijft. Aangezien er jaarlijkse rapportages komen binnen het meet- en monitoringsprogramma zal de kennis toenemen over het veld en daarmee de onzekerheidsmarge in het voorspellen van het exacte gedrag van de bodemdaling afnemen na de boring en het in productie nemen van gasveld Ternaard. Dit kan met het 'hand aan de kraan'-principe worden gemonitord.

2.2 Langere termijn

Advies: Tegen de achtergrond van het voorgaande is onduidelijk hoe de verwachte versnelling van zeespiegelstijging na 2026 zich verhoudt tot een vergunning waarin ook winning na die datum wordt toegestaan. Niet wordt gemotiveerd waarop de afgifte van een vergunning voor winning tot 2035 dan binnen het Natura 2000-regime past. Hierbij speelt een rol dat het Hof van Justitie van de EU heeft bepaald dat een passende beoordeling volledig moet zijn en definitieve conclusies moet bevatten.

Reactie:

Het principe van hand-aan-de-kraan waarbij de gebruiksruimte iedere 5 jaar wordt vastgesteld, garandeert dat wordt ingespeeld op ontwikkelingen in de wetenschappelijke inzichten t.a.v. stijging van de zeespiegel. In haar advies verwijst de Waddenacademie bij dit punt naar een passage in de Passende Beoordeling waarbij duidelijk wordt vermeld dat het hier om een fictief voorbeeld gaat, bedoeld om de Meet-en Regelcyclus te verduidelijken en het hand-aan-de-kraan-principe toe te lichten. Daarbij wordt inzichtelijk gemaakt dat de systematiek zo werkt dat ook bij versnelling van de zeespiegelstijging, het meegroeivermogen niet zal worden overschreden omdat tijdig de resterende gebruiksruimte voor gaswinning wordt aangepast. Zie ook hetgeen bij 2.1.3 opgemerkt over het jaarlijks evalueren of er nieuwe inzichten zijn t.a.v. zeespiegelstijging. Door deze systematiek is er ook voldoende zekerheid voor de langere termijn; strijdigheid met jurisprudentie van het Hof van Justitie van de EU wordt derhalve niet gezien.

2.3 Onvolledigheid Passende Beoordeling

2.3.1 Advies: Ook naast de onzekerheden die hierboven aan de orde zijn geweest zijn er aanvullende redenen om te twijfelen aan de volledigheid van de Passende Beoordeling en het definitieve karakter van de conclusies, ook voor de korte termijn. Zo wordt pas in de loop van de jaren op basis van drukmetingen (minimaal 3 jaar) in het reservoir en de detailmetingen van de bodemdaling duidelijk wat een realistisch winningsscenario is voor dit veld.

Reactie:

Zie antwoord bij 2.1.5. In aanvulling hierop wordt nog opgemerkt dat de toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe voldoende invulling geeft aan het voorzorgsprincipe om met de onzekerheden die er zijn bij een nieuwe gaswinning, om te gaan en schadelijke gevolgen te voorkomen. Een andere invulling voor Ternaard is de productiebeperking gedurende de eerste zeven jaar, opgenomen als voorschrift bij de instemming van de Staatssecretaris EZK met het winningsplan. Hierdoor wordt extra zekerheid verkregen dat de gebruiksruimte niet wordt overschreden.

2.3.2 Advies: De noodzaak van volledigheid van de passende beoordeling doet ook de vraag rijzen of ten behoeve van de Passende Beoordeling onderzoek is gedaan naar typische soorten van habitattypen waarvoor doelstellingen gelden en naar de aanvullende soorten en habitattypen die voor de Waddenzee en de andere relevante Natura 2000-gebieden in het Ontwerp-wijzigingsbesluit habitatrictlijngebieden vanwege aanwezige waarden zijn genoemd.

Reactie:

Noodzaak van een dergelijk onderzoek zou aanwezig zijn als er gevolgen zijn te verwachten op typische soorten. Omdat effecten van bodemdaling kunnen worden uitgesloten, is specifiek onderzoek naar typische soorten binnen habitattypen niet nodig.

2.3.3 Stikstof extra zandsuppletie Advies: In de passende beoordeling wordt voorts geen aandacht besteed aan stikstofdeposities die verband houden met de voorziene extra zandwinning en -suppletie

Reactie:

Ook in het advies van de Commissie m.e.r. en in diverse zienswijzen is hierop gewezen. Het advies van de Commissie m.e.r. om de Passende Beoordeling hierop aan te (laten) vullen, is overgenomen. In een aanvulling op de Passende Beoordeling (Aanvulling Passende Beoordeling september 2022, zie bijlage 3b bij het inpassingsplan) is aan de hand van de destijds meest recente versie van het wettelijke voorgeschreven rekeninstrument AERIUS Calculator (versie 2021), berekend wat de gevolgen zijn van het scheepvaartverkeer dat het extra volume zandsuppleties uitvoert voor wat betreft stikstof. De berekende toename is $> 0,00$ mol/ha/jaar en vindt (ook) plaats op locaties waar de kritische depositiewaarde reeds wordt overschreden. De NAM heeft hierop besloten schepen in te zetten die voorzien zijn van gaswassers (Selective Catalytic Reduction (SCR) scrubbers). Hierdoor wordt een reductie van de stikstofemissie gerealiseerd van 80% bij de gebruikte schepen. Door deze reductie van de emissie zal er geen toename van stikstofdepositie plaatsvinden op reeds overbelaste habitattypen. Ter borging wordt de eis dat er schepen met SCR-scrubbers worden ingezet, opgenomen in de voorschriften van de Wnb-vergunning. In de laatste aanvulling op de Passende Beoordeling (Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023) is aan de hand van de destijds meest recente versie van het wettelijke voorgeschreven rekeninstrument AERIUS Calculator versie 2022, opnieuw berekend wat de gevolgen zijn van het scheepvaartverkeer dat het extra volume zandsuppleties uitvoert voor wat betreft stikstof. Vanwege de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023) zijn deze berekeningen nadien opnieuw uitgevoerd. De nieuwste uitkomsten van de berekeningen zijn meegenomen bij het beoordelen van de Wnb-vergunningaanvraag en het opstellen van de Wnb-vergunning.

De uitgangspunten ten aanzien van zandsuppleties zijn niet gewijzigd ten opzichte van de Aanvulling Passende Beoordeling september 2022. De aangepaste uitvoeringsmethoden voor de aanlegfase leiden niet tot andere inzichten voor de effectbeoordeling als gevolg van zandsuppleties dan beschreven in de Aanvulling Passende Beoordeling september 2022. Er zal daarom geen toename van stikstofdepositie plaatsvinden op reeds overbelaste habitattypen. Gelet op het voorgaande kunnen significant negatieve effecten als gevolg van stikstofdepositie worden uitgesloten.

2.4 Juridische typering van extra volume zandsuppletie

Advies: De Passende Beoordeling geeft aan dat in verband met bodemdaling extra zandsuppletie zal worden ingezet als mitigerende maatregel. In voorgaande jaren heeft het Hof van Justitie van de EU in enkele arresten meer duidelijkheid gegeven onder welke voorwaarden een maatregel als mitigerende maatregel mag worden meegeteld in de passende beoordeling. Hieronder wordt aangegeven dat betwijfeld kan worden of de extra zandsuppletie aan deze voorwaarden voldoet.

Reactie:

Tussen Waddenzee en de buitendelta/kustfundament vindt onder de werking van getijden constant uitwisseling van zand en slib plaats. Deze uitwisseling zorgt er ook voor dat de bodemdaling als gevolg van gaswinning, zich niet aan het wadoppervlak manifesteert: er blijft netto meer zand en slib in de Waddenzee achter. De gaswinning leidt er echter ook toe dat extra volume zand moet worden toegevoegd binnen het bestaande suppletieprogramma van Rijkswaterstaat, om het kustfundament in stand te houden. Het gaat hier om een toevoeging van maximaal 9,3%. De Waddenacademie merkt in haar advies op dat betwijfeld kan worden of de extra volume zandsuppleties niet als compenserende maatregel moeten worden aangeduid. Zij doet dit onder verwijzing naar een artikel van Ralph Frins.³ De redenering in het artikel kan niet worden gevolgd. In het artikel wordt de indruk gewekt dat zonder extra volume zandsuppletie, er wél gevolgen voor Natura 2000-waarden en het het plaatareaal in de Waddenzee zullen optreden door de bodemdaling. Dit is echter niet het geval. De extra zandsuppleties vinden niet plaats om schade aan een betrokken Natura 2000-gebied te verminderen, voorkomen, of compenseren, maar om het kustfundament in stand te laten. Dat is dus noch mitigatie, noch compensatie. De zandsuppleties zijn te beschouwen als onderdeel van het project dat moet worden beoordeeld in het kader van de gebiedsbescherming op grond van de Wnb.

2.5 Beleidsruimte Minister voor Natuur en Stikstof

Advies: Ook wanneer door aanvullend onderzoek, het wegnemen van de tekortkomingen van de hand-aan-de-kraan-aanpak en andere maatregelen het oordeel zou ontstaan dat redelijke wetenschappelijke twijfel over significante gevolgen kan worden uitgesloten, dan moet gezien de formulering van artikel 2.7, derde lid van de Wet natuurbescherming worden aangenomen dat de Minister van LNV de mogelijkheid heeft om een vergunning te weigeren.

Reactie:

³ Ralph Frins, 'Mitigatie, compensatie en saldering in het omgevingsrecht', dissertatie (Den Haag: Instituut voor Bouwrecht, 2016), <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/157854>, paragrafen 2.5.2.1, 2.5.2.5 en 2.5.4.

De formulering van artikel 2.7, derde lid van de Wnb is inderdaad zodanig dat wanneer een vergunning niet moet worden geweigerd, dat niet "automatisch" betekent dat de vergunning móet worden verleend. Een weigering zonder dat er sprake is van significante gevolgen, vergt echter wel een bijzondere motivering aan de hand van vastgesteld (natuur)beleid op basis van artikel 1.10 Wnb. Het huidige beleid zoals vastgelegd in de structuurvisie Waddenzee en Agenda voor het Waddengebied 2050, voorziet niet in de mogelijkheid dat de Minister voor Natuur en Stikstof een strenger toetsingskader hanteert. Zowel in de structuurvisie Waddenzee als in de Agenda voor Waddengebied 2050 is opgenomen dat gaswinning vanuit kleine velden onder de Waddenzee vanaf een locatie op het land mogelijk is met toepassing van het 'hand-aan-de-kraan'-principe. In het coalitieakkoord van 15 december 2021 is bepaald dat geen nieuwe vergunningen meer worden verleend voor gaswinning onder de Waddenzee, maar dat de procedure ten aanzien van de Gaswinning Ternaard nog wordt afgerond.

2.6 Stikstof

Advies: Aangenomen mag echter worden dat stikstofemissies en deposities ook voortvloeien uit de winning en suppletie van zand als voorgestelde mitigatiemaatregel voor de Gaswinning Ternaard en vaststaat dat deze activiteiten niet onder de reikwijdte van artikel 2.5 van het Besluit natuurbescherming vallen.

De passende beoordeling besteedt aan deze bijdrage aan stikstofdeposities echter geen aandacht. Omdat de kritische depositiewaarden ook in Natura 2000-gebieden van het Waddengebied nu al overschreden worden, doen de genoemde deposities redelijke wetenschappelijke twijfel rijzen over het ontstaan van significante gevolgen.

Reactie:

Wij verwijzen naar het antwoord onder punt 2.3.3. Door de inzet van "gaswassers"/SCR-scrubbers is er geen sprake van toename stikstofdepositie.

2.7 Advies Commissie MER niet afgewacht

Advies: de Waddenacademie noemt het opmerkelijk en jammer dat de ontwerp-vergunningen ter inzage zijn gelegd voordat de Commissie MER heeft kunnen adviseren over het MER.

Reactie:

Met de Rijkscoördinatieregeling wordt beoogd besluitvormingsprocessen te stroomlijnen en één periode te creëren waarin de ontwerpbesluiten en het MER ter inzage liggen en er zienswijzen kunnen worden ingediend. Artikel 7.32 lid 1 Wet milieubeheer schrijft voor dat zienswijzen over het milieueffectrapport gelijktijdig met de ontwerpbesluiten naar voren kunnen worden gebracht. De Commissie m.e.r. betreft de zienswijzen die betrekking hebben op het MER vervolgens bij haar advies; zie [Zienswijzen - Participatie en milieueffectrapportage - Commissiemer.nl](#). Wetgeving en staande praktijk zijn dus zo ingericht

dat de zienswijzenprocedure vooraf gaat aan het advies van de Commissie m.e.r. zodat de Commissie de zienswijzen die zijn ingediend over het MER kan betrekken bij de advisering.

De werkwijze in het geval van Ternaard is niet alleen bij deze procedure gevolgd maar is de staande werkwijze voor alle besluiten waarbij een MER wordt opgesteld.

2.8 Cumulatietoets

Advies: De Waddenacademie signaleert dat jurisprudentie van de AbRvS op gespannen voet staat met artikel 6, lid 3, zoals uitgelegd door het HvJEU en de Europese Commissie. Artikel 6, lid 3 beoogt schadelijke gevolgen voor de natuurlijke kenmerken van Natura 2000-gebieden te voorkomen door een strikte beoordeling van plannen en projecten.

Reactie:

In haar advies verwijst de Waddenacademie naar vaste jurisprudentie van de Afdeling waarin (kort gezegd) is aangegeven dat projecten die reeds zijn uitgevoerd in beginsel niet afzonderlijk hoeven te worden betrokken in de cumulatietoets, omdat deze gevolgen reeds zijn verdisconteerd in de Ausgangssituatie. De Waddenacademie acht dit in strijd met de Habitatrichtlijn.

Welke projecten in een cumulatietoets moeten worden betrokken, moet project-specifiek worden beoordeeld. Uit de bedoelde jurisprudentie blijkt immers dat die 'in beginsel' geldt en niet in alle gevallen. Hierbij moet onder meer naar de geografische begrenzing worden gekeken: binnen welk gebied kunnen zich - volgens de huidige inzichten - effecten van een project voordoen. Dit betekent ook dat wanneer effecten zich redelijkerwijs niet meer kunnen voordoen, er in het kader van de toetsing van de Wnb-vergunningaanvraag niet naar cumulatie hoeft te worden gekeken buiten het gebied waar effecten kunnen optreden. Voor het project Gaswinning Ternaard springt uiteraard de bodemdaling in het oog omdat de gaswinning tot bodemdaling zal leiden onder kombergingsgebieden waar vanwege gaswinningen die in het verleden zijn vergund, bodemdaling al plaatsvindt. Door het werken met gebruiksruimte voor elk kombergingsgebied worden gevolgen per definitie al cumulatief beoordeeld, dus ook (of: juist) met projecten die in het verleden zijn vergund. In de Passende Beoordeling is hier ook uitgebreid op ingegaan. Ook voor het overige kan niet worden gevolgd waarom er onvoldoende zou zijn gekeken naar cumulatie.

Bovenstaande neemt niet weg dat het van belang is om kennis over cumulatieve effecten van menselijke activiteiten in de Waddenzee te blijven ontwikkelen. In de Kamerbrief d.d. 28 juni 2021 is hier ook op ingegaan en wordt opgemerkt dat er geen aanleiding wordt gezien om vooruitlopend op resultaten van onderzoek nieuw beleid te ontwikkelen.

3. Conclusie

Het advies van de Waddenacademie wordt deels gevolgd. Dit betreft enkele punten waar de Waddenacademie constateert dat de informatie in de Passende Beoordeling onvolledig is. In een aanvulling op het MER en de Passende Beoordeling (september 2022) wordt, tevens op advies van Commissie m.e.r., aan deze opmerkingen tegemoet gekomen. Ten aanzien van het punt van de stikstofdepositie als gevolg van het extra volume zandsuppletie, wordt opgemerkt dat NAM heeft besloten schepen in te zetten die voorzien zijn van gaswassers/SCR-scrubbers zodat er geen relevante stikstofdepositie meer plaats vindt (zie ook het antwoord onder punt 2.3.3). Op de overige punten wordt het advies van de Waddenacademie niet overgenomen.

1.6 Advies IUCN

De International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) adviseert UNESCO over natuurlijk Werelderfgoed. Op 30 maart 2022 heeft UNESCO de "technical review" die IUCN heeft opgesteld, aan Nederland toegezonden. In de brief van 18 mei 2022 van de Nederlandse regering aan UNESCO⁴ wordt ingegaan op de punten die IUCN onder de aandacht heeft gebracht. Op 10 augustus 2023 heeft IUCN opnieuw advies uitgebracht, specifiek gericht op de State of Conservation van de Waddenzee. Dit advies is overgenomen in het State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28 augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. Begin februari 2024 hebben Duitsland, Denemarken en Nederland middels een State of Conservation gereageerd richting het Unesco-secretariaat. Daarin is aangekondigd dat er – met het nemen van een besluit – apart zal worden gereageerd inzake de zorgen betreffende Ternaard.

Het belang van de bescherming van het werelderfgoed, wordt door Nederland uiteraard onderkend. IUCN wijst in haar reactie op het "no-go commitment" en het besluit van het Werelderfgoedcomité uit 2013 om geen mijnbouwactiviteiten in Werelderfgoed toe te staan. De gaswinning Ternaard zal echter plaatsvinden vanaf een locatie buiten het Werelderfgoed en, in lijn met het besluit uit 2013, wordt de activiteit alleen vergund indien er zeker is dat geen schade optreedt aan het Werelderfgoed. Mogelijke gevolgen voor de waarden van het gebied, zijn naar het oordeel van de Nederlandse regering voldoende in beeld gebracht. Door te werken binnen de gebruikruimte voor gaswinning zijn negatieve gevolgen op de waarden van de Waddenzee uitgesloten, inclusief effecten van toekomstige zeespiegelstijging waar IUCN specifiek zorgen over uitte. Daar waar IUCN verwijst naar het advies van de Commissie voor de milieueffectrapportage dat de informatie moet worden aangevuld, wordt verwezen naar paragraaf 1.3 van deze Nota van Antwoord. Deze en overige inhoudelijke zorgpunten die de IUCN heeft opgebracht zijn betrokken bij de definitieve besluiten. Voor een uitgebreide toelichting hierop wordt verwezen naar de Wnb-vergunning.

⁴ [bijlage-response-to-concerns-regarding-world-heritage-property-wadden-sea.pdf \(overheid.nl\)](#)

Ten slotte wordt nog opgemerkt dat de Outstanding Universal Value (OUV) als zodanig geen rol speelt in de besluitvorming in het kader van de Wnb. Alleen voor zover de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000-gebied de Waddenzee samenvallen met de OUV, wordt de OUV (indirect) meegewogen bij de beoordeling van de aanvraag en het opstellen van de vergunning op grond van de Wnb. Voorts wordt voldaan aan de eis, opgenomen in het nominatiedossier, dat de winning plaats heeft vanaf een locatie buiten de Waddenzee. Gelet daarop is het project Gaswinning Ternaard niet in strijd met het Nederlandse beleid ten aanzien van het werelderfgoed Waddenzee.

1.7 Zeespiegelstijging advies 2024

In de kamerbrief van 16 juni 2023 (Kamerstuk 33529, nr. 248) werd aangekondigd dat een extra advies over zeespiegelstijging zal worden gevraagd aan experts van KNMI, Deltares, TU Delft, NIOZ, Universiteit Utrecht en TNO. Deze experts hebben op 31 januari 2024 het advies voor zeespiegelstijging in de periode van 1 januari 2024 tot 1 januari 2029 en na 2029 ingeleverd bij het Ministerie. De zeespiegelstijging in dit advies is hoger dan de zeespiegelstijging uit eerdere adviezen. Dit wordt verklaard doordat de versnelling in de zeespiegelstijging nu ook zichtbaar is geworden in observaties langs de Nederlandse kust. Dit is overeenkomstig andere signalen zoals de zeespiegelmonitor 2022, gepubliceerd in maart 2023, en het advies van SodM eind 2022. Met dit advies zal een nieuw gebruiksruimtebesluit voor gaswinning in de Waddenzee worden gemaakt (voorzien in april 2024). Alle delfstoffenwinningen in de Waddenzee zullen onder deze nieuwe gebruiksruimte vallen. Als delfstoffenwinningen hierdoor buiten de gebruiksruimte komen (binnen de komende 5 jaar) dan zal de productie moeten worden beperkt of gestopt. Dit geldt ook voor de gaswinning in Ternaard.

Concreet betekent dit dat de zeespiegelstijgingsscenario's in het voorjaar van 2024 zullen worden vertaald in een gebruiksruimtebesluit dat afstemming behoeft met LNV (in relatie tot de natuurbeschermingswet) en IenW (in relatie tot de zeespiegelstijging). Vervolgens zal aan de operators in het Waddengebied worden gevraagd om binnen vier weken inzichtelijk te maken of de delfstoffenwinning binnen de vastgestelde gebruiksruimte valt. Belanghebbenden kunnen in bezwaar en vervolgens beroep tegen het nieuwe gebruiksruimtebesluit (zoals ook bij voorgaande gebruiksruimtebesluit is gebeurd). Dit proces neemt geruime tijd in beslag. Gelet op de door de Raad van State bij uitspraak van 31 januari gestelde termijn voor het nemen van een besluit in de RCR-procedure inzake de beoogde gaswinning vanuit Ternaard kan hierop niet worden gewacht en dat hoeft ook niet. Met het gebruiksruimtebesluit dat periodiek aan de nieuwste inzichten over de zeespiegelstijging wordt aangepast, wordt geborgd dat de (beoogde) gaswinning en andere winningen in het Waddengebied steeds binnen de gebruiksruimte blijft.

In 2021 zijn de instemmingsbesluiten van winningsplan Havenmond en winningsplan Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen gewijzigd. Hierdoor is het mogelijk gemaakt om in plaats van de instemmingsbesluiten te wijzigen bij een nieuw zeespiegelstijgingsscenario een gebruiksruimtebesluit te maken waar de winningen aan moeten voldoen. Het is daarom niet nodig om nieuwe instemmingsbesluiten te maken waar de meest recente zeespiegelstijgingsscenario's in zijn verwerkt. Dit geldt ook voor het instemmingsbesluit voor de

gaswinning in Ternaard. Door in het instemmingsbesluit voor de beoogde gaswinning een harde koppeling op te nemen met het meest actuele gebruiksruimtebesluit dient NAM de winning in Ternaard zonodig aan te passen aan de nieuwe gebruiksruimte zonder dat een nieuw instemmingsbesluit hoeft te worden genomen.

1.8 Wijzigingen

In hoofdstuk 3 van deze Nota van Antwoord Zienswijzen Gaswinning Ternaard zijn de ambtshalve wijzigingen opgenomen die hebben plaatsgevonden ten opzichte van het ontwerp-inpassingsplan en de ontwerp-uitvoeringsbesluiten met bijbehorende onderliggende stukken.

2. Zienswijzen

Tabel 2.1 Zienswijzen

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
1			<i>Procedure / Rijkscoördinatieregeling (RCR)</i>
1a	490	Zienswijze	Er had overleg plaats moeten vinden met Werelderfgoed, klimaatdoelstellingen, adviezen van vele verenigingen, klimaatverenigingen, diverse (semi)-overheden.
		Antwoord	Dit gaswinningsproject valt onder de Rijkscoördinatieregeling (RCR). Dit is een procedure waarbij (in dit project) de gaswinning ruimtelijk mogelijk wordt gemaakt en via vergunningen wordt bepaald hoeveel gas er mag worden gewonnen en onder welke voorwaarden. Vanuit deze procedure worden burgers, maatschappelijke organisaties en andere overheden op diverse wijzen betrokken bij de voorbereiding van de ontwerpbesluiten, het ontwerp-inpassingsplan en het daaraan ten grondslag liggende MER. In de RCR-procedure is voorzien in een adviesrol van de meest betrokken bestuursorganen en uitvoeringsdiensten van het Rijk. Betrokken bestuursorganen en andere partijen en andere geïnteresseerden kunnen hun mening kenbaar maken tijdens twee terinzageleggingsmomenten. Deze procedure is in 2015 gestart. Aanvullend daarop is de toenmalige Minister van EZ in 2016 begonnen met een aantal pilots met het oog op het beter betrekken van omwonenden en andere lokale belangengroepen bij energieprojecten die vallen onder de Rijkscoördinatieregeling (RCR). In 2017 heeft de toenmalige Minister van EZK bekend gemaakt dat het gaswinningsproject Ternaard een van de pilots is. Het ministerie van EZK, de NAM, gemeente Noardeast-Fryslân, provincie Fryslân en het Wetterskip Fryslân werken samen aan deze Pilot Omgevingsproces Ternaard. Daarnaast zijn burgers, maatschappelijke organisaties en andere overheden op diverse wijzen betrokken bij de voorbereiding van de ontwerpbesluiten, het ontwerp-inpassingsplan en het daaraan ten grondslag liggende MER. In het kader van 3.28, eerste lid Wro zijn de Raden van de gemeente Noardeast-Fryslân en de gemeente Ameland alsook Provinciale Staten van de provincie Friesland gehoord. Het horen van de gemeenteraad en Provinciale Staten is gecombineerd met het overleg, bedoeld in artikel 3.1.1 van het Bro. Ter voorbereiding zijn tegelijkertijd ook de uitvoeringsdiensten van het Rijk (Rijkswaterstaat en Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en het Wetterskip Fryslân gevraagd reactie te geven op het voorontwerp-inpassingsplan, alsmede de

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			andere betrokken partijen. Ook is er contact geweest met het UNESCO secretariaat, bijvoorbeeld via een brief van het Kabinet van 20 januari 2022 aan UNESCO (Bijlage bij Aanhangsel Handelingen 2021-2022, nr. 1416). Anders dan indiener stelt heeft er dus veelvuldig overleg plaatsgevonden.
1b	510	Zienswijze	Indiener is het niet eens met de stelling dat er geen wettelijke mogelijkheden zijn binnen de Mijnbouwwet om de aangevraagde besluiten te weigeren en verwijst hiervoor naar art. 36 onder a, c en d van de Mijnbouwwet (effecten op veiligheid, milieu en natuur) in samenhang met de eerdere onderbouwingen van indiener ten aanzien van effecten van de voorgenomen gaswinning op veiligheid, natuur en milieu.
		Antwoord	In artikel 36 van de Mijnbouwwet (Mbw) zijn de gronden opgenomen waarop de Minister van EZK (in dit geval de Staatssecretaris van EZK ⁵) zijn instemming met het winningsplan geheel of gedeeltelijk kan weigeren. Voordat wordt ingestemd met het winningsplan, wordt het winningsplan dan ook getoetst aan artikel 36 Mbw. Zoals blijkt uit het instemmingsbesluit op het winningsplan, is ook in het geval van het winningsplan Ternaard getoetst aan artikel 36 Mbw. Uit deze toets komt naar voren dat er geen grond is om de instemming geheel of gedeeltelijk te weigeren.
1c	510	Zienswijze	Indiener verzoekt de Minister om de winningsvergunning Noord-Friesland uit 1969 (gedeeltelijk) te wijzigen of in te trekken (resp. art. 18 en 21 Mijnbouwwet) en verwijst naar de gronden hiertoe in de genoemde artikelen (art. 18 sub h en i en 21 sub k, l en m Mijnbouwwet).
		Antwoord	De artikelen 18, eerste lid, aanhef en onder g, h en i, en 21, eerste lid, aanhef en onder k, l en m van de Mijnbouwwet zien alleen op een vergunning voor winning in de Waddenzee. Daarvan is geen sprake. De winning vindt plaats <i>onder</i> de Waddenzee vanuit een locatie <i>buiten</i> de Waddenzee. De artikelen 18 en 21 Mbw bieden dan geen grond om de winningsvergunning te wijzigen of in te trekken. Zie ook de reactie onder 1h.
1d	510	Zienswijze	Artikel 34 lid 7, Mijnbouwwet stelt dat Afdeling 3.5 van de Algemene wet bestuursrecht ('Samenhangende besluiten') van toepassing is op een besluit tot instemming met een winningsplan. Besluiten met betrekking tot de Wet natuurbescherming (artikel 34 lid 7 sub b 5 ^o Mijnbouwwet) maken onderdeel uit van die samenhangende besluiten. Er is daarmee een duidelijke verbinding tussen de Mijnbouwwet en de Wet natuurbescherming. De Wet natuurbescherming gaat uit van het voorzorgsbeginsel. Dit betekent in relatie tot de gaswinning dat voor een te vergunnen activiteit mitigerende maatregelen moeten worden genomen als

5 De Staatssecretaris die verantwoordelijk is voor de mijnbouw.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			(significant) negatieve effecten in de aanlegfase en de winningsfase niet op voorhand uit te sluiten zijn. Mogelijk moet zelfs een zgn. ADC-toets doorlopen worden.
		Antwoord	Voor het project is een vergunning op basis van de Wet natuurbescherming (Wnb) aangevraagd en verleend. De aanvraag is getoetst aan de criteria die in de Wnb zijn opgenomen. Een ADC-toets is niet aan de orde omdat voldoende zekerheid is verkregen dat de natuurlijke kenmerken van Natura 2000-gebieden niet worden aangetast.
1e	510	Zienswijze	Aangezien gemeenten in het kader van de Crisis- en Herstelwet (die van toepassing is op dit project) geen beroep in kunnen stellen, heeft indiener onvoldoende gelegenheid gehad om haar oordeel en inbreng te geven op de landschappelijke inpassing aangezien bijlage 1 bij de regels ontbreekt.
		Antwoord	De bijlage bij de regels was abusievelijk niet toegevoegd, dit is nu wel gedaan. De landschappelijke inpassing maakt onderdeel uit van de aanvraag omgevingsvergunning bouwen en is ook daarbij ter inzage gelegd. De indiener heeft dit al eerder ingezien en de gelegenheid gehad om dit te beoordelen en hierop te reageren. Er is vanaf december 2020 regelmatig overleg geweest met de indiener over de landschappelijke inpassing. Op 6 januari 2021 is het voorstel behandeld in de welstandscommissie. Op 2 maart 2021 is overleg geweest met de gemeente en dit overleg heeft ook geleid tot een aanpassing van de landschappelijke inpassing. Vervolgens is het voorstel op 7 april 2021 behandeld in de welstandscommissie, waarna bevestigd is dat het voorstel akkoord was.
1f	510	Zienswijze	De ontwerp besluiten en het ontwerp inpassingsplan worden met de RCR-procedure gecoördineerd. In Afdeling 3.5 van de Algemene wet bestuursrecht (Awb) wordt in artikel 3:26 lid 1 sub a Awb gesteld dat 'de ingevolge de artikelen 3:11 en 3:44, eerste lid, onderdeel a, Awb vereiste terinzagelegging in ieder geval geschiedt ten kantore van het coördinerend bestuursorgaan. De kennisgeving van het ontwerp rijksinpassingsplan, het ontwerpinstemmingsbesluit op het winningsplan en de overige ontwerpbesluiten in het kader van de RCR-procedure maken echter geen melding van het feit dat de ontwerpstukken ten kantore van de Minister van Economische Zaken en Klimaat ter inzage liggen. Daarmee is de procedure niet volgens de wetgeving uitgevoerd. Een dergelijk gebrek is niet direct passeerbaar, nu door het gebrek niet beweerd kan worden dat er geen belangen zijn geschaad. De verwijzing naar de elektronische vindplaats van de ontwerpstukken in de kennisgeving biedt verder geen soelaas. Artikel 3:11 lid 1 Awb schrijft voor dat besluiten die worden voorbereid met de uniforme voorbereidingsprocedure, ter inzage moeten worden gelegd. Zij moeten op papier aanwezig zijn op fysieke bezoekadressen of daar terstond digitaal

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			raadpleegbaar zijn op een computer, al dan niet met de hulp van een ambtenaar (ingevolge AbRvS 31 juli 2019, ECLI:NL:RVS:2019:2612, r.o. 3.4). Nu de kennisgeving geen melding maakt van het feit dat de ontwerpstukken ten kantore zijn in te zien (op papier, dan wel, terstond via een computer op digitale wijze) is in casu procedureel onjuist gehandeld.
		Antwoord	De rijkscoördinatieregeling is geregeld in artikel 3.35 in samenhang met artikelen 3.28, 3.31 en 3.32 van de Wet ruimtelijke ordening (Wro). In artikel 3.35, lid 4 in samenhang met artikel 3.8 Wet ruimtelijke ordening wordt afdeling 3.4 van de Algemene wet bestuursrecht (Awb) van toepassing verklaard. In artikel 3.11, eerste lid, van de Awb is opgenomen dat het ontwerpbesluit met de daarbij behorende stukken ter inzage wordt gelegd. Op de terinzagelegging is artikel 12 van de Bekendmakingswet van toepassing. Daarin staat niet dat de terinzagelegging op het ministerie moet zijn. De ontwerpbesluiten waren digitaal te raadplegen op http://www.rvo.nl/gaswinning-ternaard en op papier in te zien op het gemeentehuis van de gemeente Noardeast-Fryslân (zie kennisgeving Staatscourant).
1g	510	Zienswijze	Het limitatief-imperatieve stelsel van de Mijnbouwwet maakt dat de toepassing als een onbevredigend besluitvormingsproces wordt ervaren en de participatiepilot heeft dan geen toegevoegde waarde. Bovendien komen lokale overheden en Rijk op deze wijze tegenover elkaar te staan, hetgeen tot uiting komt in het feit dat indiener in zijn beperkte rol gehouden is om een zienswijze/zienswijzen in te dienen in deze procedurefase van de Rijkscoördinatieregeling. Een evaluatie en herijking van de huidige Mijnbouwwet is dan ook nodig. Er is verschil van inzicht over het juridische instrumentarium, ook is dit door enkele Kamerleden aangegeven als reden om de beslissing op te schorten of te wijzigen. Indiener roept op om dit af te wachten.
		Antwoord	Op basis van een intensief en langlopend omgevingsproces is geluisterd naar de zorgen van individuele belangstellenden, vertegenwoordigers van belangengroepen, regionale overheden en diverse verenigingen uit Ternaard en omgeving. Deze zorgen en wensen zijn ook serieus genomen en hebben geleid tot een Afsprakenkader Ontzorging en een Investeringsagenda. Het omgevingsproces vormt hiermee een aanvulling op de beoordeling van de vergunningaanvraag door het bevoegd gezag waarmee zorgen zoveel mogelijk worden weggenomen en de regio aangeeft op welke manier zij gecompenseerd kan worden indien tot gaswinning wordt besloten en ook kan worden achtergelaten met een maatschappelijke plus. In deze vergunningprocedure wordt getoetst aan de vigerende wet- en regelgeving. Zoals ook blijkt uit het advies van de Rijksuniversiteit Groningen (Kamerstuk 33 529, nr. 906) bestaat er op

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			basis van de afweging van de rechtstreeks betrokken belangen, gegeven de beslissingsruimte binnen het toetsingskader op basis van artikel 36 lid 1 Mijnbouwwet en gelet op de op de aan het ontwerpbesluit ten grondslag liggende adviezen van de wettelijk aangewezen adviseurs, in redelijkheid geen aanleiding om de instemming met het winningsplan te weigeren ofwel op te schorten. In de contourennota van 23 januari 2023 kondigt het kabinet een stelselwijziging van de Mijnbouwwet- en regelgeving aan. In de contourennota wordt onder meer een rijksprogramma voor duurzaam gebruik van de ondergrond aangekondigd, waarin wordt beschreven in welke gebieden welke activiteiten wel, niet of onder voorwaarden mogen plaatsvinden. Om dit programma vorm te geven zal een maatschappelijke dialoog worden gevoerd. Daarnaast heeft het kabinet in de contourennota aangegeven dat nieuwe activiteiten alleen uitgevoerd kunnen worden nadat voorafgaand aan de start van het project door de initiatiefnemer afspraken zijn gemaakt met de omgeving over de realisatie, de exploitatie en het opruimen na het beëindigen van het project. Omdat de contourennota nog verder moet worden uitgewerkt in een programma duurzaam gebruik ondergrond en in wet- en regelgeving, is dit niet van toepassing op de besluitvorming over de Gaswinning Ternaard.
1h	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De minister kan en moet op grond van artikel 36, eerste lid, aanhef en onder (b), (c) en (d) Mijnbouwwet de instemming weigeren. Indien er gaat daartoe in op enkele andere regelgeving die verplicht tot het weigeren van desbetreffende instemmingen en toestemmingen. De Minister van EZK had de bestaande winningsvergunning uit 1969 moeten intrekken of wijzigen op grond van art. 21 Mijnbouwwet (hierna Mbw). In de toelichting bij het amendement op art. 21 Mbw staat: 'De indieners beogen hiermee nieuwe gaswinningsprojecten op de waddeneilanden, in de Waddenzee, het Werelderfgoedgebied en in de aan de Waddeneilanden grenzende Natura 2000 gebieden onmogelijk te maken.' In hoeverre is hier rekening mee gehouden en had de minister niet op grond van art 32b Mbw het concessiegebied moeten verkleinen? Er hebben immers in het betrokken deel gedurende een periode van de voorafgaande twee kalenderjaren geen significante activiteiten met betrekking tot opsporen of winnen van koolwaterstoffen plaatsgevonden en bij het Ternaard veld zijn zeker al sinds de jaren 80 geen activiteiten meer geweest.
		Antwoord	In de Kamerbrief van 27 september 2021 (Kamerstuk 33 529, nr. 903) is aangegeven op welke gronden de instemming met het winningsplan op basis van artikel 36, eerste lid Mijnbouwwet kan worden geweigerd. Door de toenmalige Minister van EZK is geconcludeerd dat de adviezen van de wettelijk adviseurs (Staatstoezicht op de Mijnen, de Technische commissie bodembeweging en de

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			Mijnraad) geen aanleiding geven om de instemming met het winningsplan te weigeren. Dit is ook bevestigd in de juridische analyse van de Rijksuniversiteit Groningen (Kamerstuk 33 529, nr. 906). In de Kamerbrief is ook ingegaan op de mogelijkheid om de winningsvergunning te wijzigen of in te trekken. Het wijzigen van een winningsvergunning (op basis van artikel 18 van de Mijnbouwwet) door het gebied te verkleinen, is niet toegestaan wanneer in de twee voorafgaande jaren nog significante activiteiten met betrekking tot het opsporen of winnen van koolwaterstoffen hebben plaatsgevonden. Dat is hier het geval: de winningsvergunning Noord-Friesland omvat namelijk ook de lopende aardgaswinningen vanuit Ameland en Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen. Derhalve staat de wet een gebiedsverkleining vanwege het feit dat de Waddenzee uitmaakt van het vergunde gebied niet toe. Ook het intrekken van de winningsvergunning op basis van artikel 21 van de Mijnbouwwet is niet aan de orde. Deze vergunning is onherroepelijk en NAM kan hieraan rechtszekerheid ontleen. Aangezien bij intrekking sprake is van een inmenging in het eigendomsrecht, moet onder verwijzing naar het Europees Verdrag van de Rechten voor de Mens sprake zijn van een dwingende reden van algemeen belang. Uit de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (zie Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) is gebleken dat de Waddenzee op basis hiervan adequaat wordt beschermd en dat er geen sprake is van schade aan de natuur door gaswinning. Derhalve ontbreekt een dwingende reden die een beperking van het eigendomsrecht van NAM en een schending van het rechtszekerheidsbeginsel rechtvaardigt.
1i	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De Wet natuurbescherming (Wnb) kent geen limitatieve opsomming van weigeringsgronden. Dit houdt in, dat de minister beleidsvrijheid heeft om de vergunning te weigeren zelfs als – wat in dit geval niet zo is – er geen wezenlijke aantasting van de natuurwaarden of significantie van de effecten plaatsvindt.
		Antwoord	De mening van de indiener van de zienswijze wordt gedeeld dat de Wet natuurbescherming niet uitsluit dat een vergunning kan worden geweigerd als uit de Passende Beoordeling blijkt dat de natuurlijke kenmerken van een Natura 2000-gebied niet worden aangetast. Met andere woorden: als er geen sprake is van "moeten weigeren" betekent dit niet dat er sprake is van "moeten verlenen". Een dergelijk besluit vergt echter wel een bijzondere motivering aan de hand van vastgesteld natuurbeleid. Dergelijk beleid is niet vastgesteld. Zie ook 1.5 van deze nota voor de reactie op het advies van de Waddenacademie.
1j	514, 517, 534, 535, 536	Zienswijze	Indiener verwijst naar het advies van de Waddenacademie van 5 oktober jl. en verzoekt deze als ingevoegd te beschouwen en mee te nemen in de reactie op deze zienswijze.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
		Antwoord	Ter kennisgeving aangenomen. Het advies is door verschillende indieners ingediend en ook integraal opgenomen in de zienswijzenbundel. Een reactie op het advies van de Waddenacademie is opgenomen in paragraaf 1.5 van deze Nota van Antwoord.
1k	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Er liggen drie ontwerpen voor omgevingsvergunningen ter inzage. De omgevingsvergunning Ternaard is onvolledig getoetst aan de Wabo, zoals gewijzigd per 1 januari 2017 samen met de wijziging van de Mijnbouwwet (Stb 2016), en is in strijd met de bouwverboden Waddenzee.
		Antwoord	De aanvraag voor de omgevingsvergunning betreft de activiteiten 'het oprichten en in werking hebben van een inrichting of mijnbouwwerk' en het 'bouwen van een bouwwerk'. De aanvraag voor omgevingsvergunning is onder andere getoetst aan artikel 2.14 Wabo en artikel 2.10 Wabo. In de overwegingen m.b.t. het besluit is hier nader op ingegaan. De ontwerp omgevingsvergunning voor de inrichting Ternaard 200 betreft het oprichten en bouwen van een inrichting op land. Het aanleggen van het boorgat zal plaatsvinden met behulp van een boorinstallatie die op het geasfalteerde puttenterrein zal worden opgesteld. Er zal niet worden gebouwd in de Waddenzee.
1l	515	Zienswijze	Indiener behoudt zich het recht voor om de zienswijze op een later moment aan te vullen.
		Antwoord	Inmiddels is deze zienswijze per brief van 30 november 2021 aangevuld. Voor de samenvatting en de reactie wordt verwezen naar 3am en 3an.
1m	515	Zienswijze	Indiener roept de Minister en de Kamer op tot herijking en wijziging van de Mijnbouwwet.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 1g.
1n	515	Zienswijze	Hoe kan het dat een winningsvergunning over zo'n lange periode (vanaf 1969) wordt verleend en op welke momenten worden de maatschappelijke veranderingen meegewogen binnen de looptijd van die vergunning? Het is onmogelijk geworden om maatschappelijke bewegingen mee te wegen en beleid tussentijds bij te stellen omdat de vergunning een recht is voor de vergunninghouder. Oneindig recht op gaswinning is onwenselijk. Verzoek om de winningsvergunning te toetsen aan de lange looptijd en na te gaan of door de inactiviteit van het mijnbouwbedrijf de vergunning ingetrokken had moeten worden.
		Antwoord	NAM heeft sinds 1969 een winningsvergunning (concessie), de winningsvergunning Noord-Friesland, op basis waarvan zij gas kan winnen en opsporen in het gebied waarvoor de winningsvergunning geldt, waaronder het gasvoorkomen Ternaard. Deze winningsvergunning ziet op marktordening en geeft NAM het alleenrecht om binnen een specifiek gebied gas te winnen. Daarmee heeft NAM nog geen toestemming om op een specifieke locatie een productieboring te doen, een installatie voor de winning op te richten en in werking te hebben of te starten met

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			winnen. Hiervoor zijn onder meer een omgevingsvergunning en een goedgekeurd winningsplan nodig en in het geval van de Gaswinning Ternaard ook een vergunning op basis van de Wet natuurbescherming. De onderhavige procedure ten aanzien van de voorgenomen Gaswinning Ternaard ziet op het vergunnen van de productieboring en de winning vanuit het Ternaard-gasveld op basis van de bestaande winningsvergunning. De winningsvergunning geeft NAM op zichzelf dus geen recht om het gas ook daadwerkelijk te winnen. Op basis van de Mijnbouwwet en de Wet natuurbescherming kunnen door de Staatssecretaris van EZK en de Minister voor Natuur en Stikstof voorwaarden worden gesteld en/of beperkingen worden opgelegd met betrekking tot het uitoefenen van het verkregen recht op basis van de winningsvergunning op basis van het instemmingsbesluit op het winningsplan en de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming. Hierbij wordt getoetst aan de vigerende wettelijke en beleidsmatige kaders. Gezien het feit dat een vergunning beoogt om rechtszekerheid te verlenen aan de aanvrager, is wijziging of intrekking alleen mogelijk op basis van wettelijke gronden. Zoals aangegeven in het antwoord op 1h is er geen grond om de bestaande winningsvergunning Noord-Friesland te wijzigen of in te trekken.
1o	515	Zienswijze	Indiener verzoekt om een herijking van de Mijnbouwwet om het belang uit de regio een betere plek te geven en doet verbetervoorstellen voor de wijze waarop vergunningen tot stand komen, zoals kortere looptijd, vastleggen maximale grens bodemdaling in winningsplan en instemmingsbesluit, insluiten van putten met meerdere trillingen van 2 of één trilling met een magnitude van 3Nm of meer, inzichtelijk maken van effecten via een Integrale Effectenanalyse, cumulatie van bodemdaling door alle winningen inclusief effecten op het Waddengebied, begrijpelijk maken van het besluitvormingsproces voor burgers. De regio heeft hier met de NAM een afsprakenkader voor opgesteld.
		Antwoord	Zie de reactie op 1g.
1p	515	Zienswijze	Indiener voelt zich buiten spel gezet doordat er door de Crisis- en herstelwet geen beroep mogelijk is voor regionale overheden. Dit is in strijd met de wet, het verdrag van Aarhus en de Habitatrichtlijn die boven nationaal recht gaat. Ook gaat het voorbij aan de belangen van het Werelderfgoed Waddenzee.
		Antwoord	De beperking van het beroepsrecht voor lagere overheden, zoals opgenomen in artikel 1.4 van de Crisis- en herstelwet (Chw), is niet in strijd met andere wet- of regelgeving. Bij artikel 1.4 Chw is een volledige ontzegging van het beroepsrecht niet aan de orde nu deze bepaling het beroepsrecht slechts beperkt voor een specifieke, in omvang beperkte categorie besluiten en de beperking van het beroepsrecht alleen betrekking heeft op het beroepsrecht van decentrale

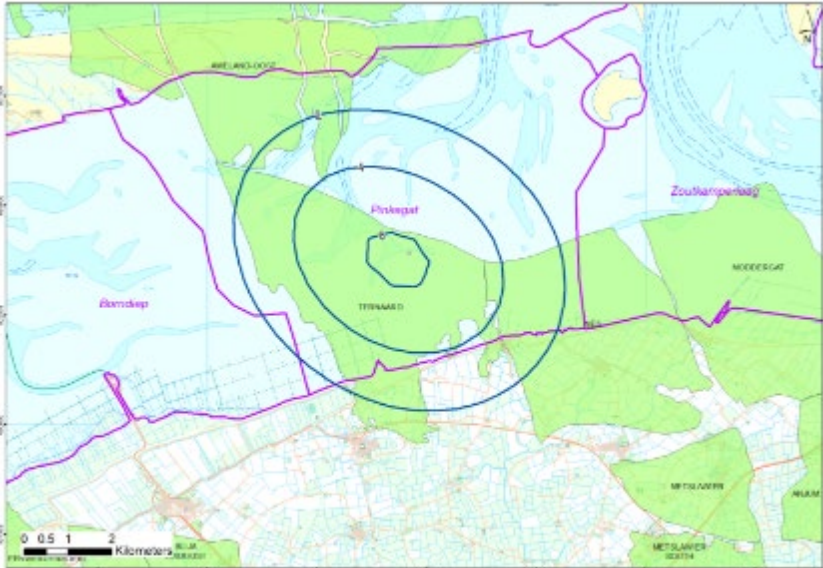
Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			bestuursorganen die - vanuit een andere visie op het algemeen belang - opkomen tegen besluiten van een centraal bestuursorgaan. De beperking van het beroepsrecht die voortvloeit uit artikel 1.4 Chw is ook niet in strijd met de rechtspraak over het Verdrag van Aarhus (de Varkens-in-Nood jurisprudentie). Uit het Verdrag van Aarhus blijkt dat in het nationale recht criteria mogen worden gesteld aan het beroepsrecht, mits dit niet betekent dat de toegang tot de rechter volledig wordt ontzegd. Hiervan is sprake aangezien een decentraal bestuursorgaan een beroep kan doen op de burgerlijke rechter. Met regels omtrent natuur of de status van Werelderfgoed is rekening gehouden in de besluitvorming.
1q	519	Zienswijze	Indiener onderbouwt het bezwaar op nog nader te noemen gronden.
		Antwoord	Het is onduidelijk waar indiener op doelt. Er zijn geen nadere gronden opgenomen in de zienswijze en de zienswijze is ook niet op een later moment aangevuld.
1r	522	Zienswijze	De minister heeft aangegeven dat de juridische grondslag ontbreekt om de vergunning met betrekking tot de gaswinning te weigeren, maar hoe verhoudt zich dat tot artikel 3.28 Wro waarin een discretionaire bevoegdheid voor de minister staat met betrekking tot de vaststelling van rijksinpassingsplannen?
		Antwoord	De winningsvergunning en het vaststellen van een rijksinpassingsplan zijn twee verschillende besluiten met verschillende belangen. Het al dan niet vaststellen van een rijksinpassingsplan en daarmee het juridisch-planologisch mogelijk maken van het project, is een bevoegdheid en geen verplichting.
1s	522	Zienswijze	Kan in deze procedure, na een ingebrekestelling van het bevoegd gezag, ook beroep tegen het niet tijdig beslissen worden ingediend als het rijksinpassingsplan niet op tijd is vastgesteld? Zo nee waarom niet? Zo ja, is dit beroep in te dienen bij de Raad van State? Geldt in deze procedure dat het besluit m.b.t. de vaststelling van het rijksinpassingsplan moet zijn genomen binnen twaalf weken na de ter inzage termijn?
		Antwoord	Beroep tegen het niet tijdig beslissen en de (eventueel) daar aan voorafgaande ingebrekestelling, kan worden ingediend als sprake is van besluitvorming op een aanvraag. In geval van een inpassingsplan is daarvan geen sprake. Er kan dus geen beroep tegen het niet tijdig beslissen worden ingesteld. Voor meer informatie zie 'Circulaire Wet dwangsom en beroep bij niet tijdig beslissen'. Zie bijvoorbeeld ook deze uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State: ECLI:NL:RVS:2021:1004. NAM heeft als aanvrager van de besluiten beroep ingesteld wegens het niet tijdig beslissen en de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State heeft op 31 januari 2024 uitspraak gedaan.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			De Raad van State heeft de staatssecretaris van EZK opgedragen om voor 1 april 2024 de besluiten op aanvraag bekend te maken.
1t	522	Zienswijze	De uitvoerbaarheid van het project is nog niet aangetoond omdat niet alle benodigde toestemmingen van grondeigenaren wier grond nodig is voor de planuitvoering, afgehandeld is, terwijl dit wel het geval moet zijn bij de terinzagelegging van de ontwerpbesluiten.
		Antwoord	Voor zowel de locatie als de gastransportleiding zijn alle benodigde toestemmingen geregeld via verschillende privaatrechtelijke overeenkomsten. De uitvoerbaarheid van het project is dus aangetoond.
1u	534	Zienswijze	De plannen voor dit project zijn reeds in een vergevorderd stadium. De gepubliceerde documenten wijzen erop dat het bevoegd gezag waarschijnlijk 'groen licht' zal geven voor de uitvoering. Indien er ernstige twijfels aangaande het project en de mogelijke effecten op de leefomgeving, het ecosysteem alsmede de gevolgen van het project voor haar leden beroepsvissers welke actief zijn op de Waddenzee.
		Antwoord	De procedure voor deze gaswinning is in 2015 gestart. Aanvullend daarop is de toenmalige Minister van EZ in 2016 begonnen met een aantal pilots met het oog op het beter betrekken van omwonenden en andere lokale belangengroepen bij energieprojecten die vallen onder de Rijkscoördinatieregeling (RCR). In 2017 heeft de toenmalige Minister van EZK bekend gemaakt dat het gaswinningsproject Ternaard een van de pilots is. Van 9 september tot en met 20 oktober 2016 lag de concept-Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) voor de MER voor Gaswinning Ternaard ter inzage. Men heeft de gelegenheid gehad om hier zienswijzen op in te dienen. Alle zienswijzen, reacties en adviezen, waaronder het advies van de Commissie voor de milieueffectrapportage zijn meegenomen bij het vaststellen van de definitieve NRD. Op basis van deze NRD is het MER opgesteld. In dit MER zijn de milieueffecten voor de (leef)omgeving beoordeeld, waaronder het ecosysteem. Op basis van dit MER (inclusief aanvullingen) en aanvullende onderzoeken is in de ontwerpbesluiten onderbouwd dat er geen onacceptabele effecten zijn op de leefomgeving en het ecosysteem.
1v	535	Zienswijze	Indiener vindt dat deze gaswinning uit de velden Ternaard niet plaats kan en mag vinden, dat de Minister van EZK niet kan en mag instemmen met het winningsplan en dat de minister van LNV de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming (Wnb) niet kan en mag afgeven. Het argument dat de Mijnbouwwet en/of Wet natuurbescherming hiertoe dwingen is onjuist, omdat bij de beoordeling van de effecten op natuur en milieu de mogelijkheid geboden wordt om de instemming te weigeren als negatieve effecten op de natuur niet kunnen worden uitgesloten. De Wnb kent geen limitatieve opsomming van weigeringsgronden. En dus heeft de minister

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			beleidsvrijheid om de vergunning te weigeren, zelfs als er geen sprake is van een wezenlijke aantasting van de natuurwaarden of significantie van de effecten.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 1i.
1w	535	Zienswijze	Indiener had graag het advies van de commissie MER gelezen, maar deze is er niet op tijd. Vanwaar de haast?
		Antwoord	De Commissie m.e.r. heeft reeds op 15 december 2016 advies uitgebracht over de Notitie Reikwijdte en Detailniveau. Er is bewust voor gekozen om de Commissie m.e.r. in deze fase in te schakelen, zodat zij de ingekomen zienswijzen mee kan nemen in haar beoordeling. Dit is een gebruikelijke gang van zaken bij rijksinpassingsplannen. Voor het advies van de Commissie m.e.r. verwijzen wij u graag naar hoofdstuk 3 van deze Nota van Antwoord.
1x	537	Zienswijze	Indiener betreurt het een zienswijze in te moeten dienen maar de procedure laat geen andere keuze. Belangen van de omgeving krijgen geen bevredigende plek in de besluitvorming gezien het systeem met limitatieve weigeringsgronden, waardoor rijk en regio tegenover elkaar komen te staan, ondanks de pilot. Daarom vraagt de indiener om evaluatie en modernisering van de Mijnbouwwet, bijvoorbeeld door het opnemen van een IEA.
		Antwoord	In deze procedure wordt de vergunningsaanvraag van de NAM getoetst aan de vigerende wet- en regelgeving. Zie verder het antwoord bij 1 g.
1y	555	Zienswijze	Indiener heeft namens meerdere personen 58 zienswijzen ingediend en wil graag dat aan alle personen een ontvangstbevestiging verzonden wordt en aan indiener zelf de bevestiging van het totale aantal zienswijzen.
		Antwoord	Het sturen van een ontvangstbevestiging is niet verplicht, maar wordt door het ministerie van EZK toch gedaan. Daarbij wordt zoveel mogelijk eenzelfde lijn gehanteerd, waarbij uitsluitend een reactie wordt gegeven aan de indiener van de zienswijze. Het is vervolgens aan de indiener de andere ondertekenaars informeren over de ontvangst.
1z	630	Zienswijze	Indiener geeft aan dat er in de Nieuwe Dockumer Courant van 25 augustus werd medegedeeld dat er op de gaswinning van Ternaard gereageerd kon worden en indiener ontvangt graag een ontvangstbevestigingsformulier.
		Antwoord	Op 5 oktober 2021 is een brief verzonden aan de indiener met de mededeling dat de zienswijze niet ontvankelijk is omdat deze geen gronden danwel nadere motivering of onderbouwing bevat en dat de zienswijze binnen een redelijke termijn van twee weken kon worden aangevuld. De indiener heeft geen gebruik gemaakt van deze mogelijkheid.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven aanleiding om het inpassingsplan voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
2			<i>MER / onderzoeken</i>
2a	491	Zienswijze	De effecten van gaswinning onder de Waddenzee zijn onduidelijk omdat de onderzoeken nog niet gepubliceerd zijn en wij niet de kennis en kunde hebben om deze effecten goed te meten (zie Groningen).
		Antwoord	Het MER en bijbehorende onderzoeken hebben fysiek ter inzage gelegen en zijn daarnaast gepubliceerd op de <u>website van RVO</u> . Daarnaast zijn de voor het inpassingsplan relevante onderzoeken tevens op de <u>digitale databank voor ruimtelijke plannen</u> gepubliceerd als bijlage bij het inpassingsplan. Het MER (inclusief aanvullingen) en de onderzoeken zijn uitgevoerd door deskundige, onafhankelijke en objectieve onderzoeksbureau's.
2b	519	Zienswijze	De besluiten zijn gebaseerd op modellen en houden geen rekening met voortschrijdend inzicht. Indiener is bezorgd.
		Antwoord	De kennis die aan de besluiten ten grondslag ligt, bestaat uit fundamentele kennis van de ondergrond en het Waddengebied / de Waddenzee. Die kennis wordt gevoed door waarnemingen en wordt toegepast in modellen. Het voortschrijdend inzicht is dus toegepast en wordt ook gedurende de winning bij de monitoring steeds toegepast. Uitgangspunt bij gaswinningen onder de Waddenzee is namelijk dat er wordt gewerkt volgens het 'hand aan de kraan'-principe. Dit houdt in dat de gaswinning wordt stilgelegd of beperkt wanneer vooraf vastgestelde grenzen worden of dreigen te worden overschreden. Nieuwe inzichten in de ontwikkeling van de zeespiegelstijging, op basis van metingen en modellen worden bijvoorbeeld iedere vijf jaar verwerkt in het zeespiegelscenario als basis voor vaststelling van de gebruiksruimte. En vaker als dat noodzakelijk is op basis van nieuwe wetenschappelijke inzichten. De kennis over de opgetreden bodemdaling wordt jaarlijks gebruikt om de voorspellingen te actualiseren. Zie paragraaf 4.3 uit het MER deel A en paragraaf 3.3 uit de Passende Beoordeling voor een meer gedetailleerde beschrijving van het 'hand aan de kraan'-principe.
2c	534	Zienswijze	Momenteel is er te weinig bekend over de effecten van gaswinning of bijbehorende constructies op en/of in zee op het bestaande ecosysteem en de daarin voorkomende, gezonde, visbestanden. Daarom moet in het kader van het voorzorgsbeginsel nader onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek plaatsvinden en indien nodig mitigerende maatregelen door de exploitanten van de gaswinning.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
		Antwoord	Op basis van de huidige en best beschikbare wetenschappelijke inzichten zoals opgenomen in de Passende Beoordeling (inclusief aanvullingen), wordt de conclusie getrokken dat negatieve gevolgen zijn uit te sluiten. De monitoring die plaats vindt voor de reeds bestaande winningen onder de Waddenzee, bevestigt dat gaswinning niet leidt tot negatieve gevolgen op het bestaande ecosysteem en de daarin voorkomende visbestanden.
2d	534	Zienswijze	Indiener mist in de milieueffectrapportage (MER) en de passende beoordeling tevens een (meer) gedetailleerde beschrijving wat de effecten van gaswinning in de Waddenzee zullen zijn t.a.v. de verstoring van vogels, vissen en/of zeezoogdieren, de verstoring van de zeebodem, het oppervlakteverlies van biologisch areaal en hinder en beperkingen voor de scheepvaart en visserij. Verder heeft indiener belang bij het weten wat de effecten zullen zijn van geleidelijke bodemdaling boven het gasveld en tot hoeveel mijl buiten het gasveld deze bodemdaling mogelijk kan strekken.
		Antwoord	Het Ternaard-gasveld wordt vanaf het vaste land aangeboord. Activiteiten op zee maken geen onderdeel uit van de voorgenomen activiteit. Daarmee is verstoring van scheepvaart uitgesloten (zie ook de reactie onder 2e). Scheepvaart maakt derhalve geen onderdeel uit van het beoordelingskader zoals beschreven in de Notitie Reikwijdte en Detailniveau voor het MER. Uit de nadere effectbepalingen in de Passende Beoordeling (PB) (inclusief aanvullingen) blijkt dat de bodemdaling door de voorgenomen Gaswinning Ternaard niet leidt tot wijzigingen in het Waddenzeesysteem en dat geen sprake is van meetbare of merkbare gevolgen voor het areaal geulen, platen of kwelders en de sedimentsamenstelling. Negatieve effecten op de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee treden niet op. Op zowel habitattypen, habitatrictlijnsoorten, broedvogels en niet-broedvogels treden geen negatieve effecten op. De bodemdalingsschotel in relatie tot het Ternaard-gasveld is opgenomen in het winningsplan en in het MER Figuur 3.4 (zie onder). Deze geeft inzicht in de bodemdalingscontouren van de Ternaardwinning.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			 Figuur 3-4 Bodemdalingscontouren eindsituatie 2050. Geprognostiseerde bijdrage Ternaardwinning
			Met betrekking tot de visserij wordt verwezen naar de reactie onder 2e.
2e	534	Zienswijze	De plek van de visserij in de MER is onduidelijk, dit blijkt ook niet uit de indicatieve inhoudsopgave.
		Antwoord	Voor de visserij zijn vooral de zandsuppleties relevant. Op basis van de conclusies uit de diverse onlangs uitgevoerde toetsingen ten behoeve van zandwinning en -suppletie wordt geconcludeerd dat het toekomstige extra volume zandsuppletie niet zal leiden tot significant negatieve effecten op de natuurlijke kenmerken van het Natura 2000-gebied Noordzeekustzone (Passende Beoordeling, paragraaf 9.4). Zie ook de tweede aanvulling Passende Beoordeling, paragraaf 3.3 en bijlage 3c bij het inpassingsplan, voor de meest actuele berekeningen).

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			Daarnaast bieden de mitigerende maatregelen ten aanzien van suppleties (paragraaf 9.3.2. Passende Beoordeling) een borging dat de visserij niet wordt verstoord. Suppleties worden bijvoorbeeld zodanig uitgevoerd dat schelpenbanken niet bedekt worden met zand.
2f	535	Zienswijze	Indiener verzoekt met klem om opnieuw te kijken naar de passende beoordeling, omdat er essentiële gegevens ontbreken, waardoor er geen correcte weergave is van de effecten van de gaswinning op de instandhoudingsdoelstellingen van de Waddenzee. Indiener vraagt om een aanvulling en herziening op deze punten.
		Antwoord	Ook de Commissie MER is van mening dat in het MER en de Passende Beoordeling bepaalde informatie ontbrak. Hierop heeft aanvulling plaatsgevonden. Ook wat betreft o.a. het vervallen van de bouwvrijstelling voor stikstofdepositie heeft aanvulling plaatsgevonden. Dit betreft de 1 ^e aanvulling MER gasboring en Gaswinning Ternaard d.d. september 2022, de 2 ^e aanvulling MER gasboring en Gaswinning Ternaard d.d. april 2023, de 1 ^e aanvulling op de Passende Beoordeling d.d. april 2022 en de 2 ^e aanvulling op de Passende Beoordeling d.d. april 2023, welke als bijlagen bij het inpassingsplan zijn opgenomen. Zowel de 2 aanvullingen op het MER als de 2 aanvullingen op het PB zijn betrokken bij de besluitvorming.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

3			<i>Nut en noodzaak</i>
3a	476, 477, 510, 518	Zienswijze	Er moet niet geboord en gas gewonnen worden onder de Waddenzee.
		Antwoord	Sinds 2007 vindt gaswinning onder de Waddenzee plaats op basis van het 'hand aan de kraan'-principe. Dit betekent dat een veilige gebruikruimte voor bodemdaling wordt vastgesteld waarbinnen de gaswinning kan plaatsvinden zonder schade te veroorzaken aan de natuur. Op basis van de Mijnbouwwet, de Wet natuurbescherming en de Structuurvisie Waddenzee is gaswinning onder de Waddenzee op basis van het 'hand aan de kraan'-principe toegestaan. Het 'hand aan de kraan'-principe is er namelijk op gericht dat er geen schade optreedt aan de natuur.
3b	478	Zienswijze	Het argument dat Nederland niet afhankelijk wil zijn van derden is betrekkelijk.
		Antwoord	Aardgas speelt de komende jaren nog een belangrijke rol in de Nederlandse energiehuishouding en zal als transitiebrandstof de komende jaren noodzakelijk blijven. De Russische agressie tegen Oekraïne heeft duidelijk gemaakt dat we de afhankelijkheid van energie uit Rusland, inclusief gas, zo snel mogelijk moeten afbouwen. Eigen geproduceerd gas heeft in de huidige omstandigheden als voordeel dat het een aanzienlijk lager niveau van uitstoot van broeikasgassen kent dan de

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			alternatieven. In een onderzoek van het Oxford Institute for Energy Studies⁶ is de uitstoot van broeikasgassen door productie van aardgas uit Nederlandse kleine velden vergeleken met de broeikasgassen van een portfolio van LNG en aardgas per pijpleiding geleverd uit Noorwegen en Rusland. Noors aardgas heeft ongeveer dezelfde GHG-emissie equivalent als Nederland, maar LNG en Russisch pijpleidinggas hebben een veel hogere uitstootwaarde. Wanneer 1 BCM in Nederland geproduceerd gas vervangen wordt door pijpleidinggas, anders dan uit Noorwegen, scheelt dit gemiddeld 296.000 ton CO₂ eq (equivalent). Dit is inclusief methaanuitstoot. Voor LNG is dit verschil gemiddeld 443.100 ton CO₂ eq. Daarom is het ten aanzien van de mondiale CO₂-emissies beter voor het klimaat om het benodigde gas in Nederland te winnen in plaats van dat aardgas te importeren, mits dat veilig en verantwoord kan en zolang aardgas nog noodzakelijk is in onze energietransitie en past binnen het niveau van de binnenlandse vraag. Daarnaast draagt binnenlandse gasproductie bij aan de gasleveringszekerheid en biedt het ook economische voordelen zoals werkgelegenheid, gasbaten en behoud van kennis en infrastructuur die ingezet kan worden ten behoeve van de energietransitie. Omdat de gaswinning uit het Groningenveld zal worden beëindigd, is de gaswinning uit kleine velden extra relevant. Mijnbouwbedrijven winnen aardgas uit meer dan tweehonderd kleine Nederlandse gasvelden op land en op zee. Deze kleine velden leveren bijna de helft van het aardgas dat Nederland verbruikt. In 2022 leverden 211 kleine gasvelden in totaal 10,7 miljard m³ aardgas. Het aardgasverbruik was in datzelfde jaar 31 miljard m³.
3c	478	Zienswijze	Het beoogde veld is veel kleiner dan het Groningse veld en kan in geval van nood altijd nog gewonnen worden.
		Antwoord	Het klopt dat het Ternaard veld kleiner is dan het Groningse veld. In deze vergunningsprocedure wordt getoetst aan de vigerende wet- en regelgeving. Hierbij geldt een redelijke termijn. Na afweging van de rechtstreeks betrokken belangen is er in redelijkheid geen aanleiding is om de gevraagde besluiten te weigeren. Verder wordt verwezen naar de reactie onder 3b.
3d	479, 491, 538, 543, 555	Zienswijze	Er is meer aandacht nodig voor CO ₂ -reductie in Nederland, dit plan is daar niet verenigbaar mee.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 3b.
3e	482, 489, 490, 491, 492, 494, 501, 510, 511,	Zienswijze	Gaswinning is onwenselijk gezien de klimaatverandering en de duurzame energietransitie (geen nieuwe vervuilende energielocaties).

⁶ <https://www.oxfordenergy.org/publications/dutchgas-productionfrom-the-small-fields-why-extending-their-life-contributes-to-the-energy-transition>

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
	512, 513, 523, 534, 537, 538, 543, 555		
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 3b.
3f	483	Zienswijze	Uit de aanvraag voor het veld TRN-1 bleek uit proefboringen dat het slechts een klein veld betrof.
		Antwoord	De boring Ternaard-1 is uitgevoerd eind 1990 in het zuidelijke deel van het Ternaard veld. Destijds heeft deze boring een niet-economisch winbare hoeveelheid gas aangetoond. In de afgelopen jaren is meer onderzoek uitgevoerd naar het gasvoorkomen. Met name nieuwe technieken op het gebied van seismische processing hebben geleid tot een beter beeld van het Ternaard veld. Hieruit blijkt dat in het noordelijk deel van het Ternaard veld een economisch winbare hoeveelheid gas geproduceerd kan worden. Dit heeft geleid tot het aanvragen van de vergunningen om de boring vanaf locatie Ternaard-200 te mogen uitvoeren.
3g	483	Zienswijze	Al het verlies aan aardgas gedurende de 15 jaar van exploitatie komt erbij met een GWP van 86 en niet de GWP van 34 gedurende een 100 jaar zoals het Slochteren veld (mogelijk) haalt.
		Antwoord	Mijnbouwbedrijven winnen aardgas uit meer dan tweehonderd kleine Nederlandse gasvelden op land en op zee. Deze kleine velden leveren bijna de helft van het aardgas dat Nederland verbruikt. In 2021 leverden 217 kleine gasvelden in totaal 12 miljard m ³ aardgas. Het aardgasverbruik was in datzelfde jaar 40 miljard m ³ . Ternaard kan daar, met in totaal circa 4,81 miljard kuub aardgas, een goede bijdrage aan leveren. Volgens het hoog productiescenario zou zelfs maximaal 7,57 miljard Nm ³ gas gewonnen kunnen worden (zie art. 2 van het instemmingsbesluit winningsplan Ternaard).
3h	491	Zienswijze	Het beperken van CO ₂ -uitstoot door gaswinning is geen (volledig) correct argument, want de CO ₂ -uitstoot wordt het beste beperkt door helemaal geen fossiele brandstof te verbranden.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 3b.
3i	508, 509	Zienswijze	Nut en noodzaak is onvoldoende onderbouwd in relatie tot de kwetsbaarheid van het waddengebied. Hoe valt deze winning te rijmen met recente berichten over een overschot aan gas aan de kant van Engie? In hoeverre speelt de uitbreiding van de stikstofinstallatie in Zuidbroek hierin een rol, ook in relatie tot de beslissing om de komende vijf jaren jaarlijks 24 miljard m ³ of meer te winnen uit het Groninger veld?
		Antwoord	Voor nut en noodzaak wordt verwezen naar de reactie op 3b. Om te bewaken dat er geen schade aan de natuur ontstaat is er een systeem ingericht: de 'hand aan de kraan'-systematiek. Dit betekent dat een gebruiksruimte wordt bepaald waarbinnen de gaswinning veilig kan plaatsvinden. Hierbij hoort een omvangrijk meet- en

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			monitoringsprogramma. Een onafhankelijke auditcommissie beoordeelt jaarlijks de uitkomsten, interpretatie en mogelijke consequenties hiervan. Uit de wetenschappelijke evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) is gebleken dat de huidige invulling voor nu voldoet als het gaat om het adequaat beschermen van de natuur. Ten aanzien van de gaswinning uit het Groningen veld geldt dat deze zo snel mogelijk naar nul gaat. Het stoppen van de gaswinning zorgt ervoor dat de belangrijkste oorzaak verdwijnt van de aardbevingen. Ieder jaar stelt de bewindspersoon van EZK vast hoeveel gas er moet worden gewonnen uit het Groningen veld om de leveringszekerheid te borgen. Het vertrekpunt hierbij is de raming van GTS, adviseur van de Staatssecretaris over leveringszekerheid. In het afgelopen gasjaar dat liep van 1 oktober 2021 tot en met 30 september 2022 is 4,5 miljard Nm³ Groningengas gewonnen. In het huidige gasjaar staan de productielocaties van het Groningenveld op de waakvlam en is het veld een reservemiddel in het geval van extreme kou of uitval van andere installaties. De verwachting is dat het Groningenveld definitief gesloten kan worden in 2023 of uiterlijk 2024. De inzet van stikstofinstallaties is een belangrijke maatregel om de definitieve sluiting te realiseren. Deze installaties maken het mogelijk om hoogcalorisch gas door bijmenging met stikstof te converteren naar laagcalorisch gas dat ongeveer dezelfde calorische waarde heeft als gas uit het Groningenveld. De ingebruikname van de nieuwe stikstofinstallatie in Zuidbroek is voorzien voor oktober 2023. Hiermee wordt de conversiecapaciteit en robuustheid van het systeem vergroot.
3j	510	Zienswijze	De afweging tussen eigen gaswinning via kleine velden enerzijds en import van aardgas anderzijds is onvoldoende volledig en integraal. Met name de conclusie dat eigen gaswinning 'per saldo beter is voor het klimaat' dan import van aardgas, vanwege de bij import vrijkomende stikstofuitstoot vanwege het transport, is te kort door de bocht. Er vindt immers ook zandsuppletie plaats welke leidt tot stikstofdepositie. Daarnaast is sprake van een open gasmarkt, waarbij gewonnen gas binnen de markt alsnog getransporteerd (geïmporteerd/geëxporteerd) wordt. Dat geldt eveneens voor het in Nederland gewonnen aardgas. De aan transport van aardgas klevende stikstofuitstoot zou dan ook niet enkel aan aardgasimport gekoppeld moeten worden, maar geldt eveneens voor (de vermarkting van) de eigen gaswinning. Bij de bepaling van de rijksstrategie ten aanzien van eigen gaswinning onder de Waddenzee versus import van aardgas hoort een bredere integralere afweging (de

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			Integrale Effectenanalyse) plaats te vinden die ziet op alle relevante invalhoeken (ecologische, economische en sociaalculturele waarden, lokale belangen en juridische consequenties). Indiener verwijst hierbij naar het toetsingskader dat de Waddenacademie op basis van de 'Agenda voor het Waddengebied 2050' opgesteld.
		Antwoord	Nederland is een netto gasimporteur. Dit betekent dat Nederland om aan de Nederlandse vraag naar aardgas te voldoen meer aardgas importeert dan exporteert. In een onderzoek van het Oxford Institute for Energy Studies⁷ is de uitstoot van broeikasgassen door productie van aardgas uit Nederlandse kleine velden vergeleken met de broeikasgassen van een portfolio van LNG en aardgas per pijpleiding geleverd uit Noorwegen en Rusland. Noors aardgas heeft ongeveer dezelfde GHG-emissie equivalent als Nederland, maar Russisch pijpleidinggas en LNG hebben een veel hogere uitstootwaarde. Wanneer 1 BCM in Nederland geproduceerd gas vervangen wordt voor pijpleidinggas ander dan uit Noorwegen, scheelt dit gemiddeld 296.000 ton CO₂ eq. Dit is inclusief methaan. Voor LNG is dit verschil gemiddeld 443.100 ton CO₂ eq. Deze relatief lage uitstoot van broeikasgassen door Nederlandse kleine velden is volgens de onderzoekers voornamelijk toe te wijzen aan het beperkte affakkelen en ventileren van aardgas, elektrificatie van velden en de nabijheid van het GTS-transportnetwerk. Ten aanzien van de stikstofdeposities als gevolg van extra volume zandsuppletie, wordt opgemerkt dat NAM heeft besloten schepen in te zetten die voorzien zijn van gaswassers/SCR scrubbers. Hierdoor wordt een reductie van de stikstofemissie gerealiseerd van +/- 80 % t.o.v. soortgelijke schepen zonder SCR techniek. Door deze reductie van de emissie zal er geen toename van stikstofdepositie plaatsvinden op reeds overbelaste habitattypen. Ter borging wordt de eis dat er schepen met SCR-scrubbers worden ingezet, opgenomen in de voorschriften van de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming. Zie ook in paragraaf 1.5 van deze nota het antwoord op het advies van de Waddenacademie. Het beleid rondom gaswinning met het 'hand aan de kraan'-principe vindt zijn oorsprong in de Derde Nota PKB Waddenzee uit 2006/2007 (sinds 2012 Structuurvisie Waddenzee). Daaraan ligt ook een uitgebreide milieubeoordeling ten grondslag op grond waarvan het toenmalige kabinet destijds tot de conclusie is gekomen dat gaswinning onder de Waddenzee op basis van het 'hand aan de kraan'-principe kan worden toegestaan. De voorgenomen Gaswinning Ternaard betreft geen hernieuwde beleidsafweging, maar een besluitvorming waarbij wordt getoetst op basis van de vigerende wettelijke en beleidsmatige kaders. Hierbij wordt een integrale beoordeling van effecten gemaakt op basis van

7 <https://www.oxfordenergy.org/publications/dutchgas-productionfrom-the-small-fields-why-extending-their-life-contributes-to-the-energy-transition>

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			onder meer het winningsplan, het inpassingsplan, de Passende Beoordeling en de milieueffectrapportage.
3k	512	Zienswijze	Indiener zet zich in voor het tegengaan van klimaatverandering, herstel van biodiversiteit en behoud en ontwikkeling van de Friese omgevingskwaliteit. Daarbij wil men de transitie naar een duurzame energievoorziening versnellen met respect voor de omgeving via het bottom up opstellen van een Regionale Energie Strategie (RES). De discussie over gaswinning zit daarbij dwars omdat het niet duurzaam is en negatieve effecten op de omgeving heeft (bodemdaling, CO₂- en stikstofuitstoot en mogelijke chemische effecten op water en bodem). In de opgestelde RES is een hoge duurzaamheidsambitie opgenomen en zet men in op versnelde afbouw van aardgas. Nieuwe gaswinning toestaan (zelfs in natuurgebieden) staat haaks op deze missie en ondermijnt de opgaven van indiener.
		Antwoord	Het kabinet investeert in het verduurzamen van het energiesysteem door middel van hernieuwbare technieken als wind- en zonne-energie. De RES is hierbij een zeer nuttig instrument. De omslag naar een duurzamer energiesysteem is echter niet van de ene op de andere dag gerealiseerd. De verwachting is dat aardgas de komende decennia nog noodzakelijk is voor bijvoorbeeld de productie van elektriciteit en de energie- en warmtebehoefte van huishoudens. Aardgaswinning uit Nederlandse kleine velden draagt bij aan energieleveringszekerheid en is beter voor het klimaat, de economie en werkgelegenheid en het behoud van aanwezige gasinfrastructuur. De voorgenomen Gaswinning Ternaard past binnen de afspraken die in het Klimaatakkoord zijn gemaakt om de in de Klimaatwet vastgelegde klimaatdoelen van 2030 en 2050 te halen. Alle mondiale scenario's die de opwarming van de aarde beogen te beperken, laten zien dat aardgas nog nodig blijft. Hierbij gaan als eerste kolen en olie, die het meest belastend voor het klimaat zijn, uit de energiemix en als laatste aardgas. Uit jurisprudentie volgt – in overeenstemming met het voorgaande – dat de Minister van EZK (in dit geval de Staatssecretaris van EZK) niet vanwege klimaatverandering instemming met een winningsplan kan weigeren op grond van de weigeringsgronden inzake milieu of natuur, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State van 23 december 2020 (AbRvS 23-12-2020, ECLI:NL:RVS:2020:3091) inzake het instemmingsbesluit op het winningsplan Blija: <i>"Zoals de Afdeling heeft overwogen in onder meer haar uitspraak van 1 april 2020, ECLI:NL:RVS:2020:938, is het een gegeven dat het gebruik van aardgas als brandstof en</i>

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			<i>grondstof een belangrijke rol speelt in Nederland en daarbuiten, en dat dit niet binnen afzienbare termijn zal veranderen. Nederland is voor aardgas gedeeltelijk afhankelijk van import van in andere landen gewonnen gas. Zoals de minister [...] heeft uiteengezet, is zijn beleid erop gericht dat gaswinning uit de kleine gasvelden in Nederland, waar dat veilig kan, wordt voortgezet. Gaswinning uit die velden heeft om verschillende redenen de voorkeur boven import van gas, onder meer omdat het beter is voor het klimaat. Er is geen grond voor het oordeel dat de minister het vanwege klimaatverandering in strijd met een planmatig beheer en gebruik van delfstoffen zou moeten achten om ook in Nederland aardgas te winnen."</i>
3l	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Er moeten drastische maatregelen (nieuw beleid en verdergaande emissiereducties) genomen worden om klimaatverandering te voorkomen of in ieder geval te beperken. Klimaatverandering zal onder meer zorgen voor opwarming en verzuring van het zeewater en dat heeft effect op de leefbaarheid van het gebied voor beschermde plant- en diersoorten. Klimaatverandering zorgt ook voor zeespiegelstijging en meer weersextremen, zoals aanhoudende droogte en extreme neerslag wat het waddengebied extra kwetsbaar maakt. Hierdoor wordt de negatieve trend (vermindering van natuurwaarden) versterkt. De voorgenomen gaswinning in Ternaard strookt niet met de verplichting van de Nederlandse Staat om een proportionele bijdrage te leveren aan het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering, zoals ook bevestigd is door diverse rechters in het kader van de zaak Urgenda en voortvloeit uit artikelen 2 en 8 EVRM.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 3b en 3k. Het kabinet is, conform de wettelijke verplichting die voortvloeit uit de borgingscyclus van de Klimaatwet, bezig met het voorbereiden van extra stappen die bijdragen aan de realisatie van de doelen uit de Klimaatwet. Een deel hiervan leidt naar verwachting tot emissiereductie op korte termijn en draagt daarmee bij aan het bereiken van de 25% emissiereductie, conform het Urgenda-doel. De maatregelen die het kabinet heeft ingezet en aangekondigd, zullen in 2021 ook een bijdrage leveren aan het beperken van de uitstoot (brief van Staatssecretaris van EZK – Klimaat en energie van 25 juni 2021).
3m	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Uit de laatste onderzoeken en inzichten blijkt dat de klimaatdoelstelling van Parijs geen ruimte meer laat voor het in ontwikkeling nemen van nieuwe olie- en gasprojecten. Deze argumentatie geldt in algemene zin voor alle ontwerpbesluiten en indiener verzoekt de Minister om instemming te weigeren.
		Antwoord	De voorgenomen gaswinning past binnen het Nederlandse Klimaatakkoord dat is gesloten ten behoeve van het halen van de klimaatdoelen in 2030 en 2050. De mondiale scenario's die de opwarming van de aarde beogen te beperken, laten zien dat aardgas nog nodig blijft als transitiebrandstof. Hierbij gaan als eerste kolen en olie, die het meest belastend zijn voor het

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			klimaat, uit de energiemix en als laatste aardgas. Zoals ook is aangegeven in het antwoord op 3k heeft de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State eerder bevestigd dat klimaatverandering geen grond is om instemming met het winningsplan te weigeren. Gezien het voorgaande ziet de Staatssecretaris geen aanleiding om de instemming te weigeren.
3n	514, 516, 517, 536, 541	Zienswijze	De Staat moet het beleid aanpassen in lijn met het Akkoord van Parijs en de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperken tot maximaal 430 ppm. Hierbij moeten de laatste inzichten en onderzoeken gehanteerd worden, zoals de rapporten van IPCC, IEA en het VN-milieuprogramma. Het meest recente IPCC-rapport is onthutsend en indiener verwijst naar enkele inzichten over klimaatverandering en het resterende koolstofbudget en de conclusie dat onmiddellijke, snelle en grootschalige reducties in CO ₂ - en andere broeikasgasemissies noodzakelijk zijn om de klimaatdoelstelling van Parijs niet te overschrijden. Dat betekent dat er minder fossiele brandstoffen moeten worden geproduceerd.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 3m.
3o	514, 516, 517, 536, 543	Zienswijze	Ook uit het IEA-rapport blijkt dat er geen ruimte meer is voor ontwikkeling van nieuwe olie- en gasvelden. Het commitment van landen om in 2050 op netto nul emissies uit te komen zijn meestal niet vastgelegd in korte-termijn acties en uitvoerbare plannen, terwijl de komende tien jaar cruciaal zijn om nog zicht te houden op het behalen van de klimaatdoelstelling. Er is een technologisch haalbaar, kosteneffectief en maatschappelijk rechtvaardig reductiepad naar netto-nul, mits alle overheden hun huidige klimaatplannen aanscherpen en geen nieuwe olie- en gasprojecten meer toestaan.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 3m.
3p	514, 516, 517, 536	Zienswijze	In het Production Gap Report 2020 (PGR2020) staat (als 1 van de 6 acties) dat nieuwe fossiele productieactiviteiten en investeringen in nieuwe infrastructuur beperkt moeten worden om de opwarming van de aarde tegen te gaan. In plaats van een productiedaling is echter sprake van een productiestijging. Vooral de rijke landen moeten zo snel mogelijk de transitie realiseren en de economie decarboniseren.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 3m.
3q	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De argumentatie van de Minister (er wordt gewerkt aan energietransitie maar het gebruik van aardgas de komende decennia als brandstof en grondstof speelt een belangrijke rol in Nederland en daarbuiten. Gaswinning uit kleine velden in Nederland veroorzaakt minder uitstoot dan het importeren van gas uit het buitenland) rechtvaardigt geen nieuwe gaswinning. Diverse Kamerleden hebben hiernaar gevraagd en indiener citeert de reactie van Minister. Ook al is er de komende jaren nog aardgas nodig, dan nog blijft de roep om nieuw beleid om versnelling van de

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			energietransitie. Het enkele feit dat Nederland de komende jaren nog aardgas nodig zal hebben, verklaart ook niet waarom er nu een nieuw gasveld in ontwikkeling kan worden genomen voor de komende 15 jaar, terwijl dit op gespannen voet staat met bovengenoemde gezaghebbende rapporten.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reacties onder 3b en 3l.
3r	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Indiener betwijfelt de onderbouwing onder de vergelijking tussen de uitstoot van Nederlands aardgas en van geïmporteerd aardgas van het Oxford Institute for Energy Studies ('OIES'). Het is niet deugdelijk peer-reviewed en bovendien gesponsord door grote bedrijven uit de olie- en gasindustrie.
		Antwoord	Ook uit andere studies blijkt dat import van gas, met uitzondering van gas uit Noorwegen, beter is voor het klimaat. Voorbeeld is "Internationale ontwikkelingen en de Nederlandse Energietransitie" van Jilles van den Beukel en Lucia van Geuns van The Hague Centre for Strategic Studies en het rapport 'Broeikasgasemissies aardgasketens' van RoyalHaskoningDHV uit 2022.
3s	514, 517, 536	Zienswijze	Indiener refereert aan de kabinetsappreciatie van 1 oktober 2021 over het IPCC-rapport. Het is onduidelijk hoeveel van het resterende (mondiale) koolstofbudget Nederland zichzelf toekent op basis van het huidige beleid en hoe de door de Minister gestelde aanhoudende vraag naar gas zich daartoe verhoudt. De besluitvorming over de gaswinning in Ternaard bevat geen bredere klimatologische afweging, die duidelijk wel noodzakelijk is in het licht van de bevindingen van bovengenoemde rapporten. Hierbij moet ook betrokken worden wat het risico is dat nieuwe gaswinning leidt tot stranded assets in Nederland of daarbuiten en wie de kosten daarvan zal dragen. Ook deze financiële (systeem)risico's zijn niet meegenomen in de besluitvorming ten aanzien van de Gaswinning Ternaard.
		Antwoord	De bredere klimatologische afweging ten aanzien van de winning van aardgas in eigen land is gemaakt binnen het Nederlandse klimaatbeleid (Klimaatwet, Klimaatakkoord en Klimaatplan 2021-2030) die ook de afspraken uit het Klimaatakkoord van Parijs volgt. In alle mondiale klimaatscenario's die beogen de opwarming van de aarde te beperken, wordt erkend dat aardgas de komende decennia nog nodig zal zijn als transitiebrandstof. Door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) wordt elk jaar gerapporteerd in de Klimaat- en Energieverkenning (KEV) of de klimaatdoelen in 2030 binnen bereik komen. De KEV geeft een integraal beeld van waar (voorgenomen) beleid, afspraken en nationale en internationale ontwikkelingen toe leiden in termen van broeikasgasemissies. Op grond hiervan rapporteert het kabinet jaarlijks over de voortgang van het klimaatbeleid in de Klimaatnota. Conform de systematiek van de Klimaatwet

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			bezieet het kabinet elke 2 jaar of met het ingezette beleid het doel kan worden bereikt dan wel bijstelling van het beleid noodzakelijk is. Hierbij wordt tevens ingegaan op wat het betekent dat gasgebruik en gaswinning in Nederland in lijn moeten zijn met het Parijse Klimaatakkoord. De gaswinning onder de Waddenzee maakt hiervan onderdeel uit. Het Internationaal Energie Agentschap wijst op het risico van het ontstaan van <i>stranded assets</i> ofwel "gestrande activa" door investeringen in gas- en oliewinning. Het gaat hier om activa, zoals gas- en olievoorraden en productie-installaties, die vóór het einde van hun economische levensduur (als aangenomen op het moment van de investeringsbeslissing) als gevolg van veranderingen die samenhangen met de energietransitie (lager dan verwachte vraag / prijzen of beleidsmatige wijzigingen) minder waard worden en waarop dus moet worden afgeschreven. Het risico daarvan ligt bij de betreffende mijnbouwonderneming die houder is van de opsporings- of winningsvergunning, eventuele non-operated aandeelhouders en EBN die als staatsdeelneming financieel participeert (voor meestal 40%) in het opsporen en winnen van aardgas. In het geval een <i>stranded asset</i> ontstaat door wijziging van beleid waarbij getreden wordt in de rechtszekerheid van een mijnbouwonderneming op basis van een onherroepelijk verleende vergunning kan de consequentie zijn dat door de Staat moet worden voorzien in nadeelcompensatie of schadevergoeding aan de mijnbouwonderneming. Het systeemrisico met betrekking tot <i>stranded assets</i> door te investeren in het opsporen en winnen van aardgas moet echter vanuit het publieke belang worden afgewogen tegenover andere belangen, zoals de leveringszekerheid en het behoud van kennis en cruciale infrastructuur als basis voor de verduurzaming van het energiesysteem.
3t	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Indiener verwijst naar een aantal uitspraken van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State tegen instemmingsbesluiten voor winningsplannen waarin de verhouding tussen gaswinning en klimaatbeleid aan de orde is geweest welke gewezen zijn vòòr publicatie van de voornoemde rapporten (IPCC, IEA en PGR2020) en uitgaan van het beleid met betrekking tot de afhankelijkheid van gas en de voorkeur voor eigen gasproductie. De omstandigheden zijn echter gewijzigd waardoor de voorgenomen aardgaswinning in strijd is met de Mijnbouwwet vanwege de nadelige effecten ervan op het milieu en de natuur en met een planmatig beheer en gebruik van delfstoffen in verband met de laatste inzichten over opwarming van de aarde. Op basis van Urgenda is de Staat verplicht zijn klimaatbeleid aan te passen.
		Antwoord	De voorgenomen Gaswinning Ternaard past binnen de afspraken die in het Klimaatakkoord zijn gemaakt om de in de Klimaatwet vastgelegde klimaatdoelen van 2030 en 2050 te halen. Zie ook

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			het antwoord op 3s. Alle mondiale scenario's die de opwarming van de aarde beogen te beperken, laten zien dat aardgas nog nodig blijft. Hierbij gaan als eerste kolen en olie, die het meest belastend voor het klimaat zijn, uit de energiemix en als laatste aardgas. Met het Urgenda-vonnis legde de rechter de Nederlandse overheid op om vanaf 2020 elk jaar minstens 25 procent minder broeikasgassen uit te stoten dan in 1990. Het is aan de Nederlandse staat om te bepalen hoe aan die uitspraak invulling wordt gegeven. Uit jurisprudentie volgt – in overeenstemming met het voorgaande – dat de Minister van EZK (in dit geval de Staatssecretaris van EZK) niet vanwege klimaatverandering instemming met een winningsplan kan weigeren op grond van de weigeringsgronden inzake milieu of natuur, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de uitspraak van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State van 23 december 2020 (AbRvS 23-12-2020, ECLI:NL:RVS:2020:3091) inzake het instemmingsbesluit op het winningsplan Blija: <i>"Zoals de Afdeling heeft overwogen in onder meer haar uitspraak van 1 april 2020, ECLI:NL:RVS:2020:938, is het een gegeven dat het gebruik van aardgas als brandstof en grondstof een belangrijke rol speelt in Nederland en daarbuiten, en dat dit niet binnen afzienbare termijn zal veranderen. Nederland is voor aardgas gedeeltelijk afhankelijk van import van in andere landen gewonnen gas. Zoals de minister [...] heeft uiteengezet, is zijn beleid erop gericht dat gaswinning uit de kleine gasvelden in Nederland, waar dat veilig kan, wordt voortgezet. Gaswinning uit die velden heeft om verschillende redenen de voorkeur boven import van gas, onder meer omdat het beter is voor het klimaat. Er is geen grond voor het oordeel dat de minister het vanwege klimaatverandering in strijd met een planmatig beheer en gebruik van delfstoffen zou moeten achten om ook in Nederland aardgas te winnen."</i> De rapporten geven geen aanknopingspunt voor een andere inhoudelijke inschatting dan de argumentatie die in de uitspraak staat.
3u	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Welke concrete maatregelen gaat de overheid nemen om de beschermde natuurwaarden in het waddengebied te behouden en te versterken, daarbij rekening houdend met de gevolgen van het deel van de klimaatverandering dat al niet meer te voorkomen is? Indiener geeft een voorbeeld over de noodzakelijke extra zandsuppleties en de effecten daarvan op Natura 2000 en beschermde soorten, welke toch al nadeel ondervinden van de klimaatverandering.
		Antwoord	In de Agenda voor het Waddengebied 2050 hebben diverse overheden en organisaties hun gezamenlijke koers voor het Waddengebied geformuleerd. Ook voor de Rijksoverheid is deze agenda uiteraard leidend bij de besluitvorming. In de agenda zijn randvoorwaarden opgenomen

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			waaronder gaswinning onder de Waddenzee is toegestaan. In de Agenda voor het Waddengebied 2050 worden ook de strategieën beschreven ten aanzien van klimaatverandering. Zandsuppleties worden regulier uitgevoerd in het kader van handhaving en onderhoud basiskustlijn. Deze zijn beoordeeld in het kader van het beheerplan Noordzeekustzone waarbij is vastgesteld dat zij onder voorwaarden zijn uit te sluiten van vergunningplicht. De Gaswinning Ternaard zorgt ervoor dat aan de reguliere hoeveelheid te suppleren zand een extra volume moet worden toegevoegd. Op basis van een aanvullende analyse uitgevoerd door Arcadis (naar aanleiding van de vragen van de Commissie mer, zie Aanvulling MER gasboring en Gaswinning Ternaard september 2022, welke als bijlage bij het inpassingsplan is opgenomen) betreft deze extra hoeveelheid ongeveer 9,3% per uitgevoerde vooroeversuppletie voor de kust van Ameland. Het effect van deze extra hoeveelheid gesuppleerd zand in de vooroever is ten opzichte van de reguliere suppletie marginaal omdat deze extra hoeveelheid alleen maar zorgt voor een iets groter volume op dezelfde plek in de Noordzeekustzone. Ten aanzien van de stikstofdeposities als gevolg van extra volume zandsuppletie, wordt verwezen naar de reactie onder 3j.
3v	514, 516, 517, 536, 538, 544, 555	Zienswijze	Het draagvlak in de regio ontbreekt; alle betrokken regionale overheden hebben geadviseerd niet in te stemmen, maar deze adviezen zijn niet onderbouwd terzijde gelegd. Hierdoor wordt het draagvlak in de regio voor nieuwe ontwikkelingen (waaronder energietransitie) geschaad.
		Antwoord	Draagvlak creëren ziet onder meer op het vroegtijdig betrekken van de omgeving bij de planvoorbereiding en het inrichten van een zorgvuldig proces waarin de belangen van de omgeving in de afwegingen betrokken worden. Dit is gedaan via de pilot Omgevingsproces Ternaard. De toenmalige Minister van EZK heeft in deze pilot recht willen doen aan de zorgen die er leven bij de mensen in het betreffende gebied. En ervoor willen zorgen dat het gebied met iets extra's achterblijft op het moment dat de gaswinning stopt. De RCR-procedure is een nationale procedure die ervoor zorgt dat de vergunningenprocedures op een zorgvuldige manier worden doorlopen. Draagvlak is geen toetsingscriterium in een dergelijke procedure. Inhoudelijke adviezen van regionale overheden die tijdens deze procedure worden gegeven, worden zorgvuldig meegenomen. De manier waarop de adviezen zijn meegenomen, zijn terug te vinden in het onderhavige document dat toegankelijk is voor een ieder, de zogenaamde Nota van Antwoord.
3w	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Hoe verhoudt zich de verdeling van bevoegdheden tussen rijksoverheid en regionale overheden met betrekking tot het behalen van de vanuit Europese regelgeving gestelde doelen op het

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			gebied van natuur en milieu? Wie heeft de regie over bijvoorbeeld het behalen van de Natura-2000 doelen?
		Antwoord	De Natura 2000-gebieden worden aangewezen door de Minister voor Natuur en Stikstof. Het uitgangspunt van de Wet natuurbescherming is dat de provincies zorgdragen voor de uitvoering van het natuurbeleid in de Natura 2000-gebieden. De provincies zijn verantwoordelijk voor het opstellen van de beheerplannen van de Natura 2000-gebieden op land en in regionale wateren. Een groot deel van de beheerplannen voor de Natura 2000-gebieden in de rijkswateren, inclusief Waddenzee, wordt opgesteld door Rijkswaterstaat. De verantwoordelijkheid van het Rijk betreft primair het vaststellen van doelen en algemene kaders. De verantwoordelijkheid om deze doelen te realiseren en de bevoegdheden in dat verband zijn zoveel mogelijk bij de provincies neergelegd. Verantwoordelijkheden en bevoegdheden liggen bij het Rijk voor zover regie op nationaal niveau onmisbaar is, een landelijke aanpak doelmatiger is of meer helderheid biedt, sprake is van regulering van handelsketens dan wel als nationale belangen of internationale verantwoordelijkheden dit vergen.
3x	515	Zienswijze	Tegelijk met deze procedure loopt er ook een procedure voor de aanleg van stroomkabels van windparken op zee naar het vasteland. Naar aanleiding van die procedure heeft de Waddenacademie volgens het toetsingskader van de Waddenagenda gesteld dat er drie achtereenvolgende stappen gezet moeten worden die uitmonden in een voorkeursalternatief: 1) Beschrijving van alle mogelijke alternatieven binnen de afspraken uit de Waddenagenda, voor zover die er zijn. 2) Analyse van de gevolgen van (de verschillende fasen van) die opties in een breed kader. 3) Analyse van de te verwachten gevolgen binnen de politieke belangenafweging en de geldende nationale en internationale wetten en richtlijnen. Indiener onderschrijft deze werkwijze en stelt voor om deze ook toe te passen bij de gaswinning in Ternaard en andere grootschalige economische activiteiten in en onder de Waddenzee.
		Antwoord	De NAM heeft als houder van de relevante winningsvergunning verschillende besluiten aangevraagd ten behoeve van het project Gaswinning Ternaard. De desbetreffende bestuursorganen hebben vervolgens op zorgvuldige wijze de voorgeschreven procedures gevolgd waarbij ook de omgeving is betrokken (Omgevingsproces Ternaard). De inhoudelijke besluitvorming heeft daarbij plaatsvonden op basis van geldende wetgeving en staand beleid. Zo zijn onder meer de Structuurvisie Ondergrond en het kleineveldenbeleid als breed afwegingskader in de aangevraagde besluitvorming betrokken.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			Bij de aanlanding van windenergie door de Waddenzee spelen andere vraagstukken en dilemma's dan bij de voorgenomen gaswinning. Een soortgelijke aanpak is hierom niet vanzelfsprekend (zie in dit verband de Kamerbrief over verkenning aanlanding wind op zee 2030 van 2 december 2021 (Kamerstuk 33 561, nr. 52), en de Kamerbrief inzake vergunningverlening Gaswinning Ternaard van 27 september 2021 (Kamerstuk 33 529, nr. 903).
3y	518	Zienswijze	Is geld belangrijker dan natuur?
		Antwoord	In 2009 is de Waddenzee door UNESCO op basis van het huidige beschermingsregime opgenomen op de Werelderfgoedlijst. Sinds 2007 vindt gaswinning onder de Waddenzee plaats op basis van het 'hand aan de kraan'-principe. Dit betekent dat een veilige gebruiksruimte voor bodemdaling wordt vastgesteld waarbinnen de gaswinning kan plaatsvinden zonder schade te veroorzaken aan de natuur. Op basis van de Mijnbouwwet, de Wet natuurbescherming en de Structuurvisie Waddenzee is gaswinning onder de Waddenzee op basis van het 'hand aan de kraan'-principe toegestaan. Het 'hand aan de kraan'-principe is er namelijk op gericht dat er geen schade optreedt aan de natuur.
3z	522	Zienswijze	Wat wordt verstaan onder 'aardgasbaten' zoals genoemd in paragraaf 1.2.2 van de plantoelichting? Geld?
		Antwoord	Aardgasbaten zijn de baten (opbrengsten) die een staat verdient aan de winning van aardgas.
3aa	522	Zienswijze	De motivering in paragraaf 1.2.1 van de plantoelichting, onder het kopje 'kleineveldenbeleid (namelijk winning heeft voorkeur boven import, klimaatvoordeel, economie/werkgelegenheid, energieleveringszekerheid, kennis m.b.t. tot bodem en minder afhankelijk van het buitenland, en aardgasbaten) is een algemene motivering die toepasbaar is voor ieder willekeurig klein gasveld. Maatwerkargumenten ontbreken, ook na navraag op de bijpraatsessie van de NAM. Alleen het feit dat het kan, onder verwijzing naar onderzoeken, is onvoldoende. Indiener vraagt om een betere onderbouwing van nut en noodzaak van de gaswinning onder natuurgebied de Waddenzee in het kader van een goede ruimtelijke ordening.
		Antwoord	Er is een integrale afweging gemaakt waarbij alle belangen meegewogen zijn. Gaswinning blijft de komende jaren nodig om te kunnen voorzien in de Nederlandse gasbehoefte, maar gaswinning onder de Waddenzee wordt alleen toegestaan als dit veilig kan en er geen schade optreedt aan de natuur. Het gasveld Ternaard maakt bovendien onderdeel uit van een groter productiesysteem van omliggende gasvelden. De afnemende productie uit bestaande gasvelden maakt het noodzakelijk om nieuwe putten te boren, om zo via het aanvoeren van nieuw gas het totale systeem rendabel te houden. Er is een uitgebreide verantwoording van zowel de nut en noodzaak van het project als de effecten op de omgeving opgenomen in het inpassingsplan en de

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			uitvoeringsbesluiten. Hierbij is specifiek gekeken naar de noodzaak en de effecten van dit project. Hiermee is het project voldoende onderbouwd in het kader van een goede ruimtelijke ordening.
3ab	522	Zienswijze	Wat is de juridische status van het kleineveldenbeleid? Is dit een besluit in de zin van de Awb en waarom wel of niet? Op welke datum is dit beleid vastgesteld of (als geen vaststellingsbesluit nodig is) wanneer en op welke wijze is dit dan in werking getreden? Indien er wil graag een link waarmee het kleineveldenbesluit te raadplegen is.
		Antwoord	Het beleid voor gaswinning uit kleine velden is verwoord in de Kamerbrief contourennota aanpassing Mijnbouwwet (Kamerstuk 32849, nr. 214). In het coalitieakkoord 'Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst' is afgesproken dat de procedure voor Ternaard afgerond zal worden en er worden geen nieuwe vergunningen voor gaswinning onder de Waddenzee afgegeven. De stukken zijn te raadplegen via de website van de Tweede Kamer. Zie ook Gaswinning uit kleine gasvelden Rijksoverheid.nl .
3ac	522	Zienswijze	Past het kleineveldenbeleid in de klimaatdoelen van Parijs? Om deze te halen, moet het gebruik van fossiele brandstoffen immers geleidelijk afgebouwd worden en het onderhavige project staat hier haaks op.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 3b.
3ad	522	Zienswijze	Vindt de NAM en het Rijk werkelijk dat de gegeven motivatie, de agendering van het kleineveldenbeleid tijdens een debat over de gaswingevolgen en gassituatie in Groningen + de 'maatwerkmotivatie' bestaande uit "wij willen dat gas" opweegt tegen nieuwe gasopsporing en gaswinplan in het Unesco Werelderfgoedgebied waarin je naar de mening van velen geen enkel risico moet nemen?
		Antwoord	Op basis van het Werelderfgoedverdrag uit 1972 heeft Nederland zich verplicht om het Werelderfgoed Waddenzee te beschermen en te behouden voor volgende generaties, en daarbij geen moedwillige maatregelen te nemen die direct of indirect schade aan het erfgoed veroorzaken. De Waddenzee is in 2009 door UNESCO op basis van het huidige beschermingsregime opgenomen op de Werelderfgoedlijst. De Waddenzee is bij UNESCO voorgedragen met alle activiteiten die destijds al plaatsvonden, inclusief de gaswinning onder de Waddenzee op basis van het 'hand aan de kraan'-principe. Dit betekent dat boringen en de impact daarvan strikt worden gemonitord opdat er geen impact op de natuur van de Waddenzee plaatsvindt. In het nominatiedossier bij inschrijving op de Werelderfgoedlijst is aangegeven dat nieuwe boringen binnen het Werelderfgoedgebied niet zijn toegestaan. Wel daarbuiten, mits het UNESCO Werelderfgoed niet wordt aangetast. De voorgenomen Gaswinning Ternaard wordt conform deze principes beoordeeld en vormgegeven. Door toepassing van het 'hand aan de

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			kraan'-principe wordt voldoende zeker gesteld dat de gaswinning niet zal leiden tot schade aan de natuur van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee. Op 10 augustus 2023 heeft IUCN gereageerd op de vertaalde Passende Beoordeling. De belangrijkste zorgen uit dit advies zijn overgenomen in het State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28 augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. In paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord zijn de belangrijkste opmerkingen van het Werelderfgoedcentrum en IUCN samengevat en wordt hierop gereageerd. Verwezen wordt verder naar de reacties onder 3a en 3e.
3ae	523	Zienswijze	Hoe duurder de energievoorziening is, hoe meer het loont om duurzame alternatieven te overwegen en consumptie te beperken.
		Antwoord	In het Klimaatakkoord is besloten om de energiebelasting op elektriciteit stapsgewijs te verlagen en op aardgas te verhogen. Door aardgas zwaarder te belasten en elektriciteit juist minder, wordt de overstap van aardgas naar elektrische en meer duurzame warmteopties aantrekkelijker. Sinds de zomer van 2021 is er sprake van een uitzonderlijke situatie op de gasmarkt. De energieprijzen, de commerciële prijzen voor aardgas en elektriciteit, en in bijzonder die van gas, zijn gedurende lange tijd fors gestegen. Om met name huishoudens te compenseren voor de fors gestegen energierekening was per 1 januari 2023 een energieprijsplafond van kracht. Tot een jaarverbruik van 1.200 m3 aardgas werd de marktprijs van aardgas gemaximeerd op 1,45 euro/m3 en werd de marktprijs van elektriciteit gemaximeerd op 0,40 euro/kWh bij een jaarverbruik tot 2.900 kWh. Boven deze verbruiksgrenzen golden onverkort de door energieleveranciers vastgestelde marktprijzen. Sinds enige tijd zijn de marktprijzen voor energie aan het dalen en is er geen energieprijsplafond meer van kracht. Toch fluctueren de prijzen sterk en biedt een dalende tendens biedt geen garantie dat prijzen verder zullen dalen of zullen stabiliseren. Zeker met de aanhoudende oorlog in Oekraïne. Daardoor loont energiebesparing meer dan ooit en wordt de noodzaak van de overgang naar een duurzame energievoorziening versterkt.
3af	523	Zienswijze	Indiener is van de generatie die met de gevolgen van de klimaatverandering geconfronteerd gaat worden en werkt dagelijks aan het verduurzamen van de energievoorziening en het beperken van de eigen impact. De Parijs-doelstelling is ambitieus maar haalbaar, tenzij we fossiele brandstoffen blijven winnen.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 3m.
3ag	532	Zienswijze	Het moet een keer afgelopen zijn met waarden verkwanselen voor geld.
		Antwoord	De voorkeur voor gaswinning uit kleine velden in eigen land is primair ingegeven doordat aardgas nog een belangrijke rol speelt in de energietransitie. Daarnaast draagt aardgaswinning uit Nederlandse kleine velden bij aan energieleveringszekerheid en is beter voor het klimaat, de economie en werkgelegenheid en het behoud van aanwezige gasinfrastructuur. Er ligt dus geen financieel motief aan ten grondslag.
3ah	535, 541, 543	Zienswijze	Indiener verwijst naar het IPCC-rapport en geeft via een citaat van de VN-secretaris aan dat gestopt moet worden met de exploratie en productie van fossiele brandstoffen en hernieuwbare energie gesubsidieerd moet worden. Uit het rapport blijkt dat de 1,5 graden temperatuurstijging over circa 10 jaar wordt verwacht en refereert aan het Klimaatakkoord van Parijs. Vanuit dit oogpunt is het voor indiener onbegrijpelijk dat de ministeries een vergunning willen verlenen voor nieuwe gaswinning. De redentatie in de brief van de minister van 27 september 2021 wordt onvoldoende onderbouwd en wordt niet gedeeld door indiener. Winning en gebruik van fossiele brandstoffen moeten zo snel mogelijk verminderd worden ter beperking van klimaatverandering. Dit in combinatie met het beschermen van natuurlijke systemen (Waddenzee), zijn juist redenen om geen nieuwe gaswinning toe te staan.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 3m.
3ai	538, 543, 555	Zienswijze	Juridisch is de staat verplicht om de broeikasgassen met 25% te verminderen, zie de uitspraak van de Hoge Raad van 20 december 2019 inzake de Urgenda rechtszaak.
		Antwoord	Zie het antwoord op 3t.
3aj	541	Zienswijze	Nieuwe gaswinning is een tegenstrijdig signaal en schaadt het draagvlak voor energietransitie onder inwoners vanwege de demotiverende werking. Bovendien zijn er genoeg duurzame alternatieven voor gas.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 3e.
3ak	543	Zienswijze	Gaswinning in eigen land draagt bij aan leveringszekerheid maar mogelijk ook tot machtsmisbruik. Daarom is indiener verbaasd over de voortvarendheid m.b.t. de gaswinning in eigen land. Reserves zijn snel op en de afhankelijkheidssituatie m.b.t. energie zal groter worden. Ben zuinig op de gasreserves om niet volledig afhankelijk te worden van levering van energie uit andere landen.
		Antwoord	Aardgas speelt op dit moment een belangrijke rol in de levering van warmte aan huizen, de industrie en in de productie van elektriciteit. Daarnaast wordt aardgas gebruikt als grondstof in bijvoorbeeld de chemie. Het kabinet streeft ernaar om in 2050 CO ₂ -neutraal te zijn. Daarom zet

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			het kabinet in op het reduceren van de vraag naar aardgas door onder meer energiebesparing en het stimuleren van alternatieve energiebronnen. Het terugbrengen van de vraag naar aardgas vergt echter tijd. De verwachting is dat aardgas de komende decennia nog noodzakelijk is. Omdat de gaswinning uit het Groningenveld zal worden beëindigd, is de gaswinning uit kleine velden extra relevant.
3al	543	Zienswijze	Als de Nederlandse overheid een vergunning verstrekt voor deze gaswinning, dan handelt de overheid daarmee in strijd met de klimaatdoelen, en dus onrechtmatig jegens haar bevolking. De staat is namelijk verplicht om de uitstoot van broeikasgassen terug te dringen (zie Urgenda-zaak). Uit het op vonnis van 26 mei 2021 tegen Royal Dutch Shell, volgt dat ook op bedrijven een verplichting tot beperking van hun CO ₂ -uitstoot rust. De NAM gaat dan ook door deze gaswinning, met bijbehorende verhoging van CO ₂ -uitstoot, onrechtmatig handelen. Hiermee stelt de staat (in geval van vergunningverlening) een andere partij willens en wetens in staat om een onrechtmatige daad te begaan, wat indiener als tweede grond voor onrechtmatig handelen door de staat ziet.
		Antwoord	Het niet winnen van gas heeft geen CO ₂ -reductie tot gevolg. Het gaat om het gebruik van het gas. Daarnaast heeft de rechter niet bepaald dat de CO ₂ -reductie moet worden bereikt door het verbieden van het gebruik van gas. Het gaat om de reductie van CO ₂ -uitstoot in het algemeen, niet hoe die moet worden bereikt. Daarin hebben partijen de vrijheid. Zie ook 13c en 18g.
3am	546	Zienswijze	Het gasveld Ternaard is een groot veld in vergelijking met andere velden op zee en land.
		Antwoord	Dit klopt, het Ternaarder veld is één van de grotere kleine velden in Nederland.
3an	515	Zienswijze	Indiener verwijst naar de verzamelbrief van 6 oktober 2021 met kenmerk 29 684, nr. 120 en geeft aan tegen nieuwe gaswinning te zijn en kritisch tegenover de gevolgen van zoutwinning te staan. Daarnaast wordt verwezen naar het advies van de Waddenacademie, het IPCC rapport en het KNMI rapport over versnelde klimaatverandering en indiener pleit voor vermindering van huidige gaswinning en het niet instemmen met nieuwe gaswinning zodat meer ruimte overblijft voor de Waddenzee en haar meegroeiend vermogen om de zeespiegelstijging bij te benen. Ook de huidige zandsuppleties die de bodemdaling compenseren voor de gas- en zoutwinning zijn dan niet meer noodzakelijk, zodat er voldoende zand in de vooroever aanwezig blijft. Indiener verzoekt om het klimaatscenario van het KNMI van oktober 2021 mee te wegen in de besluitvorming ten aanzien van de Gaswinning Ternaard. Recent is de Zeespiegelmonitor 2022 gepubliceerd (maart 2023). Hierin wordt aangegeven dat de observaties van de zeespiegelstijging een versnelling laten zien. Daarom zal in 2023 indien nodig een herziening plaatsvinden van de zeespiegelstijgingsscenario voor de 'hand aan de kraan'-methode waarin deze nieuwste

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			informatie wordt meegenomen. De gaswinning van Ternaard zal binnen de 'hand aan de kraan'-methode moeten plaatsvinden binnen de gebruiksruimte. Bij een mogelijke overschrijding van de gebruiksruimte zal de gaswinning moet worden beperkt of stopgezet. Dit is onderdeel van de 'hand aan de kraan' en geen aanleiding om een ander besluit te nemen.
		Antwoord	De gaswinning onder de Waddenzee op basis van het 'hand aan de kraan'-principe is als beleidsstrategie opgenomen in de Agenda voor het Waddengebied 2050 die als bijlage bij Kamerstuk 29 684, nr. 120 aan de Kamer is gestuurd. Gaswinning onder de Waddenzee wordt alleen toegestaan wanneer er geen schade ontstaat aan de natuur. Derhalve is gaswinning onder de Waddenzee niet strijdig met de in de Agenda voor het Waddengebied 2050 opgenomen hoofddoelstelling voor de Waddenzee. Het meegroeien van de Waddenzee onttrekt zand aan de zandvoorraad van de kusten van de Waddeneilanden wat zorgt voor een achteruitgang van de kustlijn. Met zandsuppleties wordt de zandvoorraad van de kust op orde gehouden en achteruitgang van de kustlijn voorkomen. Het importeren van zand door het meegroeien van de Waddenzee aan de zandvoorraad vanuit de kusten van de Waddeneilanden is een natuurlijk proces. Ook wanneer er geen gas- en zoutwinning plaats zou vinden, is het suppleren van zand nodig om de basiskustlijn te handhaven. Zo lang de bodemdaling door de Gaswinning Ternaard binnen het laatstelijk vastgestelde gebruiksruimtebesluit van de komberging Pinkegat blijft (artikel 7 instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard), is de Waddenzee in staat deze op natuurlijke wijze via het afzetten van sediment te compenseren. De globale ramingen voor de zeespiegelstijging uit het meest recente IPCC-rapport, die tevens ten grondslag liggen aan het Klimaatsignaal 2021 van het KNMI, laten zien dat de versnelling van de zeespiegelstijging als gevolg van klimaatverandering in de meeste zeespiegelstijgingsscenario's pas in de tweede helft van deze eeuw wordt verwacht. Uit de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) blijkt op grond van deze ramingen, dat een mogelijk kritisch zeespiegelstijgingsniveau als gevolg van klimaatverandering, ook bij extreme scenario's, ver buiten de tijdshorizon ligt van de gaswinning onder de oostelijke Waddenzee. Dit betekent dat gaswinning onder de Waddenzee, in het voorziene tijdvak, geen extra risico vormt in combinatie met zeespiegelstijging. De inzichten uit het Klimaatsignaal 2021 van het KNMI geven geen aanleiding tot een andere beoordeling van de effecten van de voorgenomen Gaswinning Ternaard op de Waddennatuur in relatie tot de

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			zeespiegelstijging. Recent is de Zeespiegelmonitor 2022 gepubliceerd (maart 2023). Hierin wordt aangegeven dat de observaties van de zeespiegelstijging een versnelling laten zien. Begin 2024 komen nieuw zeespiegelstijgingsscenario's beschikbaar die zullen worden vastgelegd in een nieuw gebruiksruimtebesluit. De gaswinning van Ternaard zal binnen de 'hand aan de kraan'-methode moeten plaatsvinden binnen de vastgestelde gebruiksruimte. Bij een mogelijke overschrijding van de gebruiksruimte zal de gaswinning moet worden beperkt of stopgezet. Dit is onderdeel van de 'hand aan de kraan' en geen aanleiding om een ander besluit te nemen.
3ao	515	Zienswijze	Ten aanzien van de andere mijnbouwprojecten in het Waddengebied zoals de zoutwinning verzoekt indiener om het KNMI scenario af te wegen ten opzichte van het 'Hand aan de Kraan principe' en de gevolgen voor de lange termijn sediment problematiek als de klimaatscenario's intreden.
		Antwoord	Zie het antwoord op 3an voor de gaswinning onder de Waddenzee. Voor de zoutwinning onder de westelijke Waddenzee geldt dat uit de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) is gebleken dat, naar oordeel van het Adviescollege, er een gerede kans is dat in dit gebied onvoldoende sedimentatie plaatsvindt om op de langere termijn de zeespiegelstijging door klimaatverandering te compenseren vanwege een mogelijk onvoldoende conservatieve inschatting van het toekomstige meegroeivermogen van de komberging Vlie waaronder de zoutwinning plaats heeft. De toenmalige Minister van EZK heeft aangegeven daarom nader onderzoek te laten uitvoeren naar het toekomstig meegroeivermogen van de komberging Vlie waarin de zoutwinning plaats heeft. Op korte termijn is er echter geen sprake van een dreigende overschrijding van het meegroeivermogen, hetgeen betekent dat er op dit moment geen aanleiding is om de zoutwinning te beperken of stop te zetten.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor Gaswinning Ternaard te wijzigen.

4			<i>Omgevingsproces (invloed burgers, communicatie)</i>
4a	488	Zienswijze	Indiener woont in de buurt en heeft geen persoonlijk schrijven ontvangen, terwijl deze direct voor hem/haar relevant is.
		Antwoord	Het ontwerp-inpassingsplan, het MER en de ontwerpbesluiten voor dit project hebben van vrijdag 27 augustus tot en met donderdag 7 oktober 2021 ter inzage gelegen. In lokale media

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			(nieuwsbrief Omgevingsproces Ternaard en huis-aan-huisbladen) en in de Staatscourant van donderdag 26 augustus 2021 is hiervan kennisgeving gedaan, conform de wettelijke eisen. Alleen betrokken grondeigenaren en –gebruikers zijn rechtstreeks aangeschreven over de terinzagelegging van het ontwerp-inpassingsplan.
4b	510	Zienswijze	Dit project is een pilotproject voor omgevingsmanagement om het lokale belang nadrukkelijk in de afweging mee te laten wegen. Hiervoor is gekozen voor het instrument participatie. Bewoners, of hen vertegenwoordigende instanties, hebben wel deelgenomen aan het proces, maar willen in meerderheid geen deel hebben in de gaswinning. Dit blijkt ook uit de protestdemonstratie op 11 september 2021. In de gekozen vorm van een pilot had een betere weging van die lokale belangen nu juist wel een na te volgen voorbeeld van participatie van de meest betrokkenen horen te zijn.
		Antwoord	Het doel van participatie is te zorgen dat omwonenden en andere belanghebbenden gericht geïnformeerd en betrokken worden in de voorbereiding van de besluitvorming. In deze pilot is dat vorm gegeven met een omgevingsproces waarbij de toenmalige minister recht heeft willen doen aan de zorgen die er leven bij de mensen in het betreffende gebied. En ervoor heeft willen zorgen dat het gebied met iets extra's achterblijft op het moment dat de gaswinning stopt. Vanuit deze pilot zijn een Afsprakenkader Ontzorging en een Investeringsagenda opgesteld. Deze afspraken zijn wettelijk gezien niet nodig in het kader van de RCR-procedure, maar zijn een aanvulling om zodoende tegemoet te komen aan de zorgen van de omgeving.
4c	510	Zienswijze	De overige lokale overheden zijn eveneens tegen die gaswinning, en inmiddels hebben diverse nationale en internationale instanties (Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee, International Union for Conservation of Nature (IUCN) en de Nationale UNESCO-commissie) zich ook al tegen het onnodig winnen van een uitfaserende fossiele brandstof onder een internationaal erkend natuurgebied gekeerd. Dit alles raakt dan ook zeer aan zaken als participatie en democratie.
		Antwoord	De NAM heeft op basis van de bestaande winningsvergunning aangegeven gas te willen winnen uit het gasveld Ternaard. Hiervoor heeft de NAM de benodigde besluiten aangevraagd. Bij de voorbereiding hiervan hebben de desbetreffende bestuursorganen op zorgvuldige wijze de wettelijk voorgeschreven (inspraak)procedures gevolgd. Daarnaast heeft het niet voorgeschreven omgevingsproces plaatsgevonden waarin de zorgen en wensen van regionale participanten hebben geresulteerd in een Afsprakenkader Ontzorging en een Investeringsagenda.
4d	510	Zienswijze	In het kader van de pilot Ternaard zijn er o.a. afspraken gemaakt in het zogeheten ontzorgingsspoor (het Afsprakenkader). In het eerdere advies heeft indiener bepleit om die

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			afspraken op een bepaalde wijze te koppelen aan het besluit. Dit is niet gebeurd en indiener vindt dit teleurstellend. Een inkadering van de lasten voor de omgeving zou juist een prima resultaat zijn van de pilot in het kader van de verhoogde zeggenschap van de plaatselijke gemeenschap. Koudweg verwijzen naar andere bevoegdheden om op te treden bij bevingen met een magnitude van 3,0 doet dan ook geen recht aan dit participatie-experiment.
		Antwoord	De bedoelde afspraken zijn gemaakt tussen de NAM en de belanghebbenden. Belanghebbenden zijn onder andere individuele belangstellenden, vertegenwoordigers van belangengroeperingen en diverse verenigingen uit Ternaard en omgeving. De betrokken overheden waren hierbij geen officiële partij. Zoals in paragraaf 5.3.3 van het instemmingsbesluit op het winningsplan is opgemerkt, bestaat onvoldoende rechtvaardiging om de ontzorgingsafpraak rondom aardbevingen met een magnitude van 3,0 als een voorschrift in het instemmingsbesluit op het winningsplan op te nemen. Ook is het belang hiervan te relativeren omdat deze afspraak vastligt in het <u>Seismisch Risicobeheersplan</u> dat de NAM voor kleine velden hanteert, en op de naleving waarvan de inspecteur-generaal der mijnen toeziet (vgl. artt. 6, 33a lid 1 en 128 lid 4 Mbw). Daarnaast heeft de Minister van EZK (in dit geval de Staatssecretaris van EZK) de bevoegdheid om in te grijpen wanneer bedoelde bevingen zich daadwerkelijk voordoen (art. 36 lid 3 Mbw).
4e	522	Zienswijze	Indiener verwijst naar de passage ten aanzien van 'maatschappelijke uitvoerbaarheid' op p. 127 (van het inpassingsplan) en verder en geeft aan zichzelf als inwoner van Ternaard als direct belanghebbende te zien, maar persoonlijk geen afspraken met de NAM te hebben. Wellicht is hier een club bij betrokken geweest. De aangehaalde alinea is dus niet correct, de werkwijze moet conform de werkelijkheid opgeschreven worden.
		Antwoord	Het inpassingsplan is aangepast op dit punt: "In het Ontzorgingsspoor heeft de NAM met belanghebbenden over de mogelijke effecten van nieuwe gaswinning gesproken om hiervoor aanvullende afspraken te maken, losstaand van de formele wet- en regelgeving. Het doel was om een afsprakenkader op te stellen dat tegemoetkomt aan de zorgen en wensen vanuit de omgeving. Belanghebbenden zijn onder andere individuele belangstellenden, vertegenwoordigers van belangengroeperingen en diverse verenigingen uit Ternaard en omgeving."
4f	526, 531	Zienswijze	Indiener behartigt de belangen van de bewoners, bedrijven en omgeving van Ternaard en is in die hoedanigheid ook actief betrokken geweest bij het omgevingsproces, waaronder het ontzorgingsspoor en investeringspoor. Ondanks dit omgevingsproces heeft indiener grote zorgen over de gaswinning en met name de lange termijneffecten daarvan. Gaswinning kan alleen doorgaan als het veilig kan en voldoet aan de wettelijke eisen maar volgens indiener is hier geen

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			sprake van. Indiener licht dit nader toe in de zienswijze en verzoekt de zienswijze zorgvuldig mee te wegen in het definitieve besluit.
		Antwoord	Uw zienswijze komt in deze Nota van Antwoord terug, er is zo zorgvuldig mogelijk een reactie gegeven op de door u aangedragen punten.
4g	530	Zienswijze	De agrarische sector spreekt zich uit tegen de voorgestane ontwikkeling van gaswinning en de aanleg van een leiding. Het bagatelliseren van zorgen loopt als een rode draad door het document, gezien de reacties/adviezen van lokale overheden en hoe hiermee omgegaan wordt. Er wordt onvoldoende blijk gegeven van het besef dat er onder burgers en boeren, gelet op de ontwikkelingen in Groningen, een forse deuk is geslagen in het vertrouwen in partijen die verantwoordelijkheid dragen rond de winning van aardgas.
		Antwoord	De zorgen van omwonenden naar aanleiding van de ontwikkelingen in Groningen over gaswinning zijn door de Minister van EZK zeer serieus genomen. De toenmalige Minister van EZK heeft deze zorgen niet willen bagatelliseren, maar samen met betrokken partijen juist een plek willen geven via het omgevingsproces. Het Ternaard-gasveld is vele malen kleiner dan het Groningen-gasveld. Bij Ternaard is het risico op aardbevingen en de mogelijk daardoor veroorzaakte schadeschade beperkt (zie het instemmingsbesluit op het winningsplan). Ook wordt er geen directe schade aan gebouwen/bouwwerken en infrastructuur verwacht door bodemdaling omdat de resulterende vervorming (zoals scheefstand, kromming en horizontale rek) van de bovengrond zeer klein is.
4h	530	Zienswijze	Het is volstrekt onduidelijk hoe het omgevingsproces (gericht op ontzorgen van partijen) zich verhoudt tot de formele opstelling van overheden die dit afdoen als een leuk onderonsje tussen NAM en overige belangenvertegenwoordigers.
		Antwoord	De toenmalige Minister van EZK heeft in het omgevingsproces recht willen doen aan de zorgen die er leven bij de mensen in het betreffende gebied. Het omgevingsproces heeft geleid tot onder andere een Afsprakenkader Ontzorging. De Minister (thans Staatssecretaris) van EZK ziet dit Afsprakenkader als een goed voorbeeld van hoe zorgen zo goed mogelijk kunnen worden weggenomen.
4i	530	Zienswijze	Indiener mist regelmatig informatie over grondversnelling, hoekverkanteling en waterspanning op de KNMI-website en het NAM-platform. Verder constateert indiener enkele gebreken over de genoemde website en platform.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
		Antwoord	In Nederland is het KNMI het instituut dat bodemtrillingen waarneemt, registreert en publiceert. De wijze waarop dit wordt uitgevoerd, ligt in zijn geheel bij het KNMI. Op het NAM-platform en de KNMI-website worden slechts vermeldingen gedaan op basis van de gegevens van het KNMI.
4j	530	Zienswijze	Indiener onderscheidt de belangen voor de grondeigenaar in vier inhoudelijke onderwerpen (<i>red. zie verder ook 6j, 6k en 6l</i>) en drie procesonderwerpen (<i>red. zie verder ook 6m, 6n en 6o</i>). Het eerste inhoudelijke belang ziet op het kiezen voor het minst bezwaarlijke tracé, met akkoord van grondeigenaren en bestuurders en stelt hiertoe een werkwijze voor. Deze werkwijze bestaat uit een volwaardige inbreng van aspecten die voor de agrarische bedrijfsvoering van belang zijn voor behoud van de toekomstwaarde, uitwerking via agrarische waarden (nader toegelicht in de zienswijze), raadpleging deskundigen, beoordeling uitgangspunten, bouwstenen, uitwerking en vaststelling door werkgroep landbouw en inzet beschikbare instrumenten.
		Antwoord	Voor het ter inzage gaan van de ontwerpbesluiten, zijn voor het voorliggende tracé met alle betrokken grondeigenaren privaatrechtelijke overeenkomsten afgesloten, zogenaamde zakelijke recht overeenkomsten.
4k	530	Zienswijze	Het tweede inhoudelijke belang ziet op cultuurtechniek, met als gewenst resultaat een bijlage bij de aanbesteding en als garanties voor de grondeigenaar, alsmede akkoord van grondeigenaren en bestuurders. De werkwijze wordt als volgt beschreven: Beoordeling cultuurtechnisch rapport en cultuurtechnische standaard (CSK) door een werkgroep landbouw. Raadpleging deskundigen. Middelvoorschriften i.p.v. doelvoorschriften Controle tijdens de aanleg (aanspreekpunt cultuurtechniek (i.p.v. na de aanleg). Inzet vertrouwenspersoon voor na-schade. Hoogtemeting 1-3-5 jaar.
		Antwoord	Voorafgaand aan het afsluiten van de privaatrechtelijke overeenkomsten is met alle betrokken grondeigenaren besproken dat er een cultuurtechnisch rapport opgesteld gaat worden. Dat rapport zal voorafgaand aan de aanleg inhoudelijk besproken worden met de grondeigenaren. Deze toezegging heeft geleid tot het afsluiten van de benodigde privaatrechtelijke overeenkomsten. Het op te stellen cultuurtechnisch rapport zal worden opgesteld door een daarvoor gespecialiseerd bedrijf. Het inzetten van een LTO-vertrouwenspersoon daar waar het gewenst wordt door de grondeigenaar is prima.
4l	530	Zienswijze	Het derde inhoudelijke belang ziet op de ZR voorwaarden. Gewenst resultaat is een model ZRO, met akkoord van grondeigenaren en bestuurders. Beschreven werkwijze is als volgt: Toetsing algemene voorwaarden en ZR door deskundige van LTO Nederland, waaronder duur en wijze van betaling (éénmalig of periodiek). Werkgroep landbouw informeren en ter beoordeling.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
		Antwoord	Voor het ter inzage gaan van de ontwerpbesluiten, zijn voor het voorliggende tracé met alle betrokken grondeigenaren privaatrechtelijke overeenkomsten afgesloten, zogenaamde zakelijke recht overeenkomsten.
4m	530	Zienswijze	Het vierde inhoudelijke belang ziet op de tarieven en rekenwijze. Gewenst resultaat is een transparante opbouw van tarieven en rekenwijze, met akkoord van grondeigenaren en bestuurders. Beschreven werkwijze is als volgt: Uitwerken en vaststellen tarieven. Transparante opbouw rekenwijze. Toetsing deskundige LTO NL en NAM. Werkgroep landbouw informeren en ter beoordeling voorleggen.
		Antwoord	Zie de reactie op 4j.
4n	530	Zienswijze	Het eerste procesbelang ziet op het draagvlak en mandaat. Gewenst resultaat is: • Duiding van de landbouwvraagstukken • Uitkomsten zijn basis voor de uitvoering • Betrokkenheid grondeigenaren • Keuze onderzoeksvraag en deskundigen • Invloed op proces en inhoud • Akkoord grondeigenaren De beschreven werkwijze bestaat uit de instelling van een werkgroep landbouw en raadplegen van deskundigen.
		Antwoord	De wijze van aanleg en het cultuurtechnisch herstel na aanleg is besproken met betrokken grondeigenaren. Dit heeft geleid tot het afsluiten van privaatrechtelijke overeenkomsten met alle betrokken grondeigenaren.
4o	530	Zienswijze	Het tweede procesbelang ziet op transparantie. Gewenst resultaat is: • Positie en inbreng grondeigenaar versterken via bijeenkomsten-ambtelijke en bestuurlijke contacten en opzetten deskundigen en lokale werkgroep landbouw • Proces-en projectafspraken De beschreven werkwijze bestaat uit de instelling van een werkgroep landbouw en van een werkgroep deskundigen.
		Antwoord	Zie de reactie op 4j en 4n.
4p	530	Zienswijze	Het derde procesbelang ziet op proces- en projectafspraken. Gewenst resultaat is: • Financiële proces-en projectafspraken • (beschikbaar stellen van budget) • Inhoudelijke proces-en projectafspraken • Planning

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			De beschreven werkwijze bestaat uit de instelling van een werkgroep landbouw, raadplegen van deskundigen en inzet stakeholder.
		Antwoord	Zie de reactie op 4j en 4n.
4q	538, 555	Zienswijze	Indiener is een bewonerscollectief van diverse dorpen uit de gemeente Noardeast-Fryslân en heeft (net als de provincie Fryslân en de gemeente Noardeast-Fryslân) grote zorgen over het project. Deze zorgen zijn door lokale en provinciale overheid duidelijk doorgegeven. Blijkens het instemmingsbesluit van een demissionaire minister blijkt dat deze stemmen weinig tot niets waard zijn, waardoor men het vertrouwen in Den Haag kwijtraakt. Indiener verzoekt om de vergunning voor nieuwe gaswinning in te trekken.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 4c wat betreft de besluitvorming en het omgevingsproces. Voorts zij opgemerkt dat er voor een weigering van de instemming met het winningsplan geen aanleiding bestaat. Zie in dit verband o.m. de reactie op het RUG-advies (paragraaf 1.4) en de antwoorden 1g en 1h.
4r	538, 555	Zienswijze	De pilot 'omgevingsproces Ternaard' is jaren geleden van start gegaan, mede in het kader van een toekomstperspectief van deze krimpregio. Duidelijk werd aangegeven door de burgemeester destijds dat deelname zeker NIET inhield dat de gaswinning daarmee een vaststaand feit was. Bij openbare besprekingen in het dorps huis Ternaard gaf een aanwezig ambtenaar zelfs aan dat men alleen bij voldoende draagvlak onder bevolking tot nieuwe gaswinning over zou gaan. Zijn bewoners hiermee bewust misleid? Dit is erg schadelijk voor het vertrouwen tussen overheid en burgers.
		Antwoord	De Staatssecretaris van EZK is van mening dat het creëren van draagvlak onder meer ziet op het vroegtijdig betrekken van de omgeving bij de planvoorbereiding en het inrichten van een zorgvuldig proces waarin de belangen van de omgeving in de afwegingen betrokken worden. Daarom is vanuit EZK samen met de NAM en betrokken regionale overheden alle tijd genomen om met zo veel mogelijk mensen en organisaties in gesprek te gaan, hun bezwaren, zorgen en wensen te horen. Deze partijen hebben zich in overleg met de omgeving ingezet om bezwaren en zorgen weg te nemen en aan wensen tegemoet te komen. Het ontzorgingsspoor en het investeringsspoor bij de pilot Gaswinning Ternaard zijn hieruit voortgekomen.
4s	538, 555	Zienswijze	Opmerkelijk is dat relevante adviezen m.b.t. veiligheid van de winningsplannen Ternaard van SodM, provincie en de betrokken gemeenten terzijde geschoven zijn. Communicatie bestaat alleen uit de verdediging van een positief winningsbesluit en het organiseren van informatiebijeenkomsten. De burgerdeelname tijdens de bijeenkomsten was zeer gering, waaruit

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			blijkt dat het vertrouwen tot een absoluut dieptepunt is gezakt. Nog steeds zijn er geen antwoorden op de vragen uit de digitale sessie van 14 september. Het onderwerp is erg complex voor burgers, er is dan ook geen sprake van 'informed consent', laat staan draagvlakvorming. Adviezen en voorwaarden van betrokken overheden en instanties moeten zwaarder meetellen in de besluitvorming. De democratische principes worden sterk onder druk gezet.
		Antwoord	Alle adviezen zijn betrokken in de besluitvorming. Dit betekent echter niet dat hetgeen in een advies staat altijd moet worden overgenomen. Binnen de wettelijke kaders wordt beoordeeld of een advies tot een voorschrift leidt of tot een (gedeeltelijke) weigering of overeenstemt met hetgeen is aangevraagd. Zo hebben de adviezen van SodM en de Mijnraad geleid tot artikel 2 in het Instemmingsbesluit winningsplan Ternaard (productievolume). Zie in dit verband onder meer de reactie op 7e, 7f, 9by en 14ac.
4t	541	Zienswijze	Indiener vraagt om de voorgenomen gaswinning niet toe te staan en beschrijft haar doel en motivering. Het betreft een collectief van bezorgde burgers en is al jaren betrokken bij de bezorgde burgers van Ternaard. Daarnaast is indiener mede-organisator van de grote manifestatie tegen gaswinning onder de Waddenzee op 11 september 2021. Gaswinning onder de Waddenzee staat haaks op de doelstellingen van indiener omdat het afbreuk doet aan een evenwichtig en gezond, schoon, natuurlijk, landschappelijk leef- en woonmilieu.
		Antwoord	Sinds 2007 vindt gaswinning onder de Waddenzee plaats op basis van het 'hand aan de kraan'-principe. Dit betekent dat een veilige gebruiksruijme voor bodemdaling wordt vastgesteld waarbinnen de gaswinning kan plaatsvinden zonder schade te veroorzaken aan de natuur. Op basis van de Mijnbouwwet, de Wet natuurbescherming en de Structuurvisie Waddenzee is gaswinning onder de Waddenzee op basis van het 'hand aan de kraan'-principe toegestaan. Uit de wetenschappelijke evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) is gebleken dat dit de huidige invulling van dit principe de natuur adequaat beschermt. De voorgenomen gaswinning is bovendien in lijn met de afspraken uit het Nederlandse Klimaatakkoord. De zorgen die mensen hebben over gaswinning, heeft de toenmalige Minister van EZK serieus genomen en hieraan recht willen doen op basis van het Omgevingsproces Ternaard. Na afweging van de rechtstreeks betrokken belangen zijn de Minister voor Natuur en Stikstof en de Staatssecretaris van EZK tot de conclusie gekomen dat er in redelijkheid geen aanleiding is om de gevraagde besluiten te weigeren. Het gasveld Ternaard moet binnen het 'hand aan de kraan'-principe worden gewonnen. Als door het vaststellen van een nieuwe

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			gebruiksruimte blijkt dat de gasproductie van Ternaard de gebruiksruimte overschrijdt dan moet de productie worden beperkt of stopgezet. Op de door de NAM ingediende aanvragen is positief beslist. Binnen de relevante wettelijke en beleidsmatige toetsingskaders, en gelet op de ontvangen adviezen, bestaan er geen aanknopingspunten om de gevraagde besluiten te weigeren.
4u	541	Zienswijze	Er wordt gesteld dat er veilig gas gewonnen kan worden uit kleine velden, maar inwoners en overheden vertrouwen dat niet, dit werd destijds ook over Groningen gezegd. Indien er verwijst naar een onderzoek van november 2019 van de vier Noordelijke omroepen waaruit blijkt dat officiële gegevens over mijnbouw in ons land vol fouten blijken te zitten. Ook de Waddenacademie heeft onlangs een kritisch rapport uitgebracht (5 oktober 2021), op verzoek van de Tweede Kamer. In dit rapport wordt geconcludeerd dat de hand aan de kraan-aanpak bij het project Ternaard onvoldoende waarborgen biedt voor het uitsluiten van redelijke wetenschappelijke twijfel over het ontstaan van nadelige gevolgen voor de natuurlijke kenmerken en doelen van de Waddenzee. Ook is onvoldoende overtuigend aangetoond dat is uitgesloten dat er nadelige gevolgen ontstaan voor de natuur. Daarnaast stelt het advies dat in die omstandigheden de Wet natuurbescherming niet toelaat dat de vergunning verleend wordt.
		Antwoord	In reactie op dit onderzoek heeft de toenmalige Minister van EZK een Kamerbrief (kamerstuk 32 849, nr 193) gestuurd om te reageren op het onderzoek. De Minister geeft aan dat hij het beeld van het onderzoek niet herkent, omdat uitgangspunt van het mijnbouwbeleid is dat mijnbouw mogelijk is zolang dit veilig en verantwoord kan. Een belangrijk onderdeel van de mijnbouwvergunningen is het besluit tot instemming met het winningsplan. Op basis hiervan besluit de Staatssecretaris van EZK over de gaswinning. In het algemeen geldt dat er bij het bepalen van toekomstige productie, bodembeweging en bodemdaling wordt gewerkt met (geologische) onzekerheden. Daarom is het mogelijk dat een winning uiteindelijk anders verloopt dan wat voorafgaand aan de winning is beschreven en berekend in het winningsplan. Als er nieuwe inzichten ontstaan kunnen de gegevens in de winningsplannen en onderliggende rapporten veranderen. In sommige gevallen moeten daarom de winningsplannen worden geactualiseerd. Over de geconstateerde fouten in de data wordt aangegeven dat mijnbouwbedrijven de verplichting hebben om bepaalde gegevens aan te leveren. De juiste gegevens aanleveren is ook in hun belang omdat bewust foute gegevens aanleveren fraude is en daarmee strafbaar. Het is

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			cruciaal dat informatie over mijnbouwactiviteiten publiek toegankelijk is. Daarom heeft de Minister van EZK aangegeven dat TNO op het verzoek van EZK bezig is om de informatievoorziening te verbeteren. De Waddenacademie heeft inderdaad een advies uitgebracht aan de Tweede Kamer over de juridische mogelijkheden om de Wnb-vergunning voor het project Gaswinning Ternaard te weigeren. De mening van de Waddenacademie dat de vergunning geweigerd moet worden, wordt echter niet gedeeld. Een reactie op het advies van de Waddenacademie is opgenomen in paragraaf 1.5 van deze nota.
4v	541	Zienswijze	De regio (inwoners en lokale overheden) wil geen gaswinning en heeft dit ook herhaaldelijk en duidelijk laten weten op diverse manieren. Bewoners voelen zich onveilig, maken zich zorgen over schade en vrezen voor schade aan bodem, water en natuur. Het is tijd om naar de burgers te luisteren.
		Antwoord	Zie de reactie op 4c wat betreft de besluitvorming en het omgevingsproces. Na afweging van de rechtstreeks betrokken belangen zijn de Minister voor Natuur en Stikstof en de Staatssecretaris van EZK tot de conclusie gekomen dat er in redelijkheid geen aanleiding is om de gevraagde besluiten te weigeren.
4w	546	Zienswijze	Niet heel lang geleden was het omgevingsproces ineens van de baan, terwijl de bewoners het niet willen. Het lijkt dat daar vanuit Dokkum, de gemeente en gemeenteraad naartoe is gewerkt. Indiener refereert aan een stemming, van de raadsleden waarvan twee groepen uitkwamen, voor en tegen de gaswinning, waar de groep voor gaswinning met 1 man/vrouw als winnaar eruit kwam. Dat betekent dus dat 1 persoon zal zorgen dat het Werelderfgoed Waddenzee het risico loopt van schade en aantasting in plaats van bescherming.
		Antwoord	Dit gaswinningsproject valt onder Rijkscoördinatieregeling (RCR). Dit is een procedure waarbij (in dit project) de gaswinning ruimtelijk mogelijk wordt gemaakt en bij besluit wordt bepaald hoeveel gas er mag worden gewonnen en onder welke voorwaarden. Vanuit deze procedure worden burgers, maatschappelijke organisaties en andere overheden op diverse wijzen betrokken bij de voorbereiding van de ontwerpbesluiten, het ontwerp inpassingsplan en het daaraan ten grondslag liggende MER. In de RCR-procedure is voorzien in een adviesrol van de meest betrokken bestuursorganen, waaronder de gemeente en uitvoeringsdiensten van het Rijk. Betrokken bestuursorganen en andere partijen kunnen verder hun zienswijze kenbaar maken gedurende periodes waarin de bedoelde stukken ter inzage liggen. De Staatssecretaris van EZK weegt deze zienswijzen/adviezen mee in de definitieve besluitvorming.

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
			Het project is niet afhankelijk van de uitkomst van een stemming binnen de gemeenteraad van Dokkum. Bepalend is of binnen de bestaande regelgeving het voorgenomen project is toegestaan. De inbreng van de omgeving wordt ook betrokken in een omgevingsproces dat in 2016 is gestart.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven aanleiding om het inpassingsplan voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

5			<i>Rol overheid en initiatiefnemer</i>
5a	477	Zienswijze	Indiener wil graag dat het initiatief voorgelegd wordt aan het Europees Parlement omdat deze locatie op de lijst van Werelderfgoed staat.
		Antwoord	Op basis van het Werelderfgoedverdrag uit 1972 heeft Nederland zich internationaal verplicht om het Werelderfgoed Waddenzee te beschermen en te behouden voor volgende generaties. Een rol inzake controle op of advies over de naleving van de verdragsverplichtingen valt niet onder de bevoegdheden van het Europees Parlement.
5b	477	Zienswijze	De regering moet dit project niet doordrukken omdat ze teveel bij NAM betrokken is.
		Antwoord	Aardgas speelt op dit moment een belangrijke rol in de levering van warmte aan huizen, de industrie en in de productie van elektriciteit. Daarnaast wordt aardgas gebruikt als grondstof in bijvoorbeeld de chemie. Het kabinet streeft ernaar om in 2050 CO ₂ -neutraal te zijn. Daarom zet het kabinet in op het reduceren van de vraag naar aardgas door onder meer energiebesparing en het stimuleren van alternatieve energiebronnen. Het terugbrengen van de vraag naar aardgas vergt echter tijd. De verwachting is dat aardgas de komende decennia nog noodzakelijk is. Omdat de gaswinning uit het Groningenveld zal worden beëindigd, is de gaswinning uit kleine velden extra relevant. De NAM heeft als houder van de relevante winningsvergunning verschillende besluiten aangevraagd ten behoeve van het project Gaswinning Ternaard. Binnen de relevante wettelijke – en beleidsmatige toetsingskaders, en gelet op de ontvangen adviezen, bestaan er geen aanknopingspunten om de gevraagde besluiten te weigeren. Zie in dit verband o.m. de reacties op adviezen van de Rijksuniversiteit Groningen (paragraaf 1.4 van deze nota) en de Waddenacademie (paragraaf 1.5 van deze nota).
5c	489, 492, 518	Zienswijze	De Nederlandse regering mag andere landen geen verwijten maken over milieuaantastende activiteiten als dit plan (alleen vanwege economische motieven) doorgang vindt.
		Antwoord	Zie de reactie op 5b.
5d	492	Zienswijze	Er is een gebrek aan visie bij de Nederlandse politiek en teveel eigenbelang en peilingen.

5			<i>Rol overheid en initiatiefnemer</i>
		Antwoord	Zie de reactie op 5b.
5e	494	Zienswijze	NAM neemt geen verantwoordelijkheid voor de negatieve bijdrage ten aanzien van klimaatverandering en bodemdaling.
		Antwoord	De NAM heeft voor al haar gaswinningsactiviteiten goedgekeurde winningsplannen en vergunningen. De gaswinningactiviteiten zijn getoetst aan de effecten op de natuur. Het aanvragen van vergunningen is een afweging die de NAM zelfstandig maakt.
5f	501	Zienswijze	De Nederlandse overheid en Shell moeten meer doen om de klimaatdoelstellingen van Parijs te halen.
		Antwoord	In het Coalitieakkoord 2021-2025 "Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst" is aangegeven dat Nederland koploper in Europa wil zijn bij het tegengaan van de opwarming van de aarde. Om uiterlijk in 2050 klimaatneutraal te zijn, scherpen we het doel voor 2030 in de Klimaatwet aan tot tenminste 55% CO ₂ -reductie. Om dit doel te halen, wordt beleidsmatig ingezet op een hogere opgave, wat neerkomt op circa 60% in 2030. Hiertoe wordt onder meer een klimaat- en transitiefonds van € 35 miljard voor de komende 10 jaar ingericht. Hoe Shell omgaat met de uitspraak van de rechtbank Den Haag ten aanzien van het terugdringen van de CO ₂ -uitstoot is te lezen op de website van Shell, via deze link .
5g	510	Zienswijze	Gaswinning is niet wenselijk. Indiener verwijst naar het Manifest van Friese overheden over gas- en zoutwinning' (2016), de 'Coalitieagenda voor gemeente Noardeast-Fryslân 2019-2022' en de Raadsnotie Gaswinning Waddenzee' van 14 februari 2019. Provincie Fryslân, Wetterskip Fryslân, de International Union for Conservation of Nature (IUCN) en de Nationale UNESCO-commissie zijn dezelfde mening toegedaan en bevinden zich op ditzelfde standpunt.
		Antwoord	Zie de reactie op 3b. Doordat aardgas nog een belangrijke rol speelt in de energietransitie, maakt productie in eigen land Nederland minder afhankelijk van import van aardgas uit het buitenland. Productie in eigen land draagt daarmee bij aan energieleveringszekerheid. Daarnaast zorgt gaswinning uit Nederlandse kleine velden voor behoud van kennis van de ondergrond en aanwezige gasinfrastructuur. Deze kennis en infrastructuur kan worden gebruikt in het kader van de energietransitie, zoals mogelijk voor de opslag en het transport van waterstof. Een deel van de aardgasvoorraden bevindt zich onder de Waddenzee. Gaswinning onder de Waddenzee wordt alleen toegestaan als dit veilig kan en er geen schade optreedt aan de natuur. In de Wet natuurbescherming zijn eisen opgenomen voor het beoordelen van projecten die gevolgen kunnen hebben voor Natura 2000-gebieden. NAM heeft een vergunning op grond van de Wet natuurbescherming aangevraagd voor de Gaswinning Ternaard bij de Minister voor Natuur en Stikstof. Een Passende Beoordeling maakt deel uit van deze aanvraag. Bij de toetsing van de vergunningaanvraag is gebleken dat de vergunning onder het stellen van voorschriften kan

5			<i>Rol overheid en initiatiefnemer</i>
			worden verleend. Eén van deze voorschriften betreft toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe, dat sinds 2007 wordt toegepast voor gaswinning onder de Waddenzee. Dit betekent dat een veilige gebruiksruimte voor bodemdaling wordt vastgesteld waarbinnen de gaswinning kan plaatsvinden zonder schade te veroorzaken aan de natuur. Op basis van de Mijnbouwwet, de Wet natuurbescherming en de Structuurvisie Waddenzee is gaswinning onder de Waddenzee op basis van het 'hand aan de kraan'-principe toegestaan. Uit de wetenschappelijke evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) is gebleken dat de huidige invulling van dit principe de natuur adequaat beschermt. In 2009 is de Waddenzee door UNESCO op basis van het huidige beschermingsregime opgenomen op de Werelderfgoedlijst.
5h	510	Zienswijze	De Structuurvisie voor de Waddenzee komt te vervallen en de hoofddoelstelling voor de Waddenzee is opgenomen in de NOVI en in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl), het Nationaal Waterprogramma 2022-2027 (NWP) en het Beheerplan voor de rijkswateren. Ook wordt er gezamenlijk gewerkt aan de 'Agenda voor het Waddengebied 2050', welke op 11 december 2020 aan de Tweede Kamer is aangeboden. Het doel van deze gebiedsagenda is te komen tot een gezamenlijk richtinggevend en integraal perspectief op de ontwikkeling van het Waddengebied van het Rijk en de provincies samen met gemeenten, waterschappen, natuurorganisaties en het bedrijfsleven. De Agenda beschrijft het gezamenlijke langetermijnperspectief voor 2050 en formuleert de gezamenlijke doelen en de handelingsprincipes en strategieën om deze doelen te bereiken. De voorgenomen Gaswinning Ternaard is hieraan getoetst.
		Antwoord	In de Agenda voor het Waddengebied 2050 is afgesproken dat de gaswinning uit kleine velden wordt aangehouden zolang als het nodig is om tegemoet te komen aan de (afnemende) Nederlandse aardgasvraag, er geen nieuwe opsporingsvergunningen meer worden afgegeven voor de Waddenzee en dat indien het 'hand aan de kraan'-principe daar aanleiding toe geeft de gaswinning onder de Waddenzee zal worden beperkt of stopgezet. Het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard ziet op gasproductie en niet op opsporing. En de gasproductie wordt toegestaan met toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe. Zie ook het antwoord op 5g. Op 10 januari 2022 is in Nederland een nieuwe regering aangetreden. In het coalitieakkoord is aangegeven dat de lopende procedure voor de Gaswinning Ternaard zal worden afgerond, maar dat daarna geen nieuwe vergunningen voor gaswinning onder de Waddenzee meer zullen worden

5			<i>Rol overheid en initiatiefnemer</i>
			afgegeven ⁸ . Dit betekent dat de onderhavige aanvragen voor de Gaswinning Ternaard worden getoetst aan het huidige beleid en de vigerende wet- en regelgeving.
5i	510, 515, 537	Zienswijze	De lokale overheden werken intensief samen in het omgevingsproces en hun zienswijzen zijn onderling gedeeld en afgestemd. Indiener steunt deze zienswijzen en deze maken integraal onderdeel uit van de zienswijze van indiener.
		Antwoord	De Staatssecretaris waardeert de samenwerking van de lokale overheden in het omgevingsproces. Voor de reactie op de zienswijzen van de andere lokale overheden wordt verwezen naar de reacties op zienswijzen 510, 515 en 537.
5j	515	Zienswijze	Met klem wordt verzocht om bij een herijking van de Mijnbouwwet het belang uit de regio een betere plek te geven, al bij de aanvraag voor de opsporingsvergunning, de winningsvergunning en het instemmingsbesluit. Indiener heeft reeds een Manifest over gas- en zoutwinning aan de Kamer aangeboden. Nu heeft alleen de minister van Economische Zaken en Klimaat hier de hand in, ontvangt het ministerie de opbrengsten en behandelt het ministerie de zienswijzen en bezwaren.
		Antwoord	Op basis van artikel 34, vijfde lid, van de Mijnbouwwet worden een gemeente, een provincie en een waterschap waarop een winningsplan betrekking heeft in de gelegenheid gesteld door de Minister van EZK (in dit geval de Staatssecretaris van EZK) om advies uit te brengen over een instemming met een winningsplan. De Staatssecretaris betreft deze adviezen bij zijn afweging. Dit laat echter onverlet dat de instemming met een winningsplan uitsluitend kan worden geweigerd op basis van de limitatieve gronden in artikel 36 van de Mijnbouwwet. In de contourennota van 23 januari 2023 kondigt het kabinet een stelselherziening van de Mijnbouwwet- en -regelgeving aan. Daarbij zal ook gekeken worden naar de bevoegdheidsverdeling tussen Rijk, provincie en gemeenten en de verdeling van lusten en lasten. Zie ook het antwoord op 1g.
5k	522	Zienswijze	Wat is de visie op de deugdelijkheid en zorgvuldigheid van de besluitvorming ten aanzien van het kleineveldenbeleid? Indiener verwijst naar een uitspraak van een medewerker van het Ministerie die aangeeft dat het beleid nauwelijks aan de orde is geweest in de Tweede Kamer, omdat het geagendeerd was tijdens een debat over de gaswinsituatie en gaswingevolgen in Groningen.
		Antwoord	Het beleid voor gaswinning uit kleine velden is verwoord in de Kamerbrief contourennota aanpassing Mijnbouwwet (Kamerstuk 32849, nr. 214). De nota is uitgebreid besproken in het Commissiedebat op 23 maart 2023 met de Staatssecretaris van EZK. In het coalitieakkoord 'Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst' is afgesproken dat de procedure voor

⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2022/01/10/coalitieakkoord-omzien-naar-elkaar-vooruitkijken-naar-de-toekomst>

5			<i>Rol overheid en initiatiefnemer</i>
			Ternaard afgerond zal worden en er geen nieuwe vergunningen voor gaswinning onder de Waddenzee worden afgegeven.
5l	522, 541	Zienswijze	Indiener refereert aan een uitspraak van een medewerker van het Ministerie bij een dorpsbijeenkomst in Ternaard dat er niet geboord zal worden als men niet welkom is, maar heeft geen vertrouwen in deze woorden.
		Antwoord	De staatssecretaris is van mening dat het creëren van draagvlak onder meer ziet op het vroegtijdig betrekken van de omgeving bij de planvoorbereiding en het inrichten van een zorgvuldig proces waarin de belangen van de omgeving in de afwegingen betrokken worden. Daarom is vanuit EZK samen met de NAM en betrokken regionale overheden alle tijd genomen om met zo veel mogelijk mensen en organisaties in gesprek te gaan, hun bezwaren, zorgen en wensen te horen. Deze partijen hebben zich in overleg met de omgeving ingezet om bezwaren en zorgen weg te nemen en aan wensen tegemoet te komen. Het ontzorgingsspoor en het investeringsspoor bij de pilot Gaswinning Ternaard zijn hieruit voortgekomen.
5m	524	Zienswijze	Indiener wijst op de geschiedenis; de bodemdaling bij Ameland zou maximaal 26 cm zijn (later bijgesteld naar 19), maar blijkt nu rond de 40 cm te zijn. Uit de eerste LTS studie (2015) bleek dat er bijna twintig jaar lang geboord is met een aaneenschakeling van misinterpretaties, modellen die niet bij situatie passen, menselijke fouten en onvoorziene reacties. Dit is later gecorrigeerd met een nieuwe studie. Begin 2019 spoelde deels een oude boorlocatie weg met ongeveer 4400m3 aan met diesel en barium vervuild zand. NAM deed zelf onderzoek naar schade aan de natuur en kwam tot de conclusie dat die er waarschijnlijk niet was. Het wegspoelen van de locatie gebeurde nadat NAM jarenlang gewezen was op dit risico (ook door indiener persoonlijk). Deze geschiedenis geeft weinig vertrouwen in het onderzoek dat NAM zelf doet en hoe betrouwbaar nieuwe hypothesen zijn moet nog blijken. NAM is een bedrijf met als enige belang het winnen van gas, hoe kan het dan bijvoorbeeld dat NAM degene is die moet aantonen dat er geen negatieve gevolgen zijn?
		Antwoord	Het gaat hier om besluitvorming op aanvraag overeenkomstig toepasselijke wetgeving. Ten behoeve van de verschillende besluiten heeft de NAM diverse stukken ingediend. De leerpunten van de (onverwachte) bodemdaling bij Ameland zijn daarin meegenomen. Verschillende adviseurs hebben hierover adviezen uitgebracht die onder meer zien op de deugdelijkheid van de documenten. Daarnaast zijn meer generieke adviezen ingewonnen. Denk aan het advies over de werking van het 'hand aan de kraan'-principe. Al deze stukken samen liggen ten grondslag aan de diverse besluiten die aldus zorgvuldig tot stand zijn gekomen. Gedurende de winning zal NAM ook stukken indienen. Bijvoorbeeld in verband met de jaarlijkse gebruiksruimtetoets. Ook deze documenten worden nauwkeurig door onafhankelijke deskundigen beoordeeld.

5			<i>Rol overheid en initiatiefnemer</i>
5n	535	Zienswijze	Indiener vertegenwoordigt een deel van de leden van Gedeputeerde en Provinciale Staten en voelt de plicht als volksvertegenwoordiger om de stem van de Friese burger te vertolken die zich direct verbonden voelt met de Waddenzee en breed in opstand komt tegen gaswinning en deze in het bijzonder. En daarnaast is indiener verantwoordelijk voor een groot deel van de Waddenzee (inclusief de natuur). Inwoners van Fryslân hebben er recht op dat de overheid dit stuk natuur beschermt, wat tevens gebruikt wordt om te recreëren.
		Antwoord	De natuurlijke rijkdom van de Waddenzee wordt algemeen erkend. Het gebied is ook niet voor niets aangewezen als Natura 2000-gebied. Projecten die gevolgen kunnen hebben voor de natuurlijke kwaliteiten moeten daarom zorgvuldig getoetst worden aan de eisen die de Wet natuurbescherming stelt. Dit is ook in dit geval gebeurd.
5o	538, 555	Zienswijze	Hoe sterk is de toezichthoudende rol van SodM als zij geen bevoegdheid heeft tot ingrijpen en de dringende adviezen aan de kant geschoven worden. SodM kan de gaswinning bij problemen aan banden leggen en eventueel overgaan tot een algemene stop maatregel, maar recent zijn er vele incidenten (zelfs rampen, zie Groningen) zoals condensaat lekkage bij putten, langdurig affakkelen bij fracking met blootstelling aan chemicaliën, een in zee schuivend boorplatform Ameland met aanzienlijke vervuilende effecten (ondanks dat NAM door SodM op de saneringsverplichting gewezen is), sneller verlopende bodemdaling in het Pinkegat in de Waddenzee, monitoring zoals het hand aan de kraan-principe biedt geen redelijke zekerheid van tijdig ingrijpen en gesignaleerde schade aan huizen, verzilting etc. Welk gezag is in deze situaties bevoegd om in te grijpen? Een burgercollectief, zoals voorgesteld, geeft weinig vertrouwen.
		Antwoord	SodM ziet erop toe dat de Gaswinning Ternaard plaatsvindt overeenkomstig onder meer de toepasselijke wetgeving en het instemmingsbesluit op het winningsplan. Daarbij kan hij handhavend optreden c.q. ingrijpen door de winning tijdelijk stil te leggen als daar aanleiding voor is. En volgens het 'hand aan de kraan'-principe zal de Staatssecretaris van EZK de gaswinning stopzetten of beperken indien deze gemiddelde bodemdalingssnelheid, in combinatie met de relatieve zeespiegelstijging, de gebruiksruimte overschrijdt of dreigt te overschrijden. Daarnaast is de Minister voor Natuur en Stikstof bevoegd gezag (vergunning op grond van de Wet natuurbescherming). Deze minister kan ingrijpen wanneer zou blijken dat de delfstofwinning onder de Waddenzee leidt of zal leiden tot significant negatieve effecten op de instandhoudingsdoelstellingen voor het Natura 2000-gebied Waddenzee en/of andere Natura 2000-gebieden. De adviezen van SodM, TNO, Tcbb en de Mijraad zijn gewogen en verwerkt in de besluitvorming. Naar aanleiding van het advies van SodM is de spreiding van de belasting zeer kritisch bekeken en is de Mijraad ter zake nadrukkelijk om een advies gevraagd. Mede gelet hierop is besloten tot een tijdelijke productiebeperking. Door productie (overeenkomstig het

5			<i>Rol overheid en initiatiefnemer</i>
			midden scenario) zullen de operationele en geologische kenmerken van het gasveld duidelijker worden. Hierop kunnen voorspellingen van de bodemdaling zodanig worden aangepast dat binnen het 'hand aan de kraan'-principe geborgd kan worden dat de gebruikruimte niet wordt overschreden." Zie ook de antwoorden op 7e, 7f, 9by en 14ac. Daarnaast heeft SodM recent (eind 2022) een advies uitgebracht over de zeespiegelstijging. Mede daarom, alsook de publicatie van de Zeespiegelmonitor van Deltares in maart 2023, zal in 2024 het zeespiegelstijgingsscenario voor de hand aan de kraan indien nodig herzien worden. Op 16 juni 2023 heeft de Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat per brief aan de Tweede Kamer laten weten dat hij een nieuw gebruikruimtebesluit met ingang van januari 2024 voor de komende vijf jaar zal nemen, waarbij deze meest recente inzichten worden meegenomen.
5p	546	Zienswijze	Indiener refereert aan het bezoek van waarnemend minister Blok en zijn uitspraak dat het wel goed zou komen, maar niemand weet het zeker met de Waddenzee. Zelfs is het mogelijk dat er aardbevingen kunnen komen, dat bewijst de door indiener bijgevoegde afbeelding van een aardbeving (in het rood) die op 9 augustus 2013 onder Ameland is geweest.
		Antwoord	Omtrent risico's van bodembeweging heeft een zorgvuldige besluitvorming plaatsgevonden op basis van uitvoerige stukken die de NAM op grond van wetgeving heeft moeten overleggen en diverse adviezen (zie antwoord 5m). In onder meer paragrafen 5.2 en 5.3 van het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard is hierop ingegaan.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

6			<i>Schade(regeling) en lastenverdeling</i>
6a	475, 488, 501, 508, 509, 514, 516, 517, 536	Zienswijze	Er zijn zorgen over schade aan de woning. Hoe wordt dit voorkomen en wie betaalt de schade aan de woningen?
		Antwoord	Aansprakelijkheid voor schade is geregeld in het Burgerlijk Wetboek. Hieruit volgt dat mijnbouwbedrijven risicoaansprakelijk zijn voor schade die ontstaat door mijnbouwactiviteiten. Voor het geval een mijnbouwbedrijf of diens rechtsopvolger betalingsproblemen heeft, failliet is verklaard of niet meer bestaat, heeft de overheid een Waarborgfonds Mijnbouwschade opgericht. Dit fonds is bedoeld als vangnet voor bewoners die schade hebben door mijnbouw, maar dit niet meer op het mijnbouwbedrijf of de rechtsopvolger kunnen verhalen. Om woningeigenaren en kleine bedrijven die schade hebben door bodembeweging als gevolg van mijnbouw te ontzorgen, kunnen zij schademeldingen rechtstreeks indienen bij de Commissie Mijnbouwschade voor

6			<i>Schade(regeling) en lastenverdeling</i>
			onafhankelijke beoordeling. De Commissie Mijnbouwschade ontzorgt schademelders door onafhankelijk onderzoek te doen naar de omvang van de schade en of de schade veroorzaakt is door bodembeweging als gevolg van de mijnbouwactiviteit. De Commissie Mijnbouwschade brengt daarover advies uit aan zowel de schademelder als de mijnbouwonderneming. De adviezen zijn bindend voor de mijnbouwonderneming.
6b	475	Zienswijze	Wie betaalt de schade aan de dijken die zullen verzakken?
		Antwoord	Schades aan dijken die mogelijk het gevolg zijn van bodemdaling door aardgaswinning kunnen binnen de Provincie Friesland worden ingediend bij de Commissie Bodemdaling Aardgaswinning Fryslân, die gevolgen van bodemdaling beoordeeld en toetst. Daar waar mogelijk schade optreedt zal ook deze Commissie in samenspraak met het Wetterskip Fryslân deze schade herstellen. De kosten die hiermee gepaard gaan zullen door de gaswinner worden vergoed. Tevens is sinds 1 juli 2020 door de Minister van Economische Zaken en Klimaat de Commissie Mijnbouwschade ingesteld. Deze Commissie Mijnbouwschade neemt meldingen van woningeigenaren en kleine bedrijven in behandeling van mogelijke schades als gevolg van mijnbouwactiviteiten, zoals gaswinning. Zie ook de reactie onder 6a.
6c	475, 501	Zienswijze	Indiener wil schriftelijk bevestigd zien wie eind verantwoordelijke is voor de aardbevingsschade.
		Antwoord	Als een oorzakelijk verband tussen de schade en de gaswinning van de NAM wordt vastgesteld, dan moet de NAM deze schade vergoeden (artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek). Zou de NAM hier niet (meer) toe in staat zijn, dan vindt vergoeding plaats uit het Waarborgfonds Mijnbouwschade. Omdat deze verplichtingen direct voortvloeien uit het Burgerlijk Wetboek, hoeft hierover geen voorschrift te worden opgenomen in het instemmingsbesluit op het winningsplan. Schade door de gaswinning dient uiteraard zoveel mogelijk worden voorkomen. Op grond van de Mijnbouwwet rust op de NAM de plicht om alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs gevegd kunnen worden om schade door bodembeweging te voorkomen. Treedt desondanks schade op als gevolg van de bodembeweging door gaswinning moet de NAM deze vergoeden naar de maatstaven van het Burgerlijk Wetboek. Zie ook de reactie onder 10a.
6d	477	Zienswijze	Alle schade aan woningen en ander onroerend goed moet direct helemaal vergoed worden voor iedereen.
		Antwoord	Mijnbouwbedrijven zijn risicoaansprakelijk voor schade die ontstaat door mijnbouwactiviteiten. Voor meer informatie wordt verwezen naar de reactie onder 6a en 6b.
6e	490, 501	Zienswijze	De woning van indiener wordt minder waard, hierbij wordt verwezen naar de situatie in Groningen.

6			<i>Schade(regeling) en lastenverdeling</i>
		Antwoord	Mijnbouwondernemingen zijn aansprakelijk voor eventuele waardedaling of verminderde waardestijging als gevolg van gaswinning. Er zijn op dit moment geen aanwijzingen dat hier door de voorgenomen gaswinning in Ternaard sprake van is.
6f	501, 534	Zienswijze	Welke lessen uit Groningen zijn geleerd en worden hier toegepast?
		Antwoord	Op 25 april is de kabinetsreactie op de parlementaire enquête Groningen gepubliceerd ('Nij begun, op weg naar erkenning, herstel en perspectief') waarin 50 concrete maatregelen worden genomen die uitwerking geven aan de aanbevelingen van de Commissie Van der Lee. De lessen uit Groningen, toepasbaar voor andere gebieden, zit vooral in het 'bouwen aan een betere overheid', waarin wordt ingegaan op de rol van SodM, het ministerie, onderzoek, veiligheid en monitoring. Om de schadeafhandeling bij de gaswinning uit kleine velden te verbeteren en makkelijker maken, heeft de Rijksoverheid sinds 1 juli 2020 een onafhankelijke Commissie Mijnbouwschade ingesteld. Woningeigenaren en kleine bedrijven die schade hebben door bodembeweging als gevolg van mijnbouw, kunnen dit rechtstreeks melden bij de Commissie Mijnbouwschade. De Commissie Mijnbouwschade ontzorgt schademelders door onafhankelijk onderzoek te doen naar de omvang van de schade en of de schade veroorzaakt is door bodembeweging als gevolg van de mijnbouwactiviteit. De Commissie Mijnbouwschade brengt daarover advies uit aan zowel de schademelder als de mijnbouwonderneming. De adviezen zijn bindend voor de mijnbouwonderneming.
6g	501, 508, 509	Zienswijze	Een onafhankelijke schade-expert of -commissie moet middels een nulmeting de huidige stand van zaken vaststellen en het schadebedrag bepalen.
		Antwoord	Een nulmeting is niet noodzakelijk om de oorzaak van de schade te bepalen. Echter, in kader van het Ontzorging Omgevingsproces Ternaard (OOT) is in mei 2020 het Afsprakenkader Gaswinning Ternaard ondertekend en gepubliceerd. Een van de afspraken die hierin is opgenomen betreft Monitoring, in dat kader is gesproken over het mogelijk uitvoeren van nulmetingen van verschillende voorkomende panden in de omgeving van Ternaard en Wierum. Hierover zullen binnen het OOT concrete afspraken worden gemaakt na besluitvorming.
6h	508, 509	Zienswijze	Mondeling is aangegeven dat het pand van indieners (By de Piip) is opgenomen in een lijst met monumentale en beeldbepalende panden en dat op grond daarvan nulmetingen plaats zullen vinden alvorens gaswinning aanvangt. Dit is echter nog niet schriftelijk vastgelegd, hetgeen wel essentieel is.
		Antwoord	Het genoemde pand is in de gemeentelijke welstandsnota als karakteristiek pand aangewezen en heeft hiermee een grotere beschermingswaarde gekregen. In kader van het Ontzorging Omgevingsproces Ternaard (OOT) is gesproken over het mogelijk uitvoeren van nulmetingen van

6			<i>Schade(regeling) en lastenverdeling</i>
			verschillende voorkomende panden in de omgeving van Ternaard en Wierum. Hierover zijn de gesprekken binnen het OOT gaande om tot concrete afspraken te komen.
6i	510	Zienswijze	Er wordt voorbij gegaan aan de kans op schade aan bouwwerken en infrastructuur en de schade door verlies aan leefbaarheid van een gebied.
		Antwoord	In het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard is beschreven dat de bodemdaling door gaswinning boven land volgens het basis bodemdalingsscenario minder dan 2 cm is. Bij dit scenario wijzigt de cumulatieve bodemdaling niet of nauwelijks. Omdat bodemdaling een geleidelijk en gelijkmatig proces is wordt geen directe schade aan gebouwen/bouwwerken en/of infrastructuur verwacht, omdat de resulterende vervorming (zoals scheefstand, kromming en horizontale rek) van de bovengrond zeer klein is. Ook het risico op aardbevingen en de mogelijk daardoor veroorzaakte schade is beperkt. Door de beperkte risico's wordt het effect op de leefbaarheid van het gebied als zeer gering verondersteld.
6j	522	Zienswijze	Hoe verloopt de schadeafhandeling aan woningen in Groningen, wat is de voortgang en is dit een meerjarentraject? Indien er is niet gerust omdat sommige schade (bijvoorbeeld aan de fundering) onherstelbaar is en verwijst ook naar de documentaire hierover.
		Antwoord	Als er schade ontstaat door mijnbouwactiviteiten dan moet dat door het mijnbouwbedrijf worden vergoed. Dit is vastgelegd in het Burgerlijk Wetboek. Voor het geval een mijnbouwbedrijf of diens rechtsopvolger betalingsproblemen heeft, failliet is verklaard of niet meer bestaat, heeft de overheid een Waarborgfonds Mijnbouwschade opgericht. Dit fonds is bedoeld als vangnet voor bewoners die schade hebben door mijnbouw, maar dit niet meer op het mijnbouwbedrijf of de rechtsopvolger kunnen verhalen. Vanwege de bijzondere aard, schaal en historie van de problematiek in Groningen is de afhandeling van schades als gevolg van het Groningenveld en de gasopslag Norg bij een aparte organisatie belegd: het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG). Het IMG heeft inmiddels meer dan 100.000 fysieke schademeldingen afgehandeld, ruim 100.000 schades door waardedaling en ruim 70.000 meldingen van immateriële schade. Het IMG is in de zomer van 2023 gestart met de nieuwe schaderegeling duurzaam herstel. Hiermee worden onderliggende constructieve gebreken aan woningen verholpen om de kans dat bevingsschade optreedt of verergert, te verkleinen. Hierbij kunnen ook verouderde of verzwakte funderingen worden aangepakt. Zolang er schades optreden als gevolg van de gaswinning in het Groningenveld, zullen deze schades naar verwachting worden afgehandeld door het IMG.

6			<i>Schade(regeling) en lastenverdeling</i>
			Woningeigenaren en kleine bedrijven die in de toekomst onverhoopt schade hebben door bodembeweging als gevolg van gaswinning in Ternaard, moeten hun schade niet indienen bij het IMG, maar bij de onafhankelijke Commissie Mijnbouwschade. De Commissie Mijnbouwschade adviseert over mogelijke schades door winning en opslag van gas uit kleine velden. De Commissie Mijnbouwschade ontzorgt schademelders door onafhankelijk onderzoek te doen naar de omvang van de schade en of de schade veroorzaakt is door bodembeweging als gevolg van de mijnbouwactiviteit. De Commissie Mijnbouwschade brengt daarover advies uit aan zowel de schademelder als de mijnbouwonderneming. De adviezen zijn bindend voor de mijnbouwonderneming. De Commissie heeft sinds 1 juli 2020 247 definitieve adviezen uitgebracht.
6k	530	Zienswijze	Er is frustratie over het feit dat in relatie tot de afhandeling van schade verwezen wordt naar de regels van Burgerlijk Recht. Duidelijkheid vooraf over een vlotte en adequate afhandeling van eventuele schadeclaims is van groot belang, alsmede communicatie hierover en maximale ontzorging. Toepassing van de route schadevergoeding via het Burgerlijk Recht gaat uit van een duidelijk en direct causaal verband in de relatie tussen gaswinning en schade. Dit terwijl uit praktijkvoorbeelden in bijvoorbeeld de provincie Groningen blijkt dat de werkelijkheid veel gecompliceerder kan zijn. Indiener gaat er vanuit dat de omkering van de bewijslast binnen de Mijnbouwwet van toepassing kan worden verklaard, om daarmee een belangrijk deel van het wantrouwen onder de bevolking tegen gaswinning te kunnen wegnemen, de motivering van nut en noodzaak van de winningsvergunning mogelijk te maken en in verband met rechtsongelijkheid met winningsgebieden elders in het noorden.
		Antwoord	Met een wettelijk bewijsvermoeden wordt afgeweken van de hoofdregel in het Nederlands burgerlijk recht: "wie stelt bewijst". Hier moet voldoende rechtvaardiging voor zijn. Voor het Groningenveld en de gasopslag Norg is deze unieke rechtvaardiging er. Dat komt door de aantoonbare seismiteit in combinatie met de hoeveelheid schadegevallen die grotendeels toe te wijzen waren aan de gaswinning uit het Groningenveld. Bij gaswinning en -opslag in de rest van Nederland zijn er veel minder meldingen van mogelijke schade door gaswinning en blijkt tot dusver uit onderzoeken dat schade in de meeste gevallen door andere oorzaken komt. Het risico op aardbevingen die schade kunnen veroorzaken is hier ook veel lager dan bij het Groningenveld. Voor de rest van Nederland is er daardoor onvoldoende rechtvaardiging om een wettelijk bewijsvermoeden te introduceren. Dit laat onverlet dat mijnbouwbedrijven eventuele schade als gevolg van mijnbouwactiviteiten moeten vergoeden. Bewoners en kleine bedrijven die schade hebben door bodembeweging als gevolg van gaswinning worden bij de afhandeling van de schade ontzorgd door de onafhankelijke Commissie Mijnbouwschade. Overige partijen die schade hebben

6			<i>Schade(regeling) en lastenverdeling</i>
			door bodemdaling als gevolg van aardgaswinning (bijv. schade door verzakking dijk) in Friesland kunnen de schade melden bij de Commissie Bodemdaling Aardgaswinning Fryslân.
6l	534	Zienswijze	Wordt het probleem van Groningen (veel schade door aardbevingen) verplaatst naar Ternaard?
		Antwoord	Nee, bij Ternaard is het risico op aardbevingen en de mogelijk daardoor veroorzaakte schade beperkt (zie het instemmingsbesluit op het winningsplan). Ook wordt er geen directe schade aan gebouwen/bouwwerken en infrastructuur verwacht door bodemdaling omdat de resulterende vervorming (zoals scheefstand, kromming en horizontale rek) van de bovengrond zeer klein is.
6m	535	Zienswijze	Zowel wateroverlast bij gebouwen en mogelijke schade aan infrastructuur en dijken is niet onderzocht en onderbouwd, wat tot veel onrust leidt bij bewoners en andere betrokkenen.
		Antwoord	Hiervoor wordt verwezen naar de reactie op 6l.
6n	535	Zienswijze	Het schadeloket gaat niet uit van preventie, maar van curatief beleid, dit is niet zorgvuldig en moet nader onderzocht worden.
		Antwoord	Schade door de gaswinning dient uiteraard zoveel mogelijk te worden voorkomen. Op grond van de Mijnbouwwet rust op de NAM de plicht om alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs gevegd kunnen worden om schade door bodembeweging vanwege gaswinning te voorkomen. Voor de beoordeling van het winningsplan volgt de Staatssecretaris van EZK het toetsingskader van de Mijnbouwwet en het Mijnbouwbesluit. De Staatssecretaris van EZK betreft bij zijn instemming met het winningsplan het belang van de veiligheid voor omwonenden, het voorkomen van schade aan gebouwen of infrastructurele werken of de functionaliteit daarvan en het voorkomen van nadelige gevolgen van natuur en milieu. In het instemmingsbesluit op het winningsplan is toegelicht dat het risico op aardbevingen en de mogelijk daardoor veroorzaakte schade beperkt is. Ook wordt er geen directe schade door bodemdaling verwacht. De kans op schade kan net als bij andere economische activiteiten nooit volledig worden uitgesloten. Mocht er onverhoopt schade ontstaan door bodembeweging als gevolg van gaswinning, dan ontzorgt de Commissie Mijnbouwschade woningeigenaren en kleine bedrijven bij de schadeafhandeling. Overige partijen die schade hebben door bodemdaling als gevolg van aardgaswinning (bijv. schade door verzakking dijk) in Friesland kunnen de schade melden bij de Commissie Bodemdaling Aardgaswinning Fryslân.
6o	538, 555	Zienswijze	Er is onzekerheid over schade aan woningen en de schadeafhandeling in Groningen is niet logisch en/of vlot gebleken. Zolang de bewijslast bij de burger ligt en niet bij de veroorzaker is de afhandeling verre van transparant en rechtvaardig. Ook verzilting van de grond en aantasting van water(systemen) kan tot reële schade leiden voor mens, dier en landbouw. Ook het SodM acht de kans op schade aanwezig.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reacties op 6j, 6n en 12b.

6			<i>Schade(regeling) en lastenverdeling</i>
6p	538, 555	Zienswijze	Al jaren wordt in deze regio gas gewonnen. Het zou rechtvaardig zijn wanneer een deel van de winsten aan het betreffende gebied ten goede zou komen, in het kader van een bijdrage aan bewoners om de 'slag' naar duurzame energie te maken. Nu blijft dit echter een 'wingebied', met nog verdergaande plannen om langdurig de ondergrond uit te putten.
		Antwoord	De betrokken Friese overheden, het ministerie van EZK en de NAM nemen deel aan een omgevingspilot Ternaard. In het kader van deze pilot is een Investeringsagenda opgesteld door de betrokken Friese overheden, inwoners en belangengroepen, waarmee de regio aangeeft op welke manier zij niet alleen gecompenseerd kan worden — indien tot gaswinning wordt besloten—, maar ook achtergelaten kan worden met een maatschappelijke plus. De Investeringsagenda geeft een beeld van projecten die de sociaaleconomische structuur van de regio rondom Ternaard de komende jaren een stevige impuls kunnen geven. De investeringen gaan over het tegengaan van verzilting en de energietransitie, alsmede over sociaaleconomische & culturele thema's.
6q	539	Zienswijze	De bestaande gaswinningsvelden liggen te dicht bij elkaar / aan elkaar gesloten. Door het gasveld Ternaard er aan toe te voegen ontstaat er een ernstige situatie met als gevolg nog meer schade aan de leefomgeving door de mijnbouw. Indiener heeft reeds funderingsschade en aantoonbare WOZ waardedaling van €60.000,- als gevolg van jarenlange mijnbouwactiviteiten in de omgeving.
		Antwoord	Aansprakelijkheid voor schade is geregeld in het Burgerlijk Wetboek. Hieruit volgt dat mijnbouwbedrijven risicoaansprakelijk zijn voor schade die ontstaat door mijnbouwactiviteiten. Dit geldt ook voor eventuele funderingsschade en waardedaling of verminderde waardestijging. In het ontwerpbesluit is toegelicht dat het risico op aardbevingen en de mogelijk daardoor veroorzaakte schade beperkt is. Ook wordt er geen directe schade door bodemdaling verwacht. Er zijn op dit moment geen aanwijzingen dat er door de voorgenomen gaswinning in Ternaard sprake is van waardedaling of verminderde waardestijging van woningen.
6r	539	Zienswijze	De schade en waardedaling is door indiener voorgelegd aan het loket mijnbouwschade van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Deze gaven aan dat er geen regeling is voor schade en waardedaling in het gaswinningsgebied Noord-oost Friesland. Indiener wijst op het schrijven en de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State met zaaknummer 200803351/1 van 14 januari 2009 en het verweer van het ministerie. Indiener heeft zijn schade ook bij de SodM aangekaart en op 15 februari 2018 bij de commissie Economische Zaken van de Tweede kamer, gemeente en meerdere keren tijdens het omgevingsproces Ternaard, maar loopt al jaren tegen een dichte deur. Er wordt geen verantwoordelijkheid genomen en de burger wordt niet serieus genomen. Indiener hoopt dat er een wijs besluit genomen wordt door het project niet door te laten gaan en de schade in het gebied op een correcte wijze af te handelen.

6			<i>Schade(regeling) en lastenverdeling</i>
		Antwoord	In het instemmingsbesluit op het winningsplan is toegelicht dat het risico op aardbevingen en de mogelijk daardoor veroorzaakte schade beperkt is. Ook wordt er geen directe schade door bodemdaling verwacht. Er zijn op dit moment geen aanwijzingen dat er door de voorgenomen gaswinning in Ternaard sprake is van waardedaling of verminderde waardeinstijging van woningen. Mocht de gaswinning onverhoopt leiden tot schade aan gebouwen, dan kunnen woningeigenaren en kleine bedrijven hier melding van maken bij de onafhankelijke Commissie Mijnbouwschade. Deze Commissie Mijnbouwschade zal de schademelder ontzorgen door onderzoek te doen naar de omvang en oorzaak van de schade. Het advies van de Commissie Mijnbouwschade is bindend voor mijnbouwbedrijven.
6s	541	Zienswijze	Schade door gaswinning verdient een snelle en goede afhandeling. De omgekeerde bewijslastregeling geeft de Friese inwoners dat comfort en voorkomt onduidelijkheden over de schuldvraag gezien het feit dat er meerdere bodemdalingsfactoren in het gebied rond Ternaard spelen.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reacties onder 6a en 6k.
6t	541	Zienswijze	Schade door gaswinning is een ramp en kan in vele vormen komen; o.a. aan bodem, water en natuur, aan woningen en infrastructuur. Het grijpt direct in op het welzijn van mensen, op de veilige thuisbasis en heeft grote impact op het dagelijks bestaan.
		Antwoord	In het instemmingsbesluit op het winningsplan is toegelicht dat het risico op aardbevingen en de mogelijk daardoor veroorzaakte schade beperkt is. Ook wordt er geen directe schade door bodemdaling verwacht. Echter, de kans op schade kan net als bij andere economische activiteiten nooit volledig worden uitgesloten. Aansprakelijkheid voor schade is geregeld in het Burgerlijk Wetboek. Hieruit volgt dat mijnbouwbedrijven risicoaansprakelijk zijn voor schade die ontstaat door mijnbouwactiviteiten. Mocht er onverhoopt schade ontstaan door bodembeweging als gevolg van gaswinning, dan ontzorgt de Commissie Mijnbouwschade woningeigenaren en kleine bedrijven bij de schadeafhandeling. Overige partijen die schade hebben door bodemdaling als gevolg van aardgaswinning (bijv. schade door verzakking dijk) in Friesland kunnen de schade melden bij de Commissie Bodemdaling Aardgaswinning Fryslân.
6u	543	Zienswijze	Het recht op compensatie voor vergunninghouders mag geen grond zijn om de vergunning te verstrekken. Bij een correcte compensatie kan niet gesteld worden dat de uitsluiting van de Waddenzee niet evenredig is ten opzichte van de huidige vergunninghouders.
		Antwoord	Bij het beoordelen van aanvragen wordt gekeken of gaswinning veilig kan plaatsvinden en niet leidt tot nadelige effecten voor natuur en milieu. Er ligt dus geen financieel motief aan de besluitvorming ten grondslag.

6			<i>Schade(regeling) en lastenverdeling</i>
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.
7			<i>Bodemdaling</i>
7a	482, 490, 491, 510, 511, 513	Zienswijze	Gaswinning leidt tot bodemdaling.
		Antwoord	Dat klopt. In het winningsplan is de bodemdaling als gevolg van dit project in beeld gebracht. In het instemmingsbesluit op het winningsplan zijn de effecten ervan beoordeeld. De staatssecretaris beperkt in het besluit het productievolume om het risico van te snelle bodemdaling te voorkomen en verbindt daaraan ook extra monitoringsvoorschriften. Hiermee zijn de effecten aanvaardbaar. Voor een uitgebreidere toelichting wordt verwezen naar paragraaf 5.2.3 van het instemmingsbesluit.
7b	482, 522	Zienswijze	De gevolgen voor mogelijk verdere verzakking op de lange termijn zijn onduidelijk. Is het niet zo, dat de bodemdaling in Anjum sneller gaat dat verwacht en daar nu een niet eerder genoemde of voorziene verklaring voor is vanuit de NAM?
		Antwoord	In het winningsplan is de bodemdaling als gevolg van dit project in beeld gebracht. De nog te verwachten bodemdaling door de gaswinning uit dit winningsplan is minder dan 6 cm over een periode van 30 jaar. Voor de bodemdaling die onder land plaatsvindt gaat het om een geringe bodemdaling van minder dan 2 cm. In het instemmingsbesluit op het winningsplan zijn de effecten ervan beoordeeld. Zie hiervoor ook het antwoord op zienswijze 7a. Voor meer informatie hierover wordt verwezen naar hoofdstuk 7, paragraaf 7.6 van het winningsplan, waarin beschreven is wat de verwachte bodemdaling is onder verschillende scenario's alsook de geografische verspreiding daarvan. In de lange termijn bodemdalingsstudie heeft NAM de nabijliggende bodemdaling van de gasvelden die bodemdaling veroorzaken in de Waddenzee onderzocht. Anjum is één van deze gasvelden. Het laatste deel van deze studie is eind 2017 gepubliceerd. Sindsdien neemt NAM de resultaten mee in de bodemdalingsvoorspellingen. Voor Anjum geldt dat de bodemdalingsvoorspellingen in lijn liggen met de metingen.
7c	483	Zienswijze	Het is niet duidelijk hoeveel putten er komen, wat de bodemdaling zal zijn en hoe de bodemdaling plaatsvindt. Indien er geeft aan dat er mogelijk 500 miljoen m ³ /jaar kan worden gewonnen, wat in vergelijking met potentiële velden op de Noordzee niet veel is.
		Antwoord	In het winningsplan Ternaard staat dat er naast de bestaande put, één extra put wordt geboord vanaf een nieuwe locatie die verder verwijderd ligt van het dorp Ternaard. In hoofdstuk 7 van het winningsplan staat beschreven wat de verwachte bodemdaling is onder verschillende

7			<i>Bodemdaling</i>
			productiescenario's alsook de geografische verspreiding daarvan. Zie hiervoor ook het antwoord op zienswijze 7b. Voor wat betreft de doelmatigheid van de gaswinning qua productievolume, wordt verwezen naar de beantwoording van zienswijze 3g; daarin wordt nader ingegaan op het aandeel van de gasproductie in Ternaard en de rest van de kleine gasvelden ten opzichte van de Nederlandse aardgasvraag.
7d	483, 501, 511	Zienswijze	De invloed van klimaatverandering en zeespiegelstijging zijn niet onderzocht.
		Antwoord	De zeespiegelstijging is één van de elementen die ten grondslag liggen aan het 'hand aan de kraan'-principe dat ook wordt toegepast voor de Gaswinning Ternaard. Minimaal elke 5 jaar (of tussentijds indien nodig) wordt door de Minister van Economische Zaken en Klimaat (thans de Staatssecretaris van EZK) een veilige gebruikruimte vastgesteld op basis van een geactualiseerd zeespiegelstijgingsscenario. Dit scenario bestaat uit een beleidsscenario voor de eerste 5 jaar en een richtscenario voor de periode daarna. Het richtscenario omvat meerdere klimaatscenario's. In aanvulling op de jaarlijkse monitoringsrapportage is aan NAM gevraagd om daarin ook te evalueren of er nieuwe wetenschappelijke inzichten zijn die moeten leiden tot een bijstelling van het dan geldende zeespiegelstijgingsscenario, zodat de Auditcommissie voor de gaswinning onder de Waddenzee hierover het bevoegd gezag kan adviseren. Op basis van de evaluatie van de effectiviteit van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684, 33 529, nr. 218) kan worden geconcludeerd dat er geen aanwijzingen zijn om te veronderstellen dat de 'hand aan de kraan'-methodiek niet zou werken.
7e	501, 526, 531, 543, 544	Zienswijze	Het advies van het Staatstoezicht op de Mijnen over het opnemen van een drukk begrenzing voor het reservoir als voorwaarde in het instemmingsbesluit, is niet overgenomen. Wat betekent dit voor de goede uitvoering van het hand aan de kraanprincipe en dus voor de gevolgen voor bodemdaling. Een instemming vooraf biedt de mogelijkheid tot het maken van een pas op de plaats, om opnieuw te bezien of en onder welke voorwaarden veilig verder geproduceerd kan worden.
		Antwoord	In het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard is een beperking opgelegd aan het productievolume tijdens de eerste zeven productie jaren. De jaarlijkse hoeveelheid gas die geproduceerd wordt, veroorzaakt een drukdaling in het gasveld, met bodemdaling tot gevolg. Door het productievolume te beperken blijft de bodemdaling beheersbaar, zodat een effectieve sturing op basis van het 'hand aan de kraan'-principe geborgd is. Dit biedt de mogelijkheid om een pas op de plaats te maken indien nodig. In de eerste jaren van de gaswinning zullen de operationele en geologische kenmerken van het gasveld duidelijker worden, waardoor voorspellingen van bodemdaling kunnen worden aangepast. Hiermee kan binnen het 'hand aan

7			<i>Bodemdaling</i>
			de kraan'-principe geborgd worden dat de gebruikruimte niet wordt overschreden. Feitelijk wordt hiermee hetzelfde bereikt als met het advies van SodM, omdat de bodemdaling daarmee beperkt wordt. Zie in dit verband ook de antwoorden 5o, 7f, 9by en 14ac.
7f	510	Zienswijze	In het Winningsplan wordt — bij het zogeheten midden-productiescenario — uitgegaan van een modelmatig berekende verwachte bodemdaling onder de Waddenzee van maximaal tussen de 4 en 6 cm in het diepste punt van de dalingskom; op land is dat minder dan 2 cm. Het ingewonnen advies van het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) strekt tot het slechts toestaan van de gaswinning totdat de hydrostatische druk in het Ternaarderveld is bereikt, en stelt deze aanpak als het ware in de plaats voor de zogeheten 'hand-aan-de-kraan-systematiek' (HAK) om reden van het feit dat die beperkingen kent. Hieraan wordt echter voorbij gegaan onder verwijzing van het advies van de Mijnraad die de 'hand aan de kraan'-methode wel passend acht. Het advies van de SodM ligt echter meer in lijn met het voorzorgsbeginsel en doet meer recht aan dit Werelderfgoed in plaats van het 'hand aan de kraan'-principe dat volgend is (slechts monitoring en bijsturing). Met het 'hand aan de kraan'-principe kan slechts ingegrepen worden als het onheil al gaande is of geschied is. De verschillende methodes worden niet afgewogen ten opzichte van elkaar of gemotiveerd. Ook heeft het Adviescollege Hand aan de Kraan Waddenzee nog wel aangegeven dat de HAK-methode nog wel nadelen zou kunnen hebben voor/op de lange termijn.
		Antwoord	In het advies van SodM wordt aangegeven dat het 'hand aan de kraan'-principe toepasbaar is voor de Gaswinning Ternaard. Vervolgens stelt SodM dat er gewonnen kan worden totdat de hydrostatische druk bereikt is. Het advies van SodM introduceert hiermee een andere voorwaarde. De gedachte die hierachter zit, is dat de druk in het gasveld een relatie heeft met bodemdaling. De gasproductie leidt tot een verandering van de druk in het gasveld en daarmee tot bodemdaling. Door de druk te beperken, wordt ook de bodemdaling beperkt. Beide voorwaarden (drukbeperking of productievolumebeperving) geven daardoor een beperking van de bodemdaling. Zoals aangegeven in het antwoord op 7e is in het instemmingsbesluit op het winningsplan besloten de bodemdaling als gevolg van de gaswinning te beperken door een beperking op te leggen aan het productievolume in de eerste 7 jaar. Zie in dit verband ook de antwoorden 5o, 7e, 9by en 14ac.
7g	508, 509, 510	Zienswijze	Gesteld wordt dat de bodemdaling op land gering is en niet cumuleert met de winning uit nabijgelegen velden, maar indiener vindt dat hier wel een effect van uit gaat omdat het totale gebied dat met bodemdaling te maken krijgt, vergroot wordt. Dit is onwenselijk.
		Antwoord	Als de gaswinning in Ternaard overeenkomt met het midden productiescenario dan worden de contouren van de bodemdaling op land, veroorzaakt door alle nabijgelegen gaswinningen, niet of nauwelijks anders. Dit komt doordat de contour van 2 cm bij het midden productiescenario in de

7			<i>Bodemdaling</i>
			Waddenzee ligt. Onder de 2 cm is de bodemdaling niet goed meetbaar gezien de meetonzekerheden van de meetmethodes. Dit betekent dat de extra bodemdaling door de gaswinning vanuit Ternaard binnen de meetonzekerheden ligt. Hierdoor kan geconcludeerd worden dat binnen de meetonzekerheid de bodemdaling in het totale gebied niet of nauwelijks toeneemt en de omvang van het gebied waarin de bodemdaling plaatsvindt neemt ook niet toe.
7h	510	Zienswijze	Ervaring leert dat de bodem na gaswinning nog een poos zal nazakken, waardoor men vreest dat de gestelde bodemdaling groter zal zijn dan 2 à 3 cm.
		Antwoord	Het najlen (nazakken/kruipen) van de bodem door gaswinning vindt plaats vanaf de start van de productie tot een periode na het einde van de productie. Deze na-ijleffecten maken onderdeel uit van het bodemdalingsmodel dat door NAM is gebruikt in het winningsplan. Het effect van het najlen op de gebruikruimte is vooraf duidelijk en er is voldoende tijd om in te grijpen in de gaswinning, opdat de najling niet leidt tot nadelige effecten. De controleberekeningen van TNO leiden tot vergelijkbare resultaten als die van de NAM. Binnen het 'hand aan de kraan'-principe wordt over de bodemdaling jaarlijks gerapporteerd in de meet- en monitoringsrapportages van NAM. De Commissie voor de milieueffectrapportage (m.e.r.) brengt over de monitoringsrapportage als onafhankelijke Auditcommissie voor de gaswinning onder de Waddenzee jaarlijks advies uit aan het bevoegd gezag. Als de bodemdaling groter is dan verwacht, dan zal dit gerapporteerd worden. Als de bodemdaling zodanig snel gaat dat dit niet meer wordt gecompenseerd door de sedimentatiesnelheid, dan zal volgens het 'hand aan de kraan'-principe ingegrepen moeten worden in de gaswinning door deze te beperken of te stoppen. Hiermee wordt voorkomen dat bodemdaling, die groter is dan verwacht, zal leiden tot verdrinking van Wadplaten en daarmee tot aantasting van de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee.
7i	537	Zienswijze	Gaswinning brengt vrijwel altijd negatieve effecten met zich mee voor het watersysteem als gevolg van de veroorzaakte bodemdaling en dat is zeker in de kuststreek van Fryslân zeer ongewenst, bijvoorbeeld in verband met waterveiligheid (zeespiegelstijging) en verzilting. In het instemmingsbesluit worden de cumulatieve effecten onvoldoende onderkend. Indiener verwijst hiervoor naar figuren 7.3 t/m 7.5 uit het winningsplan met betrekking tot de verwachte bodemdaling. Hierin wordt geen inzicht gegeven in de prognose van de cumulatieve daling, exclusief de nieuwe Gaswinning Ternaard. Deze gegevens zijn later ontvangen via mail. Op basis van deze gegevens heeft indiener in haar advies (p. 29 winningsplan) aangegeven dat de gaswinning zeker invloed heeft op de cumulatie van bodemdaling in de kuststreek, namelijk 2 tot 6 centimeter voor een behoorlijk areaal. Indiener verbaast zich dan ook over de conclusie in

7			<i>Bodemdaling</i>
			het instemmingsbesluit dat er niet of nauwelijks invloed is op de cumulatieve bodemdaling en de extra toename van verzilting in de kuststrook. De extra bodemdaling die ook binnendijs plaatsvindt, zou in ieder geval tot aanpassing en/of heroverweging moeten leiden. Cumulatieve effecten verdienen extra aandacht omdat bodemdaling door gaswinning onomkeerbaar is en het waterbeheer compliceert dan wel de waterveiligheid en bijdraagt aan een toename van de verzilting.
		Antwoord	In het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard staat dat is ingestemd met de gaswinning in Ternaard conform het midden productiescenario, de eerste 7 jaren van gaswinning. In dat geval veranderen de contouren van de bodemdaling op land, veroorzaakt door alle nabijgelegen gaswinningen, niet of nauwelijks. Dit komt doordat de contour van 2 cm bij het midden productiescenario niet onder land reikt. Onder de 2 cm is de bodemdaling niet goed meetbaar gezien de meetonzekerheden van de meetmethodes. Dit betekent dat de extra bodemdaling door de gaswinning in Ternaard binnen de meetonzekerheden ligt. Hierdoor kan geconcludeerd worden dat de bodemdaling in het totale gebied niet of nauwelijks toeneemt. De bodemdaling op land wordt gedomineerd door de bodemdaling vanwege naburige gasvelden zoals Nes, Moddergat en Ameland. Doordat de bodemdaling niet of nauwelijks toeneemt op land, kan verzilting in de kuststrook ook niet of nauwelijks toenemen.
7j	537	Zienswijze	De reactie dat de NAM verplicht is om bijvoorbeeld de schade aan de zeedijk of kosten van extra maatregelen te vergoeden, stelt niet gerust en neemt de bezwaren niet weg.
		Antwoord	Omdat de bodemdaling ter hoogte van de zeedijk minder is dan 2 cm, wordt geen schade verwacht aan de zeedijk. Mocht er desondanks schade ontstaan, dan is NAM aansprakelijk voor die schade. Dit is vastgelegd in het Burgerlijk Wetboek. Schades aan dijken die mogelijk het gevolg zijn van bodemdaling door aardgaswinning kunnen binnen de Provincie Friesland worden ingediend bij de Commissie Bodemdaling Aardgaswinning Fryslân, die de gevolgen van bodemdaling beoordeelt en toetst. Daar waar mogelijk schade optreedt zal het Wetterskip Fryslân deze schade herstellen. De kosten die hiermee gepaard gaan zullen door NAM worden vergoed als de commissie dat heeft bepaald.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

8			<i>Risico op aardbevingen / trillingen</i>
8a	491	Zienswijze	Het risico op aardbevingen heeft gevolgen voor de veiligheid van de omwonenden; zie wat er gebeurd is met gaswinning in Groningen en de aardbevingen die daar het gevolg van zijn. Dit is ook een gevaar voor de bewoners van NoordOost-Friesland.
		Antwoord	Mijnbouwbedrijven mogen alleen gas winnen als het veilig kan. Gaswinning kan bodemtrillingen en bodemdaling veroorzaken. Daardoor kan schade ontstaan. De risico's bij gaswinning uit kleine velden zijn kleiner dan en niet vergelijkbaar met die bij gaswinning uit het Groningenveld. Dit heeft te maken met de grootte van de gasvelden. Het Groningenveld staat in de top-10 van grootste gasvelden in de hele wereld. Een klein gasveld is gemiddeld duizend keer kleiner dan het Groningenveld en het grootste kleine gasveld op land - bij Annerveen - is nog steeds drieëndertig keer kleiner, het kleinste veld 10.000 keer. Bovendien is er meer ervaring met gaswinning uit kleine velden, omdat er veel kleine velden zijn. Tijdens de gaswinning houdt het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) toezicht en controleert of de bodemtrillingen en de bodemdaling binnen de te verwachten waarden blijven. SodM maakt gebruik van metingen van bodemtrillingen door het KNMI. Deze metingen zijn openbaar. Als bedrijven niet voldoen aan de wet- en regelgeving kan SodM naleving afdwingen, gericht op gedragsverandering. Dat kan bijvoorbeeld met een waarschuwing, een last onder dwangsom of het stilleggen van een installatie. Als deze maatregelen geen effect hebben, kan SodM de Staatssecretaris adviseren een vergunning in te trekken. Als de gaswinning niet meer veilig is, kan de Staatssecretaris van EZK besluiten dat het mijnbouwbedrijf de gaswinning moet stoppen. Het gasveld Ternaard heeft een niet-verwaarloosbare kans op een beving gedurende de productieperiode. Het risico is berekend in het winningsplan door middel van de DHAIS-methode, die door TNO is gecontroleerd en nagerekend. Vervolgens is onderzocht wat de risico's zijn voor de veiligheid van omwonenden en het ontstaan van schade aan bouwwerken. NAM heeft een seismisch risicoanalyse uitgevoerd waaruit blijkt dat het gasveld Ternaard wordt ingedeeld in de laagste risicocategorie (I). Dit wordt door TNO en SodM bevestigd. Het risico op schade is gering zodat ook het veiligheidsrisico voor omwonenden gering is. Als de gaswinning niet meer veilig blijkt te kunnen plaatsvinden, zal de Staatssecretaris EZK besluiten dat het mijnbouwbedrijf de gaswinning moet stoppen.
8b	508, 509, 522	Zienswijze	Indiener is het niet eens met de conclusie van de Mijnraad dat de winning niet stopgezet hoeft te worden bij lichte bevingen, maar wil net als provincie, gemeente en waterschap een voorschrift in de omgevingsvergunning dat de gaswinning wordt stopgezet zodra zich bevingen voordoen die meetbaar zijn door het KNMI.
		Antwoord	Er is een afsprakenkader over het ontzorgingsspoor vastgesteld tussen NAM en belanghebbenden. Belanghebbenden zijn onder andere individuele belangstellenden,

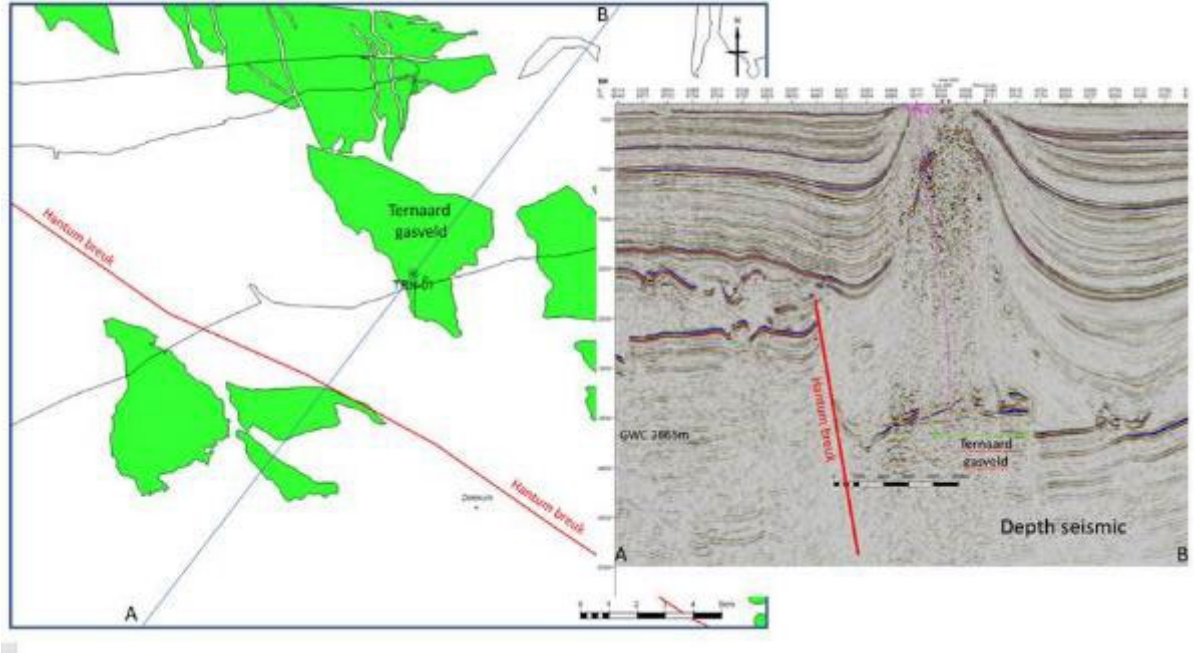
8			<i>Risico op aardbevingen / trillingen</i>
			vertegenwoordigers van belangengroeperingen en diverse verenigingen uit Ternaard en omgeving. In dit afsprakenkader staat dat NAM stopt met gaswinning in het veld Ternaard bij een aardbeving met een magnitude groter dan 3.0 op de schaal van Richter. Voor lichtere aardbevingen geldt deze afspraak niet omdat het risico op schade in dat geval gering is en daarmee ook het veiligheidsrisico voor omwonenden, zoals bij eventuele bevingen in het Ternaard gasveld. Zoals in paragraaf 5.3.3. van het instemmingsbesluit op het winningsplan is opgemerkt, bestaat onvoldoende rechtvaardiging om de ontzorgingsafpraak rondom aardbevingen op voet van artikel 36, tweede lid, van de Mijnbouwwet, als een voorschrift in het instemmingsbesluit op te nemen.
8c	508, 509	Zienswijze	Er is in het winningsplan geen rekening gehouden met cumulatieve effecten van andere gaswinningen in de omgeving en risico's als gevolg van zoutkoepels in Ternaard.
		Antwoord	Voor zover het gaat over de cumulatieve effecten van andere gaswinningen in de omgeving wordt het verwezen naar het antwoord op zienswijze 7g. Boven het gasveld Ternaard bevindt de Zechstein zoutlaag van ongeveer 2 kilometer dikte. De aanwezigheid van het zout kan leiden tot een grotere spanning net onder en net boven de zoutlaag. Daarnaast spelen de spanningen in het gasveld, samen met de oriëntatie van de breuken, een grote rol bij het optreden van bevingen. Deze factoren bepalen wanneer breuken in een veld kunnen gaan beven. In de seismisch risicoanalyse worden twee extra punten toegekend aan gasvelden die onder de Zechstein zoutlaag liggen. In zoverre wordt de aanwezigheid van zout meegenomen in seismisch risicoanalyse. Aangezien er geen productie plaatsvindt in het zout boven het Ternaard gasveld, zijn er geen cumulatieve bodemdalingen met de gaswinning. De spanningsveranderingen door gaswinning buiten een gasveld zijn klein en nemen snel af met de afstand tot het veld. De spanningsveranderingen in de ondergrond door de gaswinning uit nabijgelegen velden leiden niet tot meer of grotere aardbevingen in het Ternaard gasveld.
8d	510, 544	Zienswijze	Bodembeweging brengt seismische risico's met zich mee en dit leidt tot een onveilige situatie voor inwoners / bedrijven en gevoel van onveiligheid (vergelijk de situatie in Groningen), temeer omdat hier ook een zeedijk bij betrokken is. De leefbaarheid wordt hierdoor aangetast.
		Antwoord	De gaswinning in Groningen is niet te vergelijken met de situatie in de kleine velden in Nederland. De grootte van het gasveld, de verwachte kans op bevingen en de grootte van de bevingen van het Groningen-gasveld zijn veel groter dan van het Ternaard gasveld. De seismische risico's voor het Ternaard gasveld zijn bepaald aan de hand van de Methodiek voor risicoanalyse omtrent geïnduceerde bevingen door gaswinning van SodM (hierna: de leidraad). Het effect op primaire dijken zoals de zeedijk is hierin meegenomen. De uitkomst van de

8			<i>Risico op aardbevingen / trillingen</i>
			seismisch risicoanalyse is dat het gasveld Ternaard in de laagste risicocategorie valt. Er is dan ook geen sprake van een onveilige situatie.
8e	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Er is een beperkte kans op aardbevingen maar gezien de onduidelijkheid over het gedrag van dit veld is weinig bekend over de mogelijke sterkte van een aardbeving door de gaswinning. Ook over de gevolgen voor de natuur is weinig bekend. Noch de aanvraag Wnb noch de Passende Beoordeling gaan hierop in en niet alle mogelijke effecten zijn dus beoordeeld.
		Antwoord	Er bestaat geen onduidelijkheid over mogelijke maximale sterkte van een eventuele beving en ook niet over de kans daarop. De mogelijke sterkte van een aardbeving wordt bepaald door zowel te kijken naar de energiebalans in het gasveld als te kijken naar de langste breuk in het gasveld. De realistisch maximale aardbeving komt uit op een magnitude van 3,3 als gekeken wordt naar de energiebalans (als alle energie in één keer vrijkomt). Als de langste breuk in zijn geheel zou gaan bewegen dan zou dit maximaal kunnen leiden tot een magnitude van 3,7. Beide berekeningen zijn conservatief en vergen condities (gehele energie in één keer losmaken of gehele breuk in één keer laten bewegen) die niet waarschijnlijk zijn. Het is waarschijnlijker dat een eventuele aardbeving, een veel lagere magnitude heeft. TNO heeft de berekeningen van NAM beoordeeld en stelt vast dat deze juist zijn uitgevoerd. SodM stelt daarom vast dat het risico op bevingen beperkt is.
8f	522	Zienswijze	Indiener maakt uit de passage in het inpassingsplan ten aanzien van aardbevingen (par. 1.2.2, derde bullit) op dat de besluitvorming plaatsvindt op basis van verwachtingen en vergelijkt dit met de situatie in Groningen. Is er wel voldoende zekerheid over de effecten ten aanzien van bodemdaling, natuurleven, schade aan gebouwen en mens? Deze onzekerheid wordt ook geïllustreerd door de toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe. Is het niet zo, dat de bodemdaling in Anjum sneller gaat dan verwacht en daar nu een niet eerder genoemde of voorziene verklaring voor is vanuit de NAM?
		Antwoord	De verwachtingen voor het seismisch risico zijn gebaseerd op de ervaringen met gaswinning in Nederland en het voorkomen van aardbevingen bij de kleine gasvelden. Het risico op bodemtrilling is berekend in het winningsplan door middel van de DHAIS-methode, die door TNO is gecontroleerd en nagerekend. Vervolgens is onderzocht wat de risico's zijn voor de veiligheid van omwonenden en het ontstaan van schade aan bouwwerken. NAM heeft een seismisch risicoanalyse uitgevoerd waaruit blijkt dat het gasveld Ternaard wordt ingedeeld in de laagste risicocategorie (I). Dit wordt door TNO en SodM bevestigd. De besluitvorming vindt plaats op basis van deze berekeningen. Voor de vergelijking met het Groningen gasveld wordt verwezen naar het antwoord van zienswijze 8d.

8			<i>Risico op aardbevingen / trillingen</i>
8g	522	Zienswijze	Indiener verwijst naar de passage op p. 100 van de plantoelichting en geeft aan dat het feit dat liquefactie uitgesloten <i>kan</i> worden op onzekerheid duidt door het gebruik van het woord 'kan'.
		Antwoord	Op blz 100 van het ontwerp-rijksinpassingsplan staat: "Samenvattend kan gesteld worden dat het onwaarschijnlijk is dat een beving, zelfs met zeer conservatieve waarden voor de maximale magnitude van de beving, zal leiden tot schade aan de Waddendijk boven het Ternaard gasveld. Liquefactie kan daarom uitgesloten worden". Liquefactie is een verschijnsel dat alleen optreedt bij grotere aardbevingen. In het kader van de gaswinning in Groningen is er meer onderzoek naar verricht. Op de website van het Kennisprogramma Effecten Mijnbouw (www.KEMprogramma.nl) staat ook een tweetal onderzoeken hierover (KEM-05 en KEM-14) uitgevoerd voor het Groningen gasveld. Er wordt geconcludeerd dat liquefactie bij de aardbevingen die tot nu toe zijn voorgekomen in Groningen geen rol speelt. Aangezien de hoogste magnitude in Groningen die voorgekomen is een magnitude 3,6 is, wat vergelijkbaar is met de maximale magnitude voor Ternaard (die een verwaarloosbare kans van voorkomen heeft), betekent dit dat liquefactie voor Ternaard uitgesloten wordt.
8h	522	Zienswijze	Wil men in de beantwoording van deze zienswijze schriftelijk bevestigen dat, overeenkomstig p. 109 van de plantoelichting, bij een beving met een magnitude hoger dan 3 op de schaal van Richter de gasproductie van het bevende veld direct wordt stopgezet en dus nooit en te nimmer wordt hervat en dat het herhaaldelijk voorkomen van bevingen van een lagere magnitude ook tot insluiting kan leiden.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 4d.
8i	522	Zienswijze	Indiener vraagt wat 'insluiting' in deze betekent.
		Antwoord	De term 'insluiten' betekent het beëindigen van de gaswinning.
8j	530	Zienswijze	Indiener vindt de kans van 1:5 (19%) op een bodemtrilling als genoemd in het advies van TNO (blz. 5) niet gering. Indiener heeft zorgen over de gevolgen voor (agrarische) gebouwen en zetting, die niet weggenomen worden met de opmerking dat het allemaal wel mee zal vallen. Vertrouwen en gevoel van veiligheid zijn in het geding, ook gezien ervaringen met betrekking tot zorgen in bestaande winningsgebieden over schade en waardevermindering. Indiener vindt het frustrerend dat er niet voor gekozen wordt om de nulsituatie (desnoods steekproefsgewijs) vast te leggen en zowel versnellingsmeters als tiltmeters en waterspanningsmeters te installeren om tot een objectieve bepaling te kunnen komen van de bodembeweging als gevolg van de gaswinning en verzoekt dit alsnog te doen op grond van een met de agrarische sector vast te stellen monitoringsplan.
		Antwoord	De seismische risico's voor het Ternaard gasveld zijn berekend aan de hand van de Methodiek voor risicoanalyse omtrent geïnduceerde bevingen door gaswinning van SodM (hierna: de

8			<i>Risico op aardbevingen / trillingen</i>
			leidraad). De uitkomst van de seismisch risicoanalyse is dat het gasveld Ternaard in de laagste risicocategorie valt. Er is dan ook geen sprake van een onveilige situatie. De kans van 19% is gebaseerd op de ervaring met de gaswinning van de kleine gasvelden in Nederland. Dit betekent dat 19% van de gasvelden met gelijke operationele en geologische kenmerken één of meerdere bevingen heeft gehad tijdens de gasproductiefase. Anders gezegd; 1 op de 5 velden heeft een aardbeving gehad tijdens de gasproductiefase, 4 op de 5 niet. Naast de kans dat er een aardbeving plaatsvindt is de magnitude van de aardbeving belangrijk. Als de magnitude immers onder de 1,5 ligt, zal de beving niet voelbaar zijn. Als de aardbeving een magnitude heeft die hoger is, is deze wel voelbaar en kan deze tot schade leiden. Veiligheid is pas aan de orde bij de grotere aardbevingen (vanaf magnitude 4,5). Voor deze risicocategorie is het bestaande meetnetwerk van het KNMI voldoende. Sinds februari 2021 is er een nieuwe versnellingsmeter nabij Blija geïnstalleerd en in september 2021 een nieuwe versnellingsmeter nabij Dokkum. Dit heeft de monitoring in dit gebied verbeterd. Er is op dit moment een tiltmeter pilot gaande in de provincie Groningen. Het doel van de tiltmeter pilot is bedoeld om de toegevoegde waarde van tiltsensoren te onderzoeken bij het bepalen van het verband tussen gaswinning en schade. De eindresultaten hiervan zijn nog niet bekend. Het gebruik van tiltmeters is daarom niet voorgeschreven in dit besluit. Waterspanningsmeters meten de waterspanning van het grondwater. De staatssecretaris ziet geen verband met eventuele spanningen in het gasveld in de diepe ondergrond.
8k	530	Zienswijze	Indiener heeft een toelichting toegevoegd over TILT-meters als hulp bij het bepalen van causaliteit en als ondersteuning van risicoanalyses t.b.v banken en verzekeraars. Er is meer behoefte aan nauwkeurigheid en gerichtheid op schade/veiligheid. Doel moet zijn om met de diverse technieken en specialisten te komen tot de Best Practice voor alle problematieken. Daarnaast heeft indiener een overzicht toegevoegd van de drie genoemde middelen (versnellings-, tilt- en waterspanningsmeters) en hetgeen zij registreren.
		Antwoord	Voor kennisgeving aangenomen. Verwezen wordt naar de reactie op 8j.
8l	532	Zienswijze	Indiener woont acht tot tien kilometer van de Waddenzee en ondervindt misschien aardbevingen.
		Antwoord	Of de indiener aardbevingen voelt, hangt af van de afstand tot de aardbeving en de kracht (magnitude) van de aardbeving, alsook van de samenstelling van de ondiepe bodem. Bij het berekenen van het seismisch risico wordt gekeken naar een effectgebied van 5 kilometer rondom het gasveld. De plek van het gasveld is te vinden op de kaart op de website van NLOG. Indiener kan op basis van de kaart opmaken of indiener binnen de invloedssfeer ligt. Zoals bij antwoord 8a is aangegeven is de kans op schade bij een eventuele beving gering evenals de veiligheidsrisico's voor omwonenden.

8			<i>Risico op aardbevingen / trillingen</i>
8m	535	Zienswijze	Veel bewoners zijn ongerust vanwege de ervaringen in Groningen met aardbevingen. Die kans is hier ook aanwezig. Onduidelijk is hoe de Waddenzee reageert op verschuivingen in de bodem.
		Antwoord	Aardbevingen ontstaan door plotselinge verschuivingen langs breuken in het gasveld. Deze verschuivingen vinden plaats op de diepte van het gasveld (ongeveer 3.400 m diep). De breuken in het reservoir lopen niet door naar boven omdat boven het reservoir een zoutlaag zit. De afstand tussen deze breuken en het oppervlak is zodanig groot dat er geen verschuivingen zullen optreden in de bodem van de Waddenzee.
8n	543	Zienswijze	Er zijn in het verleden vaak verkeerde inschattingen gemaakt op het gebied van bodemdaling- en trilling, en vervolgens ontkenning van schadeoorzaken, wat leidt tot een groot wantrouwen.
		Antwoord	Activiteiten in de ondergrond zorgen voor een bepaalde mate van onzekerheid. Bodembeweging wordt altijd berekend volgens de meest recente wetenschappelijke inzichten en aan de hand van de laatste stand der techniek.
8o	546	Zienswijze	Het gasveld Pinkegat/Ternaard ligt op de Hantumerbreuk. Daar zou niet geboord moeten worden, omdat deze breuk zijtakken heeft en dus al verzwakt is in de diepe ondergrond.
		Antwoord	De afstand van de Hantumerbreuk tot het Ternaard gasveld is zodanig groot dat de gaswinning in Ternaard geen effect zal hebben op deze breuk.

8			Risico op aardbevingen / trillingen
			 The figure consists of two parts. Part A is a geological map showing the Ternaard gas field (Ternaard gasveld) in green. It is bounded by the Hantem breuk (Hantem fault) to the west and the Drenthe breuk (Drenthe fault) to the east. A scale bar indicates 0 to 4 km. Part B is a depth seismic profile (Depth seismic) showing the subsurface structure. It includes a scale bar for depth from 0 to 1000 meters and a scale bar for distance from 0 to 4 km. The profile shows the Ternaard gas field and the Hantem breuk. A GWC (Gas Water Contact) is marked at 366.5m. A north arrow is also present.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

9			<i>Natuur en milieu</i>
9a	475, 489, 490, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 536	Zienswijze	Natuur, landschap en flora en fauna (waaronder biodiversiteit) wordt aangetast.
		Antwoord	In de Passende Beoordeling (incl. aanvullingen) wordt gemotiveerd aangetoond dat significante gevolgen voor Natura 2000-gebieden zijn uitgesloten. Gaswinning onder de Waddenzee vindt ook nu al plaats vanaf diverse locaties op het vaste land. Tot op heden is er op basis van de uitgevoerde monitoring binnen het gebied waar bodemdaling onder de Waddenzee optreedt geen effect op natuur, landschap, flora en fauna gedetecteerd.
9b	475	Zienswijze	De zandbanken waarop zeehonden hun jongen krijgen en zogen, zullen verdwijnen als gevolg van de daling van de zeebodem door gaswinning en de stijging van de zeespiegel.
		Antwoord	Op basis van de Passende Beoordeling kan met zekerheid tot de conclusie worden gekomen dat zandbanken als gevolg van de Gaswinning Ternaard niet zullen verdwijnen. De gaswinning dient binnen de gebruikruimte te blijven waarmee wordt voorkomen dat er effecten op zandbanken optreden. Op een dergelijke wijze vindt gaswinning onder de Waddenzee ook al plaats vanaf enkele locaties op het land. Tot op heden is er, op basis van de uitgevoerde monitoring, geen sprake van een afname van het areaal droogvallende zandbanken binnen het gebied waar diepe bodemdaling optreedt.
9c	477, 489, 491, 492, 494, 501, 508, 509, 510, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 534, 536, 538, 541, 544, 555	Zienswijze	Deze locatie is een uniek natuurgebied dat op de lijst van UNESCO Werelderfgoed staat en Natura 2000-gebied is. Daarom moet hier uit voorzorg geen gas gewonnen worden.
		Antwoord	Gaswinning onder de Waddenzee wordt alleen toegestaan als dit veilig kan en er geen schade optreedt aan de natuur. In de Wet natuurbescherming zijn eisen opgenomen voor het beoordelen van projecten die mogelijke gevolgen kunnen hebben voor Natura 2000-gebieden. NAM heeft een vergunning op grond van de Wet natuurbescherming aangevraagd bij de Minister voor Natuur en Stikstof. Een Passende Beoordeling, inclusief aanvullingen maakt deel uit van deze aanvraag. Bij de toetsing is gebleken dat de vergunning onder het stellen van voorschriften kan worden verleend. In 2009 is de Waddenzee door UNESCO op basis van het huidige beschermingsregime opgenomen op de Werelderfgoedlijst. Sinds 2007 vinden mijnbouwactiviteiten in de Waddenzee plaats onder het 'hand aan de kraan'-principe. Dit betekent dat gaswinning onder de Waddenzee

9			<i>Natuur en milieu</i>
			op basis van het 'hand aan de kraan'-principe is toegestaan. Het 'hand aan de kraan'-principe is er namelijk op gericht dat er geen schade optreedt aan de natuur. In paragraaf 5.3 van de toelichting bij het inpassingsplan is getoetst aan de geldende wet- en regelgeving voor natuur, waaronder de Wet natuurbescherming (Natura 2000-regime). Op 10 augustus 2023 heeft IUCN geadviseerd op de vertaalde Passende Beoordeling. Dit advies is overgenomen in het State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28 augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. In paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord zijn de belangrijkste opmerkingen van het Werelderfgoedcentrum en IUCN samengevat en wordt hierop gereageerd. Na afronding van de procedure over de Gaswinning Ternaard wordt ingevolge het coalitieakkoord 'Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst' geen gaswinning meer toegestaan onder de Waddenzee.
9d	478	Zienswijze	Andere of aanvullende milieueffecten zijn niet in kaart gebracht en indiener kan hier dan ook niet op reageren.
		Antwoord	Alle milieueffecten zijn uitgebreid onderzocht in het MER. Het MER is tezamen met de ontwerp uitvoeringsbesluiten ter inzage gelegd. Waar de Commissie m.e.r. tot aanvulling adviseerde, heeft aanvulling van het MER plaatsgevonden (aanvulling MER september 2022). Daarnaast heeft op een aantal punten actualisatie c.q. aanpassing plaatsgevonden.
9e	482, 491, 501, 508, 509, 544	Zienswijze	De gevolgen voor natuur en milieu (op de lange termijn) zijn onduidelijk.
		Antwoord	Alle milieueffecten zijn uitgebreid onderzocht in het MER; voor de effecten op Natura 2000-gebieden is een Passende Beoordeling opgesteld. Het MER en de PB zijn tezamen met de ontwerp uitvoeringsbesluiten ter inzage gelegd. In paragraaf 5.3 van de toelichting bij het inpassingsplan is getoetst aan de geldende wet- en regelgeving voor natuur. Hierin staat de uitkomst van de toetsing aan de Wet natuurbescherming. Hieruit blijkt dat er geen significant negatieve effecten zijn voor natuur en milieu, ook niet op de lange termijn. Lange termijn effecten worden uitgesloten via het 'hand aan de kraan'-principe'.
9f	483, 494	Zienswijze	Het veld ligt voor het grootste deel onder de Waddenzee, dat in alle drie genoemde wetten mijnbouw, omgeving, structuur, een erkend natuurgebied is. Artikel 7a van de Mijnbouwwet staat geen mijnbouwinstallaties toe in of bij de Waddenzee. Een pompstation op land dat een leiding bedient om onder de Waddenzee gas te winnen schendt die voorwaarden en bedoelingen: a. geen

9			<i>Natuur en milieu</i>
			gaswinning op land, b. geen winning van delfstoffen onder/in Natura gebied als het niet een al geïnstalleerde installatie betreft.
		Antwoord	In artikel 7a van de Mijnbouwwet is opgenomen dat geen omgevingsvergunning wordt verleend voor nieuwe gaswinningsinstallaties (mijnbouwwerken) op de Waddeneilanden of in de Waddenzee. Bij de Gaswinning Ternaard wordt de productielocatie op land gerealiseerd. Dat betekent dat op basis van artikel 7a geen omgevingsvergunning voor mijnbouwwerken kan worden geweigerd. Op basis van de Mijnbouwwet, de Wet natuurbescherming en de Structuurvisie Waddenzee is gaswinning onder de Waddenzee onder toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe toegestaan als voldoende zekerheid is verkregen dat er geen schade ontstaat aan de natuur (zie ook de reactie onder 9c). Dit geldt ook wanneer hiervoor een nieuwe productielocatie op land wordt gerealiseerd.
9g	491	Zienswijze	Het IUCN World Congress stemde onlangs ook tegen gaswinning bij Ternaard.
		Antwoord	Op het IUCN World Congress in Marseille haalde een oproep van onder meer de Waddenvereniging om niet te starten met nieuwe gaswinning in het natuurgebied inderdaad een meerderheid. Nederland heeft als stemgerechtigde, evenals verscheidene andere landen, zich onthouden van stemming. Op 10 augustus 2023 heeft IUCN geadviseerd op de vertaalde Passende Beoordeling. Dit advies is overgenomen in het State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28 augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. In paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord zijn de belangrijkste opmerkingen van het Werelderfgoedcentrum en IUCN samengevat en wordt hierop gereageerd. Het advies van IUCN levert geen nieuwe inzichten op ten aanzien van de impact van gaswinning op de natuur die aanleiding vormen om de aangevraagde vergunning alsnog te wijzigen of te weigeren. De vergunning kan op basis van de Wet Natuurbescherming alleen verleend worden als er geen schade optreedt aan de natuur in de Waddenzee. Dat is het geval (zie reacties onder 9c en 9f).
9h	491	Zienswijze	De uitkomsten van het onderzoek van gaswinning onder de Waddenzee zijn nog niet gepubliceerd
		Antwoord	De effecten van gaswinning onder de Waddenzee zijn geëvalueerd in het wetenschappelijke advies over de effectiviteit van het 'hand aan de kraan'-principe dat op 28 juni 2021 per brief (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) aan de Tweede Kamer is gestuurd.
9i	494	Zienswijze	Nederland heeft in 2010 een joint declaration on the protection of de Waddenzee getekend.

9			<i>Natuur en milieu</i>
		Antwoord	De afspraken in de Joint Declaration on the Protection of the Waddensea komen overeen met die in de Aanwijzingsbesluiten voor de betreffende Natura 2000-gebieden. In het Aanwijzingsbesluit als Natura 2000-gebied van de Waddenzee zijn de doelstellingen voor de natuurwaarden vastgelegd. Aan deze doelstellingen wordt voldaan; de aanleg, het gebruik en de verwijdering van gaswinningsfaciliteiten in Ternaard leiden niet tot de aantasting van natuurlijke kenmerken van de Natura 2000-gebieden Waddenzee, op voorwaarde dat de gezamenlijke gaswinningen onder de Waddenzee de gebruikruimte niet overschrijden. Dit wordt ook gemonitord. Zie ook reactie 3i.
9j	501, 511, 512, 532	Zienswijze	Het droogvallen van wadplaten heeft effect op het kenmerkende karakter van het Waddengebied en de mogelijkheden voor vogels om voedsel te vinden. Vele vogelverenigingen hebben zich tegen de winning uitgesproken.
		Antwoord	Uit de Passende Beoordeling en aanvullingen daarop blijkt dat negatieve effecten zijn uit te sluiten indien binnen de gebruikruimte voor aardgaswinning wordt gebleven. De monitoring van de reeds bestaande winningen bevestigt dat bij een dergelijke werkwijze de omvang van zandplaten niet afneemt.
9k	501	Zienswijze	Bij gaswinning en -productie worden giftige stoffen gebruikt en kunnen giftige stoffen uit de grond vrijkomen. Verwezen wordt naar het wegspoelen van een oude boorlocatie op west Ameland in 2019. De effecten hiervan op natuur zijn onduidelijk.
		Antwoord	Giftige stoffen die tijdens gaswinning/-productie uit de ondergrond komen, betreffen stoffen die met de 'natte' gasstroom mee omhoog komen. Deze stoffen worden op de behandellocatie van het gas gescheiden en vervolgens verwerkt. Er is geen sprake van effecten op natuur vanwege deze stoffen. De relatie die wordt gelegd tussen het Ternaard project en effecten op natuur vanwege het wegspoelen van de oude boorlocatie op West Ameland is niet helemaal duidelijk. Effecten op natuur vanwege het Ternaard project zijn onderzocht in het MER en de Passende Beoordeling (en de aanvullingen daarop) door onafhankelijke en objectieve specialisten van een externe partij. Wegspoelen van de locatie Ternaard welke binnendijs ligt, is verder niet aan de orde. Zie ook reactie bij 9bw.
9l	508, 509, 535	Zienswijze	De verlichting bij de gaswinning zorgt voor lichtvervuiling en helpt niet bij een zo donker mogelijk waddengebied (zoals bepleit door de Friese Milieufederatie).
		Antwoord	In de praktijk wordt alleen verlichting gebruikt waar dat nodig is. Er zal een beperkt aantal lampen worden ingezet. Ook de montagehoogte zal beperkt zijn. De lampen zullen voornamelijk naar het grondoppervlak gericht worden, om het verstrooien van licht naar de omgeving tegen te

9			<i>Natuur en milieu</i>
			gaan. Op basis hiervan wordt niet verwacht dat de hemel wordt opgelicht. De kunstmatige verlichting zal geen invloed hebben op de hemelhelderheid. Tijdens het productietesten worden twee fakkels van 21 meter hoog ingezet. Dit houdt in dat, nadat de put is geboord, eerst boorgatmetingen uitgevoerd worden. Op basis van de resultaten van deze metingen zal NAM een testplan uitvoeren om te testen of voldoende winbaar gas beschikbaar is om de gastransportleiding aan te leggen. Om veiligheidsredenen wordt het vrijkomende gas met behulp van mobiele fakkelininstallaties verbrand. De put wordt gedurende 8 uur schoon geproduceerd (1.200.000 Nm³ /d). Vervolgens wordt met 3 verschillende debieten (500.000, 750.000 en 1.200.000 Nm³ /d) voor elk 4 uur geproduceerd. Deze fakkels kunnen de hemel oplichten en kunnen tijdelijk een negatieve invloed hebben op de hemelhelderheid. Er zal niet in de nacht (tussen 19.00 's avonds en 07.00 's ochtends) worden gefakkeld. Daarmee is geen sprake van nachtelijke lichthinder. Gedurende de ochtend en het begin van de avond kunnen deze fakkels de hemel echter oplichten. Dit kan tijdelijk een negatieve invloed hebben op de hemelhelderheid. Tijdens de winnings- en de verwijderingsfase wordt niet afgefakkeld, waardoor geen effecten optreden met betrekking tot hemelhelderheid. Er vindt een incidentele (20 uur) toename van de zichtbaarheid (hemelhelderheid) van 0,15-0,30 mcd/m² op de omgeving plaats in verband met het affakkelen. Dit is slechts een tijdelijk effect. In de representatieve situatie is geen sprake van verandering in de hemelhelderheid. De drempelwaarden voor lichtverstoring (0,1 lux) reiken niet tot in Natura 2000-gebieden. Van negatieve effecten op de instandhoudingsdoelen van Natura 2000-gebieden of de gunstige staat van instandhouding is hierdoor geen sprake (zie ook Passende Beoordeling, paragraaf 6.2 en paragraaf 13.5.1.3 in het MER Deel B). Ter vergelijking, bij volle maan en heldere hemel bedraagt de verlichtingssterkte op leefniveau 0,25 lux. Bovendien is er sprake van een tijdelijke situatie (alleen tijdens de boor- en testfase wordt verlichting gebruikt).
9m	510	Zienswijze	De Waddenzee heeft een groot belang als kraamkamer van vele diersoorten.
		Antwoord	Dit belang wordt bevestigd.
9n	510, 511	Zienswijze	Door de bodemdaling in combinatie met zeespiegelstijging is aardgaswinning een grote bedreiging voor de Waddenzee als bijzonder natuurgebied.
		Antwoord	Door gaswinning slechts toe te staan binnen de gebruikruimte wordt uitgesloten dat er negatieve gevolgen voor wadplaten optreden. Bij de gaswinning die al plaatsvindt bevestigt de jarenlange monitoring dat er geen negatieve gevolgen optreden. Tot 2050 vindt er met zekerheid geen

9			<i>Natuur en milieu</i>
			verdrinking van droogvallende platen binnen het kombergingsgebied Pinkegat plaats, dat gebeurt op basis van de huidige prognose voor zeespiegelstijging pas na de einddatum van de gaswinning.
9o	510	Zienswijze	Voor de onderbouwing van de stikstofdepositie in de aanlegfase wordt verwezen naar de wettelijke vrijstelling in het kader van de Stikstofwet. Indiener verwacht dat de Stikstofwet vanwege het onderbreken van een onderbouwing zal sneuvelen bij de Raad van State.
		Antwoord	Op 2 november 2022 heeft de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State in een tussenuitspraak in de Porthos-zaak geoordeeld dat de bouwvrijstelling niet langer kan worden gebruikt (AbRvS 2 november 2022, ECLI:NL:RVS:2022:3159). Deze uitspraak heeft tot gevolg dat de stikstofdepositie die in de bouw- en aanlegfase en de sloop- en verwijderingsfase op Natura 2000-gebieden wordt veroorzaakt, moet worden getoetst bij de aanvraag voor een natuurvergunning. Dit betekent dat voor het project Gaswinning Ternaard alsnog rekening moet worden gehouden met de stikstofeffecten van de bouw-/aanleg- en verwijderingsfase. In de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 zijn de stikstofdepositieberekeningen voor de verschillende fasen (aanlegfase, winnings-/onderhoudsfase en verwijderingsfase) geactualiseerd (bijlage 3c bij de toelichting van het inpassingsplan).. Deze zijn uitgevoerd met AERIUS Calculator versie 2022, het daarvoor wettelijk voorgeschreven rekeninstrument. Daarnaast zijn de uitgangspunten die ten grondslag liggen aan de stikstofberekening voor de aanlegfase gewijzigd, met als doel het verder beperken van stikstofemissie. Emissiereductie vindt plaats door het project in de aanlegfase voor een groot deel met aangepaste werktuigen en vervoersmiddelen uit te laten voeren. Om te borgen dat de gestelde emissiereductie daadwerkelijk plaatsvindt, wordt dit vastgelegd in de voorschriften van de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming. Uit de AERIUS-berekeningen die bij de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 zijn gevoegd, volgt dat als gevolg van de aanlegfase, winnings-/onderhoudsfase (inclusief zandsuppleties) en de verwijderingsfase geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. Vanwege de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023) zijn deze berekeningen opnieuw uitgevoerd. Uit deze berekeningen volgen dezelfde uitkomsten, namelijk dat geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. De

9			<i>Natuur en milieu</i>
			nieuwste uitkomsten van de berekeningen zijn meegenomen bij het beoordelen van de Wnb-vergunningaanvraag en het opstellen van de Wnb-vergunning. Gelet op het voorgaande kunnen significant negatieve effecten als gevolg van stikstofdepositie worden uitgesloten.
9p	510, 515	Zienswijze	Er zijn geen concrete stikstofdepositieberekeningen uitgevoerd voor de stikstofdepositie voor het onderhoud tijdens de winningsfase, het affakkelen en de extra zandsuppletie.
		Antwoord	Ten behoeve van de Aanvulling MER februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 en de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 heeft de NAM nieuwe stikstofdepositieberekeningen uitgevoerd met AERIUS-Calculator versie 2022, het daarvoor wettelijk voorgeschreven rekeninstrument. Het affakkelen is meegenomen in de stikstofdepositieberekening voor de aanlegfase, omdat alleen in de aanlegfase afgeakkeld wordt. Het resultaat van deze berekening is opgenomen in de Aanvulling MER februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 en de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 (bijlage 3c bij de toelichting van het inpassingsplan). Op verzoek van de Commissie voor de m.e.r. heeft de NAM ook aanvullende berekeningen gemaakt voor de zandsuppleties. Daarnaast heeft de NAM berekeningen uitgevoerd voor de onderhoudsfase ten behoeve van de aanvullingen op het MER en de Passende Beoordeling. Omdat zowel het onderhoud aan de winningslocatie als de extra zandsuppleties optreden tijdens de winningsfase, zijn deze samen in één stikstofdepositieberekening (onderhoud, inclusief zandsuppleties) opgenomen. De emissies als gevolg van het onderhoud tijdens de winningsfase zijn verwaarloosbaar. Deze bestaan uit de emissies van de voertuigen van onderhoudsmonteurs die slechts incidenteel langskomen. Tevens rijden deze over bestaande, openbare wegen waardoor deze onderdeel zijn van de bestaande verkeersstromen en niet vallen onder het plan. Uit de berekening bij de Aanvulling Passende Beoordeling september 2022 is gebleken dat het scheepvaartverkeer dat het extra volume zandsuppleties uitvoert leidt tot een toename van stikstofdepositie van > 0,00 mol/ha/jaar en (ook) plaatsvindt op locaties waar de kritische depositiewaarde reeds wordt overschreden. De NAM heeft hierop besloten om schepen in te zetten die voorzien zijn van gaswassers (Selective Catalytic Reduction (SCR) scrubbers). Hierdoor wordt een reductie van de stikstofemissie gerealiseerd van +/- 80 % t.o.v. soortgelijke schepen zonder SCR techniek. Door deze reductie van de emissie zal geen toename van stikstofdepositie plaatsvinden op reeds overbelaste habitattypen. Ter borging wordt de eis dat er schepen met

9			<i>Natuur en milieu</i>
			SCR-scrubbers worden ingezet, opgenomen in de voorschriften van de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming. Deze berekeningen zijn middels AERIUS-Calculator versie 2022 geactualiseerd in de laatste Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023. Aan de uitgangspunten ten aanzien van zandsuppleties is niets gewijzigd ten opzichte van de Aanvulling Passende Beoordeling september 2022. Het aanpassen van de uitvoeringsmethoden voor de aanlegfase (zie reactie 9o) leidt voor de effectbeoordeling als gevolg van zandsuppleties niet tot andere inzichten dan beschreven in de Aanvulling Passende Beoordeling september 2022. Er zal geen toename van stikstofdepositie plaatsvinden op reeds overbelaste habitattypen. Uit de AERIUS-berekeningen die bij de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 zijn gevoegd, volgt dat als gevolg van de aanleg-, onderhouds- (inclusief zandsuppleties) en de verwijderingsfase geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. Vanwege de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023) zijn deze berekeningen opnieuw uitgevoerd. Uit deze berekeningen volgen dezelfde uitkomsten, namelijk dat geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. De nieuwste uitkomsten van de berekeningen zijn meegenomen bij het beoordelen van de Wnb-vergunningaanvraag en het opstellen van de Wnb-vergunning. Daarmee kunnen significant negatieve effecten als gevolg van stikstofdepositie worden uitgesloten. Zie ook reactie 9o.
9q	510	Zienswijze	Voor de verwijderingsfase is geen stikstofdepositieberekening uitgevoerd. Indiener vindt de opgegeven reden (dit vindt pas over enkele decennia plaats en de inzet van materieel is minder dan in de aanlegfase) onvoldoende en vraagt om alsnog een berekening uit te voeren.
		Antwoord	In de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 zijn de stikstofdepositieberekeningen voor de verschillende fasen, waaronder de verwijderingsfase, geactualiseerd door middel van AERIUS-versie 2022. Hieruit volgt dat als gevolg van verwijderingsfase geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. Vanwege de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023) zijn deze berekeningen opnieuw uitgevoerd. Uit deze berekeningen volgen dezelfde uitkomsten, namelijk dat geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. De nieuwste uitkomsten van de berekeningen zijn meegenomen bij het beoordelen van de Wnb-vergunningaanvraag en het

9			<i>Natuur en milieu</i>
			opstellen van de Wnb-vergunning. Daarmee kunnen significant negatieve effecten als gevolg van stikstofdepositie worden uitgesloten. Zie ook reactie 9o.
9r	510	Zienswijze	Op 9 september jl. is op het congres van de IUCN (het hoofdadvisorgaan van de World Heritage Committee) een motie van de Waddenvereniging aangenomen, waarin de Nederlandse regering wordt opgeroepen om geen nieuwe gaswinning te starten onder de Waddenzee, aangezien het een beschermd natuurgebied en een natuurlijk UNESCO werelderfgoed is. Dit werd gesteund door 23 natuurbeschermingsorganisaties en ook de Nationale UNESCO commissie heeft zich uitgesproken tegen nieuwe gaswinning onder de Waddenzee.
		Antwoord	Op het IUCN World Congress in Marseille haalde een oproep van onder meer de Waddenvereniging om niet te starten met nieuwe gaswinning in het natuurgebied inderdaad een meerderheid. Nederland heeft als stemgerechtigde, evenals verscheidene andere landen, zich onthouden van stemming. De motie vormt geen aanleiding tot het wijzigen van de vergunning. De vergunning kan op basis van de Wet Natuurbescherming alleen verleend worden als er geen schade optreedt aan de natuur in de Waddenzee. Dat is het geval (zie reacties onder 9c en 9f). Op 10 augustus 2023 heeft IUCN (opnieuw) advies uitgebracht. Dit advies is overgenomen in het State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28 augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. In paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord zijn de belangrijkste opmerkingen van het Werelderfgoedcentrum en IUCN samengevat en wordt hierop gereageerd. Het advies van IUCN levert geen nieuwe inzichten op ten aanzien van de impact van gaswinning op de natuur die aanleiding vormen om de aangevraagde vergunning alsnog te wijzigen of te weigeren. De vergunning kan op basis van de Wet Natuurbescherming alleen verleend worden als er geen schade optreedt aan de natuur in de Waddenzee. Dat is het geval (zie reacties onder 9c en 9f).
9s	510, 515	Zienswijze	Indiener verwijst naar de SVIR en het Barro met betrekking tot de bescherming van nationale belangen. Er is geen toetsing gedaan op de Outstanding Universal Value (OUV) van UNESCO werelderfgoed De Waddenzee. Het is geen bestaand gebruik aangezien deze locatie niet expliciet is geadresseerd in het nominatiedossier voor de Waddenzee uit 2009, dan wel in de uitbreiding van het nominatiedossier in 2014, dan wel in het State of Conservation Report uit 2016. Expliciete toetsing aan de OUV is noodzakelijk.
		Antwoord	De International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) adviseert UNESCO over natuurlijk Werelderfgoed. Het klopt dat UNESCO aangeeft om ook in te gaan op de mogelijke impact die een project heeft op de 'Outstanding Universal Value' (OUV) van een

9			<i>Natuur en milieu</i>
			natuurlijk Werelderfgoed⁹. De NAM heeft de impact van de Gaswinning Ternaard op de OUV van de Waddenzee in beeld gebracht in een separate notitie (zie Kamerstuk als bijlage bij Aanhangsel Handelingen II 2021/22, nr. 1416) op basis van een samenvatting van informatie die in de milieueffectrapportage was opgenomen. De Waddenzee is een natuurlijk Werelderfgoed. De verplichting tot toetsing op effecten op de Outstanding Universal Value (OUV) is indirect van toepassing via de Wet natuurbescherming. Alleen voor zover de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000-gebied de Waddenzee samenvallen met de OUV, bestaat de bevoegdheid om te toetsen bij Wnb-vergunningverlening. Dat is alleen anders als voorafgaand kenbaar beleid zou zijn geformuleerd dat een ruimere toetsing mogelijk maakt. Waar relevant is deze informatie is betrokken bij de definitieve besluitvorming.
9t	510	Zienswijze	Er is geen melding gedaan aan het World Heritage Committee, terwijl dit verplicht is op grond van de Operational Guidelines onder punt 172. Er is dus strijd met de Operational Guidelines.
		Antwoord	Op 8 oktober 2019 is UNESCO geïnformeerd over de voorgenomen Gaswinning Ternaard. Dit neemt niet weg dat het de voorkeur zou hebben verdiend als UNESCO ook van de ontwerp-besluiten op de hoogte was gesteld. UNESCO is daarom op 20 januari 2022 nader geïnformeerd en in de gelegenheid gesteld om een beoordeling van het project te geven (zie Kamerstuk als bijlage bij Aanhangsel Handelingen II 2021/22, nr. 1416).
9u	510	Zienswijze	In het winningsplan wordt gesteld dat er geen nadelige gevolgen zullen zijn voor natuur en het milieu, uitgaande van het treffen van helende maatregelen. Dat maakt op zich duidelijk dat er dus wel zeker schade zal/kan optreden: schade die kennelijk aangeheeld moet worden. De gedachte daarachter is dat daarna de status weer hetzelfde zou zijn als daarvoor. De potentiële schade aan de Waddenzee in zijn hoedanigheid van Werelderfgoed en Natura 2000-gebied is echter onomkeerbaar. Het voorkomen van de bodemdaling in het kader van het voorzorgsbeginsel is dus beter. Dat er zonder menselijk handelen sprake lijkt te zijn van een hoger groeivermogen van zandaanvoer en -afzet in de Waddenzee past bij de natuurlijke dynamiek ervan. Gegeven de aanstaande zeespiegelstijging blijft de Waddenzee dan als het ware op peil en kan zij ook als ondiepe voorzee een rol spelen bij de waterkering.
		Antwoord	De in deze zienswijze aangehaalde bewering over helende maatregelen weergegeven in het winningsplan is niet gevonden. De bodemdaling door de gaswinning wordt, mits deze binnen de vastgestelde gebruiksruimte blijft, op natuurlijke wijze gecompenseerd door de invoer van zand

⁹ [iucn advice note environmental assessment 18 11 13 iucn template.pdf](#)

9			<i>Natuur en milieu</i>
			en slib uit de noordzeekustzone op basis van de getijdenstroming. Er is geen sprake van een hogere zandaanvoer en/of -afzet als er geen gaswinning zou plaatsvinden. De bodemdaling door gaswinning leidt wel tot extra kusterosie in de Noordzeekustzone. Die erosie wordt met extra zandsuppleties gecompenseerd. Met het 'hand aan de kraan'-principe wordt invulling gegeven aan het voorzorgsbeginsel.
9v	512, 534, 535, 541	Zienswijze	Indiener wijst op signalen dat gaswinning onder het Waddengebied met Unesco Werelderfgoedstatus tot schade aan dit gebied kan leiden en verwijst naar het 'Juridisch advies inzake Natura 2000 en gaswinning onder de Waddenzee (Project Gaswinning Ternaard)' van de Waddenacademie (een onafhankelijk kennisinstituut), wat is uitgebracht op verzoek van de Tweede Kamer. In dit advies wordt gesteld dat de 'hand aan de kraan'-systematiek onvoldoende waarborgen biedt voor het uitsluiten van redelijke wetenschappelijke twijfel over het ontstaan van nadelige gevolgen voor de natuurlijke kenmerken en doelen van de Waddenzee. Ook wordt in het advies gesteld dat de ontwerpvergunningen 'onvoldoende overtuigend' aantonen, dat is uitgesloten dat de boringen schadelijke gevolgen hebben voor de natuur. Ook staat er in het advies dat de Wet natuurbescherming niet toelaat dat de vergunning wordt verleend als er ook maar enigszins 'redelijke wetenschappelijke twijfel' bestaat over 'het ontstaan van nadelige gevolgen voor de natuurlijke kenmerken en doelen van de Waddenzee'. Er zijn dus voldoende mogelijkheden om deze gaswinning tegen te gaan.
		Antwoord	Verwezen wordt naar paragraaf 1.5 van deze nota voor de reactie op het advies van de Waddenacademie.
9w	514, 516, 517, 534, 536, 538, 555	Zienswijze	Op het IUCN World Congress in Marseille haalde een oproep van onder meer de Waddenvereniging om niet te starten met nieuwe gaswinning in het natuurgebied inderdaad een meerderheid. Nederland heeft als stemgerechtigde, evenals verscheidene andere landen, zich onthouden van stemming. De motie vormt geen aanleiding tot het wijzigen van de vergunning. De vergunning kan op basis van de Wet Natuurbescherming alleen verleend worden als er geen schade optreedt aan de natuur in de Waddenzee. Dat is het geval (zie reacties onder 9c en 9f). Op 10 augustus 2023 heeft IUCN (opnieuw) advies uitgebracht. Dit advies is overgenomen in het State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28 augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. In paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord zijn de belangrijkste opmerkingen van het Werelderfgoedcentrum en IUCN samengevat en wordt hierop gereageerd. Het advies van IUCN levert geen nieuwe inzichten op ten aanzien van de impact van gaswinning op de natuur die aanleiding vormen om de gevraagde

9			<i>Natuur en milieu</i>
			vergunning alsnog te wijzigen of te weigeren. De vergunning kan op basis van de Wet Natuurbescherming alleen verleend worden als er geen schade optreedt aan de natuur in de Waddenzee. Dat is het geval (zie reacties onder 9c en 9f).
		Antwoord	Op het IUCN World Congress in Marseille haalde een oproep van onder meer de Waddenvereniging om niet te starten met nieuwe gaswinning in het natuurgebied inderdaad een meerderheid. Nederland heeft als stemgerechtigde, evenals verscheidene andere landen, zich onthouden van stemming. Op 10 augustus 2023 heeft IUCN geadviseerd op de vertaalde Passende Beoordeling. Dit advies is overgenomen in het State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28 augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. In paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord zijn de belangrijkste opmerkingen van het Werelderfgoedcentrum en IUCN samengevat en wordt hierop gereageerd. Zowel de motie van IUCN als het advies van IUCN leveren geen nieuwe inzichten op ten aanzien van de impact van gaswinning op de natuur die aanleiding vormen om de aangevraagde vergunning alsnog te wijzigen of te weigeren. De vergunning kan op basis van de Wet Natuurbescherming alleen verleend worden als er geen schade optreedt aan de natuur in de Waddenzee. Dat is het geval (zie reacties onder 9c en 9f).
9x	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Na 50 jaar natuurbescherming (Ramsar verdrag uit 1971) is de graduele achteruitgang van vele natuurwaarden nog steeds niet gestopt. Dit wordt veroorzaakt door menselijk handelen in en buiten het gebied welke over het algemeen niet of nauwelijks als schadelijk worden beoordeeld. Indiener noemt de kraamkamerfunctie voor vis en de afname van (gemonitorde) trekvogelsoorten en verwijst hiervoor naar publicaties op deze website . Indiener pleit voor betere bescherming.
		Antwoord	Er wordt kennisgenomen van de zienswijze. De verplichtingen die voortvloeien uit de Vogel- en Habitatrichtlijn zijn leidend voor de besluitvorming voor het project Gaswinning Ternaard. Uit de Passende Beoordeling blijkt dat de aangevraagde activiteit geen impact heeft op de natuur en dat de achteruitgang van trekvogels tot op heden niet aan gaswinning kan worden toegeschreven.
9y	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De overheid moet zelf op basis van de laatste wetenschappelijke inzichten over het gebied en de diverse natuurwaarden onderzoek doen naar de gevolgen van de (veelheid) van activiteiten en daar conclusies aan moeten verbinden, omdat er ondanks passende beoordeling van veel activiteiten in het Waddengebied nog steeds voortgaande achteruitgang is van natuurwaarden.

9			<i>Natuur en milieu</i>
		Antwoord	Het belang om de kennis over het Waddengebied te blijven ontwikkelen wordt bevestigd. In de Agenda voor het Waddengebied 2050 wordt in hoofdstuk 5 beschreven hoe de verschillende partijen de kennis verder willen ontwikkelen. Ook in de Kamerbrief d.d. 26 augustus 2021 (Kamerstuk 29 684, nr. 221) is preciezer aangegeven hoe er in het Waddengebied gewerkt wordt aan een duurzame kennishuishouding. Specifiek ten aanzien van kennisontwikkeling over de cumulatie van effecten is per Kamerbrief van 7 juni 2021 (Kamerstuk 29 684, nr. 217) aangegeven dat dit gaat gebeuren als onderdeel van een onderzoeksprogramma met de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Dit wil overigens niet zeggen dat de uitgevoerde Passende Beoordeling niet voldoende zou zijn met betrekking tot de toetsing van de aangevraagde activiteit aan de instandhoudingsdoelen van de Waddenzee.
9z	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Hoe verdragen de ontwerpbesluiten zich met het Ospar-verdrag (inclusief voorzorgsbeginsel), het Unesco-verdrag, de Bernconventie, Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (CMS), de Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds (AEWA) en alle andere verdragsverplichtingen??
		Antwoord	De bedoelde verplichtingen zijn overgenomen in de Vogel- en Habitatrichtlijn. Middels de Wet natuurbescherming zijn de verplichtingen geïmplementeerd in de Nederlandse wetgeving.
9aa	514, 516, 517, 536	Zienswijze	In hoeverre is de resolutie van IUCN (september 2021) tot intrekken van de concept toestemmingen en bescherming van het gebied als Unesco Werelderfgoed bij de afweging betrokken en is onderzocht of het verlenen van deze toestemming mogelijk zal leiden tot plaatsen van het Werelderfgoed Waddenzee op de lijst van World Heritage in Danger?
		Antwoord	Op het IUCN World Congress in Marseille haalde een oproep van onder meer de Waddenvereniging om niet te starten met nieuwe gaswinning in het natuurgebied inderdaad een meerderheid. Nederland heeft als stemgerechtigde, evenals verscheidene andere landen, zich onthouden van stemming. De motie vormt geen aanleiding tot het wijzigen van de vergunning. De vergunning kan op basis van de Wet Natuurbescherming alleen verleend worden als er geen schade optreedt aan de natuur in de Waddenzee. Dat is het geval (zie reacties onder 9c en 9f). UNESCO is op 20 januari 2022 nader geïnformeerd over de voorgenomen gaswinning Ternaard waarbij ook nadere uitleg is gegeven over de relatie tot de status als werelderfgoed. Het is niet de verwachting dat het verlenen van deze vergunning ertoe leidt dat Werelderfgoed Waddenzee op de lijst van World Heritage in danger (lijst van bedreigd Werelderfgoed) geplaatst zal worden. Hier wordt ook verwezen naar de brief die de Nederlandse regering op 20 januari 2022 aan

9			<i>Natuur en milieu</i>
			UNESCO heeft gestuurd (Kamerstuk als bijlage bij Aangangsel Handelingen II 2021/22, nr. 1416). Op 10 augustus 2023 heeft IUCN (opnieuw) advies uitgebracht. Dit advies is overgenomen in het State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28 augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. In paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord zijn de belangrijkste opmerkingen van het Werelderfgoedcentrum en IUCN samengevat en wordt hierop gereageerd. Het advies van IUCN levert geen nieuwe inzichten op ten aanzien van de impact van gaswinning op de natuur die aanleiding vormen om de aangevraagde vergunning alsnog te wijzigen of te weigeren. De vergunning kan op basis van de Wet Natuurbescherming alleen verleend worden als er geen schade optreedt aan de natuur in de Waddenzee. Dat is het geval (zie reacties onder 9c en 9f).
9ab	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Indiener ziet graag een overzicht van het te voeren beleid en de te nemen maatregelen die ervoor gaan zorgen dat de achteruitgang van natuurwaarden op korte termijn tot staan wordt gebracht en tot herstel van de natuur en de integriteit van het waddengebied zullen leiden, anders dan het huidige, falende beleid.
		Antwoord	Overheden en diverse natuurorganisaties hebben in de Agenda voor het Waddengebied 2050 hun doelen, ambities en strategieën voor het Waddengebied gebundeld. Deze Agenda zal worden uitgewerkt in een uitvoeringsprogramma. Zoals eerder bij de beantwoording van vraag 9y is aangegeven, is er op basis van de ingediende Passende Beoordeling en de aanvullingen daarop geen reden om aan te nemen dat er ten gevolge van de aangevraagde activiteit achteruitgang van de natuurwaarden zal gaan optreden, zolang binnen de voorwaarden zoals gesteld in de vergunning wordt gebleven.
9ac	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Op 1 maart 2020 is de beheerautoriteit Waddenzee van start gegaan. Wat is de rol van de beheerautoriteit binnen deze vergunningverlening? Zo nee, wat is dan haar rol? Wat gaat de minister doen met de vragen die de beheerautoriteit in haar brief van 17 juni 2021 aangaf richting het ministerie van LNV?
		Antwoord	De Beheerautoriteit is verantwoordelijk voor het opstellen van een Integraal Beheerplan voor de Waddenzee (IBP). Daarnaast heeft de Beheerautoriteit een coördinerende rol bij de vertaling van het IBP naar het operationeel beheer van de beheerders, passend bij de status van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee. Het beheer is breed gedefinieerd en bevat onder andere het onderwerp van vergunningverlening. Partijen betrokken bij de Beheerautoriteit blijven ten aanzien van het beheer van de Waddenzee beschikken over hun bevoegdheden en houden de

9			<i>Natuur en milieu</i>
			daarbij behorende verantwoordelijkheden. In dit geval betreft het de rol van de Minister voor Natuur en Stikstof als bevoegd gezag voor de vergunningverlening op basis van de Wet natuurbescherming. De Beheerautoriteit heeft dus geen formele rol binnen deze vergunningverlening. Wel is de Beheerautoriteit om advies gevraagd aangaande de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe. Dit advies is op 17 juni 2021 toegestuurd aan LNV (bijlage bij Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218). Op 28 juni 2021 is per brief (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) aan de Tweede Kamer gecommuniceerd wat – op basis van verschillende adviezen – de vervolgstappen zijn aangaande het 'hand aan de kraan'-principe. Hierbij is ook het advies van de Beheerautoriteit gevoegd (zie deze link). Daarnaast kijkt de Beheerautoriteit in het algemeen hoe de vergunningverlening in het Waddengebied verder kan worden verbeterd.
9ad	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Er is niet de vereiste wetenschappelijke zekerheid dat er geen schade optreedt zoals vereist door de Habitatrichtlijn en de Wet natuurbescherming. Gelet op met name het voorzorgsbeginsel moet ervan uitgegaan worden dat een plan of project significante gevolgen kan hebben wanneer het op basis van de beste wetenschappelijke kennis ter zake niet valt uit te sluiten dat het plan of project de instandhoudingsdoelstellingen van de betreffende gebieden in gevaar brengt. Deze wetenschappelijke zekerheid dient voorafgaand aan het verlenen van toestemming te worden verkregen. Indien er geeft twee voorbeelden van het feit dat deze voorafgaande wetenschappelijke zekerheid voor het toestaan van de waddengaswinning in 2007 ontbrak: - Na 14 jaar monitoren blijken er nog steeds onzekerheden te zijn over de gevolgen van gaswinning m.b.t. de negatieve trend in het areaal wadplaten en de relatie met bodemdaling (verwezen wordt naar de Passende Beoordeling, p. 38). - Geoordeeld werd dat het na-ijleffect gering zou zijn (AbRvS 29 augustus 2007, ECLI:NL:RVSBB2499), terwijl tien jaar later uit onderzoek bleek dat een significante naijling van de bodem voor een periode van meerdere decennia hoogstwaarschijnlijk zal optreden. Ook voor dit project ontbreekt wetenschappelijke zekerheid gezien de eerder geschetste nieuwe inzichten.
		Antwoord	De opmerking dat er geen wetenschappelijke zekerheid zou zijn, wordt niet gedeeld. Zie ook de reactie op het advies van de Waddenacademie opgenomen in paragraaf 1.5 van deze nota. Ook wordt verwezen naar het advies van het Adviescollege hand-aan-de-kraan principe Waddenzee. Ten aanzien van de voorbeelden wordt het volgende opgemerkt. De monitoring die plaats heeft op grond van eerder verleende vergunningen voor gaswinning onder de Waddenzee (de

9			<i>Natuur en milieu</i>
			Moddergat-Lauwersoog-Vierhuizen- (hierna: MLV) en Ameland-winningen), levert tal van gegevens op en geeft ook meer inzicht in ontwikkelingen waar gaswinning geen invloed op heeft. Het eerste voorbeeld is een illustratie daarvan. De aangehaalde conclusie van Schrijfershof (2018) is later door Deltares opnieuw bekeken en toen bleek (mede op basis van nieuwe gegevens) dat de hoogteveranderingen van de plaatarealen binnen de onzekerheidsmarge vallen. Ook bleek dat niet geconcludeerd kon worden dat er sprake was van afname van het plaatareaal. Wat verder onder andere bepalend was, was het achterblijven van waterpartijen op de platen waardoor een verkeerde hoogte wordt gemeten. Verder had de windrichting invloed op de gemeten hoogte. Bodemdaling als gevolg van het modelmatig berekend na-ijleffect zal gedurende de winningsperiode worden opgevangen door sedimentatie (deze daling is verdisconteerd in de bepaalde gebruikruimte; zie ook par. 8.2.2 PB. Als de gaswinning is gestopt dan zal de berekende naijling in eerste instantie nog steeds door de sedimentatie worden opgevangen. Het grootste effect wordt namelijk bepaald door de optredende zeespiegelstijging.
9ae	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Veel kleine en grote activiteiten leiden tezamen tot grote effecten op de natuurwaarden in de Waddenzee. In de passende beoordeling is maar heel beperkt gekeken naar effecten van andere plannen en projecten terwijl dit wel verplicht is op basis van de Wnb. Verwezen wordt naar de memo van de Europese Commissie voor het juist uitvoeren van een cumulatiebeoordeling; alle plannen en projecten (afgerond, goedgekeurd maar nog niet afgerond, of voorgesteld) moeten meegenomen worden in de beoordeling en deze beoordeling moet op basis van deugdelijke referentiegegevens gebaseerd worden, niet alleen op kwalitatieve criteria (Mededeling van de Commissie, Beheer van Natura-2000-gebieden, de bepalingen van artikel 6 van de habitatrichtlijn (92/43/EEG), Brussel 21.11.2018 p.48). De effecten van andere activiteiten (waaronder uitvoering van de monitoring) op de instandhoudingsdoelstellingen (welke ook niet genoemd zijn) worden gemist, evenals cumulatie binnen het gehele oppervlak van Natura 2000-gebied Waddenzee (niet alleen het kombergingsgebied Pinkegat) en de cumulatie in het Borndiep.
		Antwoord	In de Passende Beoordeling zijn in paragraaf 8.3.4. (cumulatie) de activiteiten en projecten beschouwd die via dezelfde effectketen aangrijpen, dan wel op dezelfde criteria aangrijpen als de aangevraagde activiteit. Zie ook hetgeen over cumulatie is opgemerkt in de reactie op het advies van de Waddenacademie in paragraaf 1.5 van deze Nota van Antwoord.
9af	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De vrijstelling voor stikstofdepositie in de aanlegfase omvat niet het fakkelen en bovendien is die vrijstelling in strijd met de Habitatrichtlijn.

9			<i>Natuur en milieu</i>
		Antwoord	Ten behoeve van de Aanvulling op het MER februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 en de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 heeft de NAM nieuwe stikstofdepositieberekeningen uitgevoerd met de AERIUS-Calculator versie 2022, het daarvoor wettelijk voorgeschreven rekeninstrument (bijlage 3c bij de toelichting van het inpassingsplan). Het affakkelen is meegenomen in de stikstofdepositieberekening voor de aanlegfase, omdat alleen in de aanlegfase afgefakkeld wordt. Het resultaat van deze berekening is opgenomen in de Aanvulling MER februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 en de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023. Vanwege de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023) zijn deze berekeningen nadien opnieuw uitgevoerd. Uit deze berekeningen volgen dezelfde uitkomsten, namelijk dat geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. De nieuwste uitkomsten van de berekeningen zijn meegenomen bij het beoordelen van de Wnb-vergunningaanvraag en het opstellen van de Wnb-vergunning. Zie ook reactie 9p.
9ag	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De effecten van de extra zandsuppleties, inclusief stikstofdepositie, moeten worst case in beeld zijn, voorafgaand aan het verlenen van toestemming. Uit de PB en het ontwerp voor de vergunning Wnb blijkt de zekerheid niet, dat er geen significante effecten kunnen zijn door de stikstofdepositie van dit project op zich, en niet in cumulatie met andere plannen en projecten.
		Antwoord	De gevolgen van het extra volume zandsuppletie kunnen op dit moment niet gedetailleerd worden beoordeeld omdat nog onbekend is wanneer, waar precies, hoe etc. de zandsuppleties zullen plaatsvinden. Er kan op basis van de beschikbare informatie wel bezien worden of verlening van een vergunning op grond van de Wet natuurbescherming in beginsel mogelijk is. Deze werkwijze komt overeen met die toegepast is voor de MLV-winningen. Op verzoek van de Commissie op de m.e.r. zijn de stikstofdeposities ten gevolge van de zandsuppleties in kaart gebracht. De NAM heeft het project aangepast door voor de extra zandsuppleties schepen in te zetten die voorzien zijn van gaswassers (SCR-scrubbers). Ter borging wordt de eis dat er schepen met SCR-scrubbers worden ingezet, opgenomen in de voorschriften van de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming. Uit de berekening blijkt dat geen sprake is van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en (naderend) overbelaste delen van Natura 2000-gebieden.

9			<i>Natuur en milieu</i>
			Deze berekening is middels AERIUS-Calculator versie 2022 geactualiseerd in de laatste Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023. Aan de uitgangspunten ten aanzien van zandsuppleties is niets gewijzigd ten opzichte van de Aanvulling Passende Beoordeling september 2022. Het aanpassen van de uitvoeringsmethoden voor de aanlegfase (zie reactie 9o) leidt voor de effectbeoordeling als gevolg van zandsuppleties niet tot andere inzichten dan beschreven in de Aanvulling Passende Beoordeling september 2022. Daaruit volgt dat geen toename van stikstofdepositie zal plaatsvinden op reeds overbelaste habitattypen. Vanwege de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023) zijn deze berekeningen nadien opnieuw uitgevoerd. Uit deze berekeningen volgen dezelfde uitkomsten, namelijk dat geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. De nieuwste uitkomsten van de berekeningen zijn meegenomen bij het beoordelen van de Wnb-vergunningaanvraag en het opstellen van de Wnb-vergunning. Zie ook reactie 9p.
9ah	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De verwijzing op pagina 102 van de PB naar een notitie van RIVM is volstrekt achterhaald na de uitspraken van de AbRvS van 19 mei 2019 over de PAS. Bij de aanvraag voor de Wnb-vergunning zit een bijlage (F) over 'verleasen' van NOx van de offshore platforms K14-FA-01 en L09-FF-01. Onduidelijk is of dit 'verleasen' nu wel of niet wordt toegepast. De vergunning Wnb gaat daar niet op in. Voor zover de Habitatrichtlijn dit zou toelaten, kan dat 'verleasen' alleen ingezet worden als voor de platforms een nieuwe vergunning op grond van de Wnb wordt afgegeven waarin dit 'verleasen' is vastgelegd.
		Antwoord	De notitie van RIVM maakt inzichtelijk dat de door mobiele werktuigen veroorzaakte depositie in ruimte en tijd stabiel en licht dalend is. Dat deze notitie dateert van voor de PAS-uitspraak van de Raad van State doet daaraan niets af. Wat betreft het verleasen: ten behoeve van de Aanvulling MER februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 en de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 heeft de NAM nieuwe stikstofdepositieberekeningen uitgevoerd met AERIUS-Calculator versie 2022, waarbij verleasen niet langer aan de orde is. Vanwege de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023) zijn deze berekeningen nadien opnieuw uitgevoerd. Uit deze berekeningen volgen dezelfde uitkomsten, namelijk dat geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. De nieuwste uitkomsten van de

9			<i>Natuur en milieu</i>
			berekeningen zijn meegenomen bij het beoordelen van de Wnb-vergunningaanvraag en het opstellen van de Wnb-vergunning. Zie ook reactie 9o.
9ai	514, 516, 517, 536, 536	Zienswijze	De stikstofdepositie van de verwijdering is niet onderzocht en niet alle effecten van het plan kunnen dus beoordeeld worden. Uit de stelling dat dit nu nog niet beoordeeld kan worden, blijkt reeds dat er geen wetenschappelijke zekerheid is over eventuele significant negatieve effecten.
		Antwoord	In de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 zijn de stikstofdepositieberekeningen voor de verschillende fasen, waaronder de verwijderingsfase, geactualiseerd door middel van AERIUS-Calculator versie 2022. Hieruit volgt dat als gevolg van verwijderingsfase geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. Daarmee kunnen significant negatieve effecten als gevolg van stikstofdepositie worden uitgesloten. Vanwege de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023) zijn deze berekeningen nadien opnieuw uitgevoerd. Uit deze berekeningen volgen dezelfde uitkomsten, namelijk dat geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. De nieuwste uitkomsten van de berekeningen zijn meegenomen bij het beoordelen van de Wnb-vergunningaanvraag en het opstellen van de Wnb-vergunning. Zie ook reactie 9o.
9aj	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De productielocatie ligt op korte afstand (750 m) vanaf het Natura 2000-gebied Waddenzee. Ondanks dat de PB stelt, dat er geen negatieve effecten kunnen zijn door licht, geluid en dergelijke is dit niet verzekerd. Vooral de piekgeluiden kunnen verstorend zijn voor vogels die foerageren op de wadplaten vlak bij de kust. Bovendien is er geen rekening gehouden met binnendijs broedende of foeragerende vogels die deel uit maken van de populaties behorend bij de Waddenzee.
		Antwoord	In de Passende Beoordeling zijn deze effecten beoordeeld en daaruit blijkt dat de draagkracht van het Natura 2000-gebied Waddenzee niet wordt aangetast door de genoemde (tijdelijke) verstoringen voor wat betreft het kunnen halen van de instandhoudingsdoelen. Dit geldt ook voor de foeragerende vogels voor de kust. De verstoringen reiken over het algemeen niet tot over het Natura 2000-gebied. Het verstoorde gebied binnendijs is geen onderdeel van het Natura 2000-gebied en draagt daarmee niet bij aan de doelen die voor het Natura 2000-gebied Waddenzee (oftewel het Natura 2000-gebeid dient alle gestelde doelen zelf te kunnen bieden en is niet afhankelijk van draagkracht of leefgebiedonderdelen buiten de begrenzing). Op verzoek van de Commissie mer wordt in de Aanvulling MER september 2022 preciezer ingegaan op verstoring van vogels (par. 4.2 Aanvulling MER september 2022). Dit heeft niet geleid tot andere inzichten; negatieve effecten op de instandhoudingsdoelstellingen worden uitgesloten.

9			<i>Natuur en milieu</i>
9ak	514, 516, 517, 536, 536	Zienswijze	Het project heeft grote negatieve effecten op de vaste wal van Fryslân en de aanliggende kwelders van de Waddenzee. Hierbij kan de bodemdaling niet door sedimentatie worden gecompenseerd, met alle gevolgen van dien. Negatieve effecten die er nu al zijn, zoals toenemende verzilting, worden versterkt. In samenhang met de toenemende zeespiegel levert dat grote nadelen op voor het gebruik van het achter de dijken liggende land. Het watersysteem wordt onherstelbaar ontregeld.
		Antwoord	In de Passende Beoordeling zijn ook de gevolgen van de bodemdaling door de Gaswinning Ternaard onder de kwelders beschouwd. Deze kwelders zijn beschermde habitats die onderdeel zijn van het Natura 2000-gebied Waddenzee. De bodemdaling door de Gaswinning Ternaard heeft onder de kwelders aan het einde van de gaswinning een omvang van enkele centimeters. De sedimentatie op deze kwelders ('t Skoar en de Kromme Horne bij Wierum) is ruim voldoende om de bodemdaling bij te houden. In de Passende Beoordeling zijn de effecten door bodemdaling onder de kwelders beoordeeld en daaruit blijkt dat de kwelder habitats niet worden aangetast door de Gaswinning Ternaard, ook niet in cumulatie met de andere gaswinningen. In de Aanvulling MER september 2022 wordt dieper ingegaan op de historische en toekomstige ontwikkelingen van de kwelders. De conclusies uit de Passende Beoordeling ten aanzien van de ontwikkeling van de kwelders veranderen hier niet door. In een nadere analyse is het effect van bodemdaling ten gevolge van gaswinning nabij Ternaard op de (brakke) kwelflux nader gekwantificeerd (zie bijlage 13 bij het inpassingsplan voor deze analyse). Hieruit blijkt dat de absolute waarden van de berekende veranderingen in kwelflux klein zijn. De bodemdaling in de eindsituatie in combinatie met toename in kwelflux, kan leiden tot een afname van de dikte van de zoetwaterlens van enkele centimeters. Ten opzichte van de huidige situatie is er sprake van een kleine verandering in de zoetwaterlens, die naar verwachting leidt tot een kleine tot verwaarloosbare toename van de verzilting.
9al	514, 516, 517, 536, 536	Zienswijze	De bodemdaling van de kwelders kan leiden tot aantasting van de natuurwaarden op de zeldzame kwelders. Daarmee is bij de beoordeling in de PB onvoldoende rekening gehouden.
		Antwoord	Ook de Commissie MER heeft geadviseerd om de informatie over de kwelders aan te vullen. Dit is gebeurd in de Aanvulling MER gasboring en Gaswinning Ternaard van september 2022 (zie H.3 van de Aanvulling). Conclusie hiervan is dat er geen significante effecten op de kwelders zullen optreden door de Gaswinning Ternaard.
9am	514, 516, 517, 536, 536	Zienswijze	Er bestaat geen wetenschappelijke zekerheid dat de natuurlijke waarden van de Waddenzee niet worden aangetast. Ook klimaatverandering is een argument waarom voor de aangevraagde activiteit geen toestemming mag worden verleend. Indiener hoopt dat de overheid niet alleen

9			<i>Natuur en milieu</i>
			deze toestemming niet verleent omdat dit vanuit juridisch oogpunt niet mogelijk is, maar dat zij tevens tot het inzicht komt dat er een andere benadering noodzakelijk is, als we de unieke waarden van het Werelderfgoed Waddenzee daadwerkelijk willen behouden. Het niet toestaan van deze vergunning kan een keerpunt zijn in de aanpak van de klimaatproblematiek en het voortgaande biodiversiteitsverlies.
		Antwoord	De waarde van de Waddenzee als Natura 2000-gebied en werelderfgoed staat buiten discussie. Daarom moet ook voldaan worden aan de regelgeving die in de Wet natuurbescherming is opgenomen voor Natura 2000-gebieden. De voorgenomen Gaswinning Ternaard past binnen de afspraken die in het Klimaatakkoord zijn gemaakt om de in de Klimaatwet vastgelegde klimaatdoelen van 2030 en 2050 te halen. Alle mondiale scenario's die de opwarming van de aarde beogen te beperken, laten zien dat aardgas nog nodig blijft. Hierbij gaan als eerste kolen en olie, die het meest belastend voor het klimaat zijn, uit de energiemix en als laatste aardgas.
9an	515	Zienswijze	De Wet natuurbescherming inclusief het voorzorgsbeginsel is van toepassing op de gaswinning omdat deze grotendeels onder een Natura 2000-gebied ligt. Er is hiervoor een Natura 2000-beheerplan opgesteld. Voor nieuwe activiteiten moet hieraan getoetst worden en een passende beoordeling opgesteld worden. Het Ternaardveld wordt niet genoemd in het beheerplan en is vergunningplichtig. Daarom moeten er in het kader van het voorzorgsbeginsel mitigerende maatregelen worden genomen als (significant) negatieve effecten in de aanlegfase en de winningsfase op voorhand niet uit te sluiten zijn en zelfs een ADC-toets.
		Antwoord	De constatering dat het project Gaswinning Ternaard vergunningplichtig is op grond van de Wet natuurbescherming, is correct. Voor het project Gaswinning Ternaard is een Passende Beoordeling opgesteld. Een ADC-toets is echter niet vereist omdat met het nemen van mitigerende maatregelen kan worden uitgesloten dat de natuurlijke kenmerken van het gebied zullen worden aangetast.
9ao	515	Zienswijze	Er worden in de ontwerp vergunning verschillende effecten benoemd in de aanleg- en winningsfase, maar er wordt niet ingegaan op de stikstofdepositie-effecten die optreden als gevolg van de aanleg.
		Antwoord	Zie reactie 9o.
9ap	515	Zienswijze	Het is vooraf al duidelijk dat er bodemdaling plaats zal vinden in de winningsfase, waarvoor maatregelen niet vooraf gecompenseerd kunnen worden. Deze worden tijdens de winning gemitigeerd. De effecten worden dus al in gang gezet en het 'hand aan de kraan'-principe volgt slechts de beweging. Dit is in strijd met het voorzorgsbeginsel uit de Wet natuurbescherming en artikel 6, lid 3 van de Habitatrichtlijn.

9			<i>Natuur en milieu</i>
		Antwoord	Gaswinning zal inderdaad leiden tot bodemdaling. Door te werken volgens de 'hand-aan-de kraan'-systematiek waarbij vóóraf gebruiksruimte wordt bepaald, wordt voorkomen dat er schade aan wadplaten ontstaat. Door het voorkomen van effecten wordt aan het voorzorgsbeginsel voldaan.
9aq	515	Zienswijze	Zijn de zandsuppleties aan de Noordzeekust hetzelfde type sediment als dat nodig is op de plek van waar de bodemdaling plaatsvindt of verzand de Waddenzee juist meer door de toevoer van meer zand? In dat geval komt er minder voedselrijk slib beschikbaar voor de gehele voedselketen in de Waddenzee. Wat betekent dit voor de ontwikkeling van (stapel)voedsel voor Wadvogels en bijvoorbeeld de aangroei van zeegrasvelden?
		Antwoord	Voor het extra volume zandsuppletie wordt aangesloten bij het bestaande suppletieprogramma van Rijkswaterstaat. Deze reguliere suppleties zijn in het huidige beheerplan voor Natura 2000-gebied Noordzeekustzone vrijgesteld van vergunningplicht op grond van de Wet natuurbescherming, mits aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan. Wanneer er in de toekomst sprake is van extra volume zandsuppletie als gevolg van de Gaswinning Ternaard, zal daarvoor bepaald moeten worden of er sprake is van vergunningplicht en zullen zo nodig voorwaarden moeten worden gesteld om significante effecten te voorkomen.
9ar	521	Zienswijze	De passende beoordeling verschaft niet de vereiste zekerheid dat significant negatieve effecten voor de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee uit te sluiten zijn. Er is niet aangetoond dat redelijke wetenschappelijke twijfel ontbreekt, dus de Wnb-vergunning kan niet verleend worden op grond van artikelen 2.7 en 2.8 van de Wnb. Indiener verwijst hiervoor mede naar het advies van de Waddenacademie dat als bijlage bij de zienswijze opgenomen is. De daar genoemde argumenten moeten als herhaald en ingelast beschouwd worden.
		Antwoord	Volgens de Minister voor Natuur en Stikstof wordt voldaan aan de voorwaarden om de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming te verlenen. Er is aangetoond dat er geen redelijke wetenschappelijke twijfel is dat er geen gevolgen zullen optreden. De argumenten van de Waddenacademie worden dus niet gedeeld. Zie hiervoor uitgebreider de reactie op het advies van de Waddenacademie in paragraaf 1.5 van deze nota.
9as	521, 538, 555	Zienswijze	De Waddenzee is een van de belangrijkste vogelgebieden in Nederland. Met de bestreden besluiten wordt toestemming verleend voor een zeer schadelijke activiteit voor dit gebied en de vogels die daar hun leefgebied hebben.
		Antwoord	Uit de Passende Beoordeling (incl. aanvullingen) blijkt dat de gaswinning geen schadelijke gevolgen zal hebben voor de natuur.
9at	521	Zienswijze	Indiener onderschrijft zienswijze 514 en de daar genoemde gronden moeten als herhaald en ingelast beschouwd worden.

9			<i>Natuur en milieu</i>
		Antwoord	Ter kennisgeving aangenomen. Verwezen wordt naar de reacties op 514.
9au	521	Zienswijze	De minister kan de vergunning ook weigeren als wel zou zijn voldaan aan artikelen 2.7 en 2.8 Wnb, omdat er geen limitatieve opsomming van weigeringsgronden is waardoor de minister beleidsvrijheid heeft om de vergunning te weigeren. Art. 2.7, lid 3 Wnb leidt niet tot een verplichting tot verlening als significant negatieve effecten uitgesloten zijn. Dit staat noch in artikel 6, lid 3 Habitatrictlijn, nog in de wetsgeschiedenis. Ook in de voorlopers van de Wnb werd de minister beleidsvrijheid om de vergunning te verlenen dan wel weigeren. Ditzelfde concludeert de Waddenacademie in haar advies.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 1i.
9av	522	Zienswijze	Er moet geheid worden in de aanlegfase. Is op basis van de Wet natuurbescherming onderzocht wat voor effect dat heeft voor de dieren die leven in en in de directe omgeving van het Wad? Zo ja, waar is die alinea terug te lezen? Zo nee, had dat niet moeten?
		Antwoord	In paragraaf 6.2.2 van de Passende Beoordeling wordt ingegaan op de effecten van impulsgekluid, waaronder heien. In Bijlage A van de Passende Beoordeling zijn de geluidscontouren van de aanlegfase opgenomen. Hierin is te zien dat de drempelwaarden van geluidsverstoring nergens reiken tot in Natura 2000-gebieden. Van negatieve effecten op de instandhoudingsdoelen van het Natura 2000-gebied Waddenzee is dan ook geen sprake. Verder moet bedacht worden dat de heiwerkzaamheden voor de Gaswinning Ternaard slechts van korte duur zijn (tien tot vijftien dagen), waardoor geen sprake is van een permanent effect of een effect dat een heel seizoen duurt.
9aw	522	Zienswijze	Waarom is het affakkelen op de voorgestane locatie dichtbij het natuurgebied Waddenzee niet in strijd met de verbodsbepalingen van paragraaf 3.1 'Beschermingsregime soorten Vogelrichtlijn' van de Wet natuurbescherming en de hierin opgenomen verbodsbepalingen?
		Antwoord	De preciezere onderbouwing van deze conclusie is te vinden in paragraaf 6.2.3 van de Passende Beoordeling: "Wanneer er eenmaal sprake is van een vlam, vormt deze geen risico meer voor vogels. In tegenstelling tot effecten bij een boorplatform op zee, is uitputting van vogels die 's nachts door het licht van de vlam worden aangetrokken en rond blijven zwermen, bij een productielocatie op land geen knelpunt omdat in de omgeving voldoende land-, rust- en foerageerplekken beschikbaar zijn. Dit betekent dat er slechts enkele malen kortstondig een risico is, namelijk op het moment van ontstaan van de vlam bij het affakkelen."
9ax	522	Zienswijze	De motivering dat de kans dat een vogel sterft in de vlam nihil is lijkt o.b.v. de toelichting van het ontwerp-rijksinpassingsplan (zie blz 57) uit de lucht gegrepen. Waarop is die conclusie gebaseerd

9			<i>Natuur en milieu</i>
			rekening houdende met de ligging van de locatie t.o.v. het natuurgebied Waddenzee en daarnaast vogeltrektochten?
		Antwoord	De preciezere onderbouwing van deze conclusie is te vinden in paragraaf 6.2.3 van de Passende Beoordeling: "Wanneer er eenmaal sprake is van een vlam, vormt deze geen risico meer voor vogels. In tegenstelling tot effecten bij een boorplatform op zee, is uitputting van vogels die 's nachts door het licht van de vlam worden aangetrokken en rond blijven zwermen, bij een productielocatie op land geen knelpunt omdat in de omgeving voldoende land-, rust- en foerageerplekken beschikbaar zijn. Dit betekent dat er slechts enkele malen kortstondig een risico is, namelijk op het moment van ontstaan van de vlam bij het affakkelen."
9ay	522	Zienswijze	Uit de plantoelichting blijkt dat er stikstofemissie ontstaat, zelfs na emissiebeperkende maatregelen. Indiener wil graag begrijpelijker uitgelegd krijgen waarom dit niet in de weg staat aan planuitvoering, met bijbehorende wetsartikelen. En wat is de gedachte achter het vrijstellen van tijdelijke emissie? Ook een tijdelijke emissie is een emissie en geen 0.0. Is deze gang van zaken wel in overeenstemming met de Europese Habitatrichtlijn, zo ja of zo nee, waarom dan?
		Antwoord	Zie reacties op 9o en 9p.
9az	522	Zienswijze	De stikstofdepositie in de verwijderingsfase is gebaseerd op een aanname (p. 59 van de plantoelichting).
		Antwoord	In de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 zijn de stikstofdepositieberekeningen voor de verschillende fasen, waaronder de verwijderingsfase, geactualiseerd door middel van AERIUS-Calculator versie 2022, het daarvoor wettelijk voorgeschreven rekeninstrument. Hieruit volgt dat als gevolg van verwijderingsfase geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. Vanwege de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023) zijn deze berekeningen nadien opnieuw uitgevoerd. Uit deze berekeningen volgen dezelfde uitkomsten, namelijk dat geen toename van stikstofdepositie op stikstofgevoelige en reeds overbelaste habitattypen van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. De nieuwste uitkomsten van de berekeningen zijn meegenomen bij het beoordelen van de Wnb-vergunningaanvraag en het opstellen van de Wnb-vergunning. Daarmee kunnen significant negatieve effecten als gevolg van stikstofdepositie worden uitgesloten. Zie ook reactie 9o.
9ba	522	Zienswijze	In de toelichting van het inpassingsplan staat dat bruinvissen vooral in de winterperiode voorkomen, maar zij laten zich ook flink zien in de zomerperiode. Is hier rekening mee gehouden in relatie tot significant negatieve effecten?

9			<i>Natuur en milieu</i>
		Antwoord	Ja hier is rekening mee gehouden. Verstorende effecten van de aanlegwerkzaamheden, die met name in de zomermaanden zijn voorzien, zijn er niet in het buitendijkse gebied. Significant negatieve effecten worden derhalve uitgesloten.
9bb	522	Zienswijze	In de toelichting van het inpassingsplan staat dat er gevaar is op verstoring of vernietiging van broedende vogels op stranden door eventuele zandsuppleties. Het risico op deze effecten kan voorkomen worden door voorafgaand aan een eventuele strandsuppletie te onderzoeken of deze vogels op het betreffende strandgedeelte broeden, en voldoende afstand te houden tot deze broedplaatsen en/of suppleties uit te voeren na de broedtijd van deze soorten". "Kan" dit worden voorkomen, of wordt dit in deze voorkomen? En hoe verhoudt zich dit tot de inhoud van de ter inzage liggende ontwerpbesluiten?
		Antwoord	In paragraaf 9.3.2. van de Passende Beoordeling is ingegaan op mitigatie van mogelijke effecten door zandsuppleties. Specifiek ten aanzien vogels staat hierin het volgende opgenomen: <i>"Schepen die zand suppleren, houden minimaal 500 meter afstand van vogelconcentraties van topper, eidereend- en zwarte zee-eend."</i> <i>"Voor zandsuppletievaartuigen is doorvaart van 1 november tot 1 april mogelijk via een variabele corridor, waarvan de exacte locatie afhankelijk is van de ligging van het zandwingebied en de te bereiken suppletielocatie en de aanwezigheid van concentraties zee-eenden. De ligging van de variabele corridor wordt in overleg met het bevoegd gezag vastgesteld, waarbij als uitgangspunt geldt dat de vaarafstand tussen het zandwingebied en de suppletielocatie zo kort mogelijk is met dien verstande, dat er een afstand van minimaal 1500 meter in acht wordt genomen ten opzichte van concentraties zee-eenden."</i> Deze maatregelen zijn betrokken bij de beoordeling van de toekomstige vergunbaarheid van de zandsuppleties (par. 9.3.3. Passende Beoordeling).
9bc	522	Zienswijze	De effecten van licht-, geluid- en optische verstoring reiken nergens tot aan Natura 2000-gebieden waardoor geen sprake is van aantasting van de natuurlijke kenmerken van deze gebieden (p. 62 plantoelichting). Hoe verhoudt zich dit tot het heien, alsmede trillingen als gevolg daarvan aangezien de grondboring toch door het Natura-2000 gebied gaat? Is de aantasting van effecten als gevolg van het heien en de grondboring in Natura-2000 gebied onderzocht en wat zijn de conclusies daarvan?
		Antwoord	In par. 6.2.2. van de Passende Beoordeling wordt ingegaan op de geluidseffecten van de heiwerkzaamheden. Daarbij is de conclusie dat significante gevolgen voor Natura 2000-gebied zijn uitgesloten. Hetzelfde kan worden gezegd ten aanzien van licht- en visuele verstoring.

9			<i>Natuur en milieu</i>
9bd	522	Zienswijze	Op p. 62 van de plantoelichting wordt de verwachting uitgesproken dat de verwachte bodemdaling niet tot meetbare of merkbare gevolgen voor de geulen, platen en kwelders in de Waddenzee leidt. Is dit voldoende om de conclusie te trekken dat de geplande gaswinning nabij Ternaard niet zal leiden tot negatieve effecten op beschermde natuurwaarden? Wederom wordt besluitvorming gebaseerd op verwachtingen.
		Antwoord	Op basis van de bevindingen zoals vastgelegd in de Passende Beoordeling en de aanvullingen daarop, wordt de conclusie getrokken dat significante gevolgen voor Natura 2000-gebieden zijn uitgesloten. Middels monitoring als extra zekerheid, zal worden gevolgd of gevolgen daadwerkelijk uitblijven. Wanneer zich tegen de verwachting in toch effecten voordoen, kan worden ingegrepen door de gasproductie middels het 'hand-aan-de-kraan'-principe te beperken of zelfs helemaal te stoppen.
9be	522	Zienswijze	In de conclusie op p. 62 van de plantoelichting staat dat de aanleg, het gebruik en de verwijdering van gaswinningsfaciliteiten in Ternaard niet leidt tot de aantasting van natuurlijke kenmerken van de Natura 2000-gebieden Waddenzee en Noordzeekustzone, op voorwaarde dat effecten gemitigeerd worden en de gezamenlijke gaswinningen onder de Waddenzee de gebruikruimte niet overschrijden. Waar zijn deze effecten opgesomd? Wat betekent dit concreet? Waar bestaat de hier bedoelde mitigatie concreet uit en waar is dat in de besluitvorming na te lezen?
		Antwoord	In paragraaf 5.2.2 'Effecten' van de toelichting bij het ontwerp inpassingsplan zijn de effecten beschreven en ook wat dit concreet betekent. De mitigerende maatregelen zijn tevens in deze paragraaf beschreven, op p. 55 en 61. In het besluit op grond van de Wet natuurbescherming zijn de effecten en mitigatie beschreven in paragraaf 2.2. Daarnaast is een en ander meer uitgebreid terug te lezen in de Passende Beoordeling, die mede de verantwoording vormt van zowel het inpassingsplan als van de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming.
9bf	522	Zienswijze	Indiener mist een motivatie van het de gasopsporing en de gaswinning in relatie tot de artikelen van het Werelderfgoedverdrag, de opgenomen motivering op basis van de vier beoordelingscriteria sluit hierop niet volledig aan. Indiener verwijst naar artikel 4, 6 en 27 van het verdrag, welke verplichtingen scheppen voor Nederland ten aanzien van de Waddenzee, waaronder de verplichting om internationaal samen te werken om werelderfgoederen te behouden. Onderhavige ontwerpbesluiten met bijbehorende motivatie druisen hier tegen in. En moet de conclusie op blz 67 / 68 van de plantoelichting zich niet richten op inasbaarheid van het plan gericht op dit verdrag?
		Antwoord	De International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) adviseert UNESCO over natuurlijk Werelderfgoed. De IUCN heeft een adviesnotitie opgesteld t.a.v.

9			<i>Natuur en milieu</i>
			infrastructurele projecten met mogelijke impact op natuurlijk Werelderfgoed. De IUCN adviseert om in te gaan op de mogelijke impact die een project heeft op de 'Outstanding Universal Value' van een natuurlijk Werelderfgoed¹⁰. Alleen voor zover de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000-gebied de Waddenzee samenvallen met de OUV, wordt de OUV (indirect) meegewogen bij de beoordeling van de aanvraag en het opstellen van de vergunning op grond van de Wnb. De NAM heeft op dit punt aanvullende informatie (notitie van 14 januari 2022) geleverd. Deze is waar relevant betrokken bij de definitieve besluitvorming. In een reactie richting het World Heritage Committee is hier ook preciezer op ingegaan (Kamerstuk als bijlage bij Aanhangsel Handelingen II 2021/22, nr. 1416). Zie ook paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord.
9bg	524	Zienswijze	Er wordt in het winningsplan niet ingegaan op vrijgekomen stikstof bij de aanleg en de extra zandsuppleties. In het winningsplan en de algemene voorlichtingen zoals de informatiebijeenkomsten zou hiervoor ook aandacht moeten zijn.
		Antwoord	Zie de reacties op 9o en 9p.
9bh	526, 531	Zienswijze	De langetermijneffecten op het Natura 2000-gebied en UNESCO Werelderfgoed zijn onzeker, omdat er alleen met een scenario tot 2035 gerekend is. Dit is in strijd met de Wet natuurbescherming die stelt dat alleen vergunning verleend mag worden voor activiteiten waarvan zonder redelijke wetenschappelijke twijfel kan worden gesteld dat deze de natuur niet aantasten. In dit ontwerp is dat onvoldoende meegenomen.
		Antwoord	Ook na het stoppen van de gaswinning uit het veld Ternaard, doen zich inderdaad effecten van de winning voor omdat er bij de bodemdaling sprake is van een na-ijleffect. Dit na-ijleffect is voldoende betrokken in de Passende Beoordeling die ten grondslag ligt aan de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming (par. 8.2.2). Het na-ijleffect is volledig meegenomen in de bodemdalingsprognoses. Dit geldt ook voor de situatie (dus na-ijling) na 31 december 2037, de einddatum die in de Wnb-vergunning is opgenomen. Ook de effecten door na-ijling zullen verdwijnen door sedimentatie.
9bi	527	Zienswijze	De Waddenzee is belangrijk en noodzakelijk voor voedsel en rustplaatsen voor vogels die hier leven of jaarlijks op trektocht zijn. Het landschap is groots. Laat dit in tact. Bij gasboringen komt er onherroepelijk verandering in bodemgesteldheid, ondanks ontkenningen, onderzoeken en toezeggingen.

¹⁰ [iucn_advice_note_environmental_assessment_18_11_13_iucn_template.pdf](#)

9			<i>Natuur en milieu</i>
		Antwoord	Het belang van de Waddenzee voor flora en fauna wordt erkend. Op basis van de Passende Beoordeling (incl. aanvullingen) trekt de Minister voor Natuur en Stikstof, anders dan indiener van de zienswijze, de conclusie dat significante gevolgen zijn uitgesloten. Belangrijk is dat gaswinning plaats heeft binnen de zogeheten gebruikruimte zodat de bodemdaling geen gevolgen heeft voor de natuur. Zie voor een uitgebreide toelichting par. 3.3 van de Passende Beoordeling.
9bj	528	Zienswijze	Het hoogst belangrijke Waddengebied is een algemeen belang en vraagt om bescherming. De verwachte bodemdaling (door geen instantie betwist) is schadelijk voor de natuur, en daarmee schadelijk voor ieder van ons.
		Antwoord	Dat gaswinning bodemdaling veroorzaakt, wordt inderdaad erkend, ook door initiatiefnemer. Door te werken volgens de 'hand aan de kraan'-systematiek waarbij de gebruikruimte wordt bepaald om gas te winnen, worden gevolgen voor de natuur uitgesloten.
9bk	533	Zienswijze	Milieueisen worden niet voldoende gewaarborgd, de natuur wordt over het hoofd gezien.
		Antwoord	Het project is beoordeeld volgens de wettelijke eisen voor de bescherming van milieu en natuur. Bij de toetsing is gebleken dat met de Passende Beoordeling, de daarbij behorende rapportages en documenten, de vergunningvoorschriften en mitigerende maatregelen de zekerheid is verkregen dat het project niet leidt tot aantasting van de natuurlijke kenmerken van Natura 2000-gebied de Waddenzee en dat de vergunning onder het stellen van voorschriften kan worden verleend.
9bl	534	Zienswijze	De Waddenzee is aangemerkt als Natura 2000-gebied en daarom moet er middels onderzoek (passende beoordeling) voldoende overtuigend aangetoond te worden dat er geen significant negatieve effecten optreden ten aanzien van de natuurlijke kenmerken van het gebied, dan wel, dat er voldoende mitigerende maatregelen getroffen worden. Indiener stelt dat op basis van de reeds gepubliceerde documenten er op dit moment onvoldoende zekerheid geboden is dat het project geen significant negatieve effecten zal genereren.
		Antwoord	Mede op advies van de Commissie MER heeft aanvulling van de informatie plaatsgevonden (zie aanvulling MER september 2022). De Minister voor Natuur en Stikstof is van mening dat met de Passende Beoordeling en aanvullingen daarop, de daarbij behorende rapportages en documenten, de vergunningvoorschriften en mitigerende maatregelen de zekerheid is verkregen dat het project niet leidt tot aantasting van de natuurlijke kenmerken van Natura 2000-gebied de Waddenzee en dat de vergunning onder het stellen van voorschriften kan worden verleend.
9bm	535	Zienswijze	De Waddenzee is een zeer dynamisch systeem met grote variatie in platen en geulen, waardoor het per definitie moeilijk zo niet onmogelijk is om in de praktijk te constateren wat de oorzaken (kunnen) zijn van veranderingen. De vereiste wetenschappelijke zekerheid is dan ook alleen te

9			<i>Natuur en milieu</i>
			bereiken door voldoende voorzorg, uiterste zorgvuldigheid en het inbouwen van extra zekerheden.
		Antwoord	De stelling dat de Waddenzee een dynamisch en daarmee gecompliceerd ecosysteem is, wordt uiteraard gedeeld. De monitoring en de mogelijkheid om de gaswinning te beperken of zelfs stil te leggen ('hand aan de kraan'-systematiek) als natuurwaarden onverwacht toch worden geschaad, bieden extra zekerheid. Ervaring met andere gaswinningen onder de Waddenzee, bevestigen tot op heden dat gaswinning verantwoord en zonder schade aan de natuur kan plaatsvinden.
9bn	535	Zienswijze	Er is een internationale oproep om vanuit het voorzorgsbeginsel af te zien van nieuwe gaswinning onder het Waddengebied, ook vanwege de functie als belangrijke broed- en rustplaats voor trekvogels (o.a. verdrag van Bonn). Indiener verzoekt deze oproep serieus te nemen.
		Antwoord	De oproep van IUCN is bekend. Verwezen wordt ook naar de reactie onder 9bf. Zie ook paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord.
9bo	535	Zienswijze	Indiener verzoekt met klem om de Passende Beoordeling opnieuw te beoordelen omdat er enkele essentiële gegevens ontbreken, waardoor er geen correcte weergave is van de effecten van de gaswinning op de instandhoudingsdoelstellingen van de Waddenzee. De gebruiksruijmt staat onder druk door de versnelde zeespiegelstijging (zie ook IPCC rapport over versnelde zeespiegelstijging in relatie tot brief minister aan Tweede Kamer 20 april 2020), daarbij zijn ook het klimaatpad en de zeespiegelstijging op langere termijn onduidelijk.
		Antwoord	Ook de Commissie m.e.r. was van mening dat informatie ontbrak in de Passende Beoordeling. Aanvulling van informatie heeft plaatsgevonden in de Aanvulling MER van september 2022, welke ook als bijlage bij het inpassingsplan is opgenomen. De Passende Beoordeling is hierop aangevuld. Beide documenten zijn op 22 februari 2023 nogmaals aangevuld (Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 en Aanvulling MER februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023, bijlage 3c bij de toelichting van het inpassingsplan). Voor wat betreft de effecten van de zeespiegelstijging is uit de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe gebleken dat de gaswinning in het voorziene tijdsvak geen extra risico vormt in combinatie met de gehanteerde huidige scenario's voor zeespiegelstijging en dus niet leidt tot of bijdraagt aan het verdrinken van de droogvallende platen binnen de Waddenzee.
9bp	535	Zienswijze	Er ontbreekt een beoordeling van effecten van extra zandsuppleties en een beschouwing of deze nog wel mogelijk zijn in het kader van de instandhouding van de Waddenzee als Natura 2000-gebied (art. 6, lid 1 en 2 Habitatrichtlijn). De plicht kan ontstaan om het totaal van de beschikbare suppletiecapaciteit volop in te zetten voor het behoud van de Waddenzee bij een toenemende snelheid van de zeespiegelstijging.

9			<i>Natuur en milieu</i>
		Antwoord	Extra volume zandsuppleties is betrokken in de Passende Beoordeling, maar de effecten kunnen niet tot in detail getoetst worden omdat nog niet bekend is wanneer, waar, hoe, hoeveel etc. zandsuppleties zullen plaatsvinden. Deze werkwijze is niet anders dan bij de MLV-winning, waar ook de bestuursrechter mee kon instemmen (ABRvS 29 augustus 2007, ECLI:NL:RVS:2007:BB2499). Zo wordt in de PB wel een uitspraak gedaan over de verwachting dat een vergunning voor extra volume zandsuppleties verleend kan worden.
9bq	535	Zienswijze	Is de robuustheid van de Waddenzee voor klimaatverandering zoals aangegeven in het artikel in de Leeuwarder Courant van 5 oktober 2021 in de Passende Beoordeling meegenomen?
		Antwoord	In het genoemde artikel wordt de vraag gesteld, gegeven de toekomstverwachtingen voor de zeespiegelstijging, met welke maatregelen het Waddengebied robuuster kan worden gemaakt voor klimaatverandering en of het daarbij helpt om meer zand in het systeem te brengen of op te vangen in kwetsbare gebieden. Dat is echter een vraag die niet specifiek te relateren is aan de Gaswinning Ternaard en dus ook niet in de Passende Beoordeling wordt meegenomen. Deze vraag zal worden geadresseerd binnen het Nationaal Deltaprogramma.
9br	535	Zienswijze	Er moet rekening gehouden worden met de verschillen in het Waddensysteem, qua ruimtelijke variatie en geomorfologie. Dit heeft effect op de flora en fauna in het gebied. Dit is niet of nauwelijks in beeld gebracht, dat is onzorgvuldig.
		Antwoord	De Passende Beoordeling is opgesteld voor de locatie waar de gaswinning gaat plaatsvinden en het gebied waarbinnen zich gevolgen van de winning kunnen voordoen. Daarbij is gekeken naar de locatie- en gebiedsspecifieke kenmerken. De stelling van indiener van de zienswijze wordt daarom niet gedeeld.
9bs	535	Zienswijze	Er is niet gekeken naar een stapeling van effecten. Acht activiteiten zijn geïdentificeerd, maar er is geen relatie gelegd met de effecten van de gaswinning op de instandhoudingsdoelstellingen.
		Antwoord	Met het werken binnen de gebruiksruimte, wat per definitie betekent dat effecten van meerdere winningen op hetzelfde gebied cumulatief worden beschouwd, wordt voorkomen dat zich effecten zullen voordoen. Het leggen van een relatie tot natuurlijke kenmerken en instandhoudingsdoelstellingen is alleen zinvol (en noodzakelijk) als zich effecten voordoen die op basis van de reguliere monitoring worden vastgesteld en kunnen worden toegeschreven aan de winningen.
9bt	535	Zienswijze	De PAS uitspraak van 19 mei 2019 is niet meegenomen en ook is de stikstofuitstoot bij zandsuppleties niet meegenomen.
		Antwoord	Bij de vergunningverlening wordt uitgegaan van de regeling ten tijde van het besluit. De gevolgen van de PAS-uitspraak zijn dus wel meegenomen. Zie de reacties op 9o en 9p.

9			<i>Natuur en milieu</i>
9bu	538, 555	Zienswijze	Volgens de SodM is er een significante overdruk in het Ternaarder veld. Met het hand aan de kraan principe kan niet tijdig ingegrepen worden, waardoor het risico op onder water blijven staan van wadplaten enorm vergroot wordt. Hierdoor wordt de natuurlijke habitat van dieren bedreigd. Onduidelijk is of het effect op de natuur onderzocht is volgens de laatste Europese Richtlijnen. SodM adviseert een jaarlijkse analyse van de gemiddelde hydrostatische druk en een actualisatie van het winningsplan daarop, maar dit advies is door EZK terzijde geschoven met een eigen, alternatieve invulling. Deze invulling is niet navolgbaar voor gewone burgers, maar geeft wel voeding aan de gedachte dat de overheid weinig transparant is hierin, geen jaarlijkse verantwoording aflegt aan de burger en erger nog, dat zij de belangen van natuur en de inwoners van dit land ondergeschikt acht aan het economisch belang.
		Antwoord	Zie onder meer de reactie op 7e, 7f, 9by en 14ac.
9bv	541	Zienswijze	In het gebied is al bodemdaling door zoutwinning en het kampt met zeespiegelstijging waardoor er onvoldoende zand het gebied binnenkomt en wadplaten langzaam verdrinken. Met nog meer bodemdaling wordt dit kwetsbare natuurgebied nog meer onder druk gezet.
		Antwoord	Gaswinning zal inderdaad leiden tot bodemdaling. Door te werken volgens de 'hand-aan-de kraan'-systematiek waarbij vóóraf gebruikruimte wordt bepaald, wordt voorkomen dat er schade aan wadplaten ontstaat. Door het voorkomen van effecten wordt aan het voorzorgsbeginsel voldaan.
9bw	541	Zienswijze	Gaswinning gaat gepaard met chemicaliën en de lange termijneffecten hiervan op bodem, water en natuur zijn onduidelijk. Het voorzorgsbeginsel moet toegepast worden.
		Antwoord	Tijdens de reguliere gasproductie/-winning worden, met uitzondering van anti-corrosievloeistof en (hydraulische) olie ten behoeve van opgestelde apparatuur, geen chemicaliën gebruikt. De anti-corrosievloeistof is opgeslagen in een vat, wordt op de gasproductie-eenheid binnen de inrichting geïnjecteerd en wordt vervolgens met de gasstroom meegevoerd door de pijpleiding. Ter plaatse van een gasbehandelinginstallatie wordt de vloeistof (inclusief de anti-corrosievloeistof) gescheiden van het gas en separaat afgevoerd naar een erkende verwerker. De (hydraulische) olie kan tijdelijk in enkele vaatjes binnen de inrichting aanwezig zijn. Het gebruik van chemicaliën is dus zeer beperkt. Verder zorgt de NAM op locatie voor bodembeschermende voorzieningen en maatregelen. Zo wordt gezorgd voor een verwaarloosbaar bodemrisico. Dit wordt per locatie beschreven in de bodemrisico-analyse. NAM-locaties hebben bijvoorbeeld vloeistofkerende en -dichte voorzieningen en zijn uitgerust met een hemelwateropvangsysteem wat voorkomt dat schadelijke stoffen in het milieu kunnen komen.

9			<i>Natuur en milieu</i>
9bx	543	Zienswijze	Omdat de zekerheid met betrekking tot de aantasting van de natuur ontbreekt, dient op basis van de Wet natuurbescherming instemming met de gaswinning in de Waddenzee te worden onthouden. De minister kan de door hem gestelde veiligheid en zekerheid (zie brief van de minister van 27 september 2021) niet geven, blijkens alle adviezen van gerenommeerde organisaties en diensten. Zekerheid is iets anders dan politieke wenselijkheid, maar zekerheid is wettelijk gezien nodig (art. 2.8, lid 3 Wnb).
		Antwoord	Naar het oordeel van de Minister voor Natuur en Stikstof is er op basis van de Passende Beoordeling en de aanvullingen hierop, zekerheid dat significante gevolgen zijn uit te sluiten. Er wordt dus voldaan aan de voorwaarde van artikel 2.8 lid 3 Wet natuurbescherming om vergunning te verlenen. Mocht uit de verplichte monitoring toch blijken dat zich negatieve gevolgen voor de natuur voordoen, kan alsnog worden ingegrepen door het beperken of stil leggen van de gaswinning.
9by	543	Zienswijze	In het advies van de SodM lijkt men ook te kiezen voor de optie 'bij twijfel niet doen' vanwege de onzekerheden. Indiener steunt dit.
		Antwoord	Net als de overige adviezen, is het advies van SodM gewogen en verwerkt in de besluitvorming. Naar aanleiding van het advies van SodM is de spreiding van de belasting zeer kritisch bekeken en is de Mijnsraad ter zake nadrukkelijk om een second opinion gevraagd. Mede gelet hierop is besloten tot een tijdelijke productiebeperking. Door productie (overeenkomstig het midden scenario) zullen de operationele en geologische kenmerken van het gasveld duidelijker worden. Hierop kunnen voorspellingen van de bodemdaling zodanig worden aangepast dat binnen het 'hand aan de kraan'-principe geborgd kan worden dat de gebruiksruimte niet wordt overschreden." Zie ook de reacties op 5o, 7e, 7f, 9by en 14ac.
9bz	544	Zienswijze	Uit de Wet natuurbescherming blijkt dat niet gestart mag worden met verstorende activiteiten als de effecten onzeker zijn (ook op lange termijn). Van boeren nabij Natura 2000-gebieden wil men zelfs bepaalde verleende vergunningen intrekken (lid 2 van artikel 5.4 Wnb). Hoe kan men deze vergunning dan wel verlenen? Hoe verhoudt dit plan voor gaswinning zich ten opzichte van de voorschriften die gelden voor Natura 2000 gebieden? Voor dijkverbredingsprojecten gelden wel restricties.
		Antwoord	Vergunningverlening is mogelijk indien op basis van de Passende Beoordeling is aangetoond dat significante gevolgen zijn uitgesloten. Hieraan wordt voldaan, waarbij er ook in dit geval voorschriften zijn verbonden aan de vergunning. Er gelden dus wel restricties.
9ca	545	Zienswijze	De Waddenzee is erg belangrijk, omdat het: - 's werelds grootste aaneengesloten systeem van zand- en moddervlakten is die droogvallen tijdens eb en waar natuurlijke processen blijven functioneren

9			<i>Natuur en milieu</i>
			- Een unieke leefomgeving voor een groot aantal planten- en diersoorten en broed- en overwinterplek voor miljoenen vogels is en daarmee een onmisbare schakel in de biodiversiteit is - Erkend is als beschermd natuurgebied onder het Unesco Werelderfgoedverdrag, de Ramsar Conventie en deel uitmaakt van het Europese Natura 2000 netwerk. Indiener pleit voor schade vermijden in plaats van mitigeren en voor zorgvuldigheid. Het voorzorgsbeginsel is de basis van bescherming. Verwezen wordt naar de Operationele Richtlijnen para 15.h o.g.v. art. 6(3) Werelderfgoedverdrag, art. 4 WV en art. 6.2 Habitatrichtlijn. Indiener verwijst naar de oproep van de Nederlandse Unesco Commissie van 10 september 2021 die als bijlage bij de zienswijze gevoegd is, waarin opgeroepen wordt om af te zien van vergunningverlening en opgeroepen wordt om verantwoordelijkheid te nemen voor de zorg voor dit gebied. Nederland heeft het Werelderfgoedverdrag ondertekend en heeft zich dus gecommitteerd aan bescherming van dit gebied. De noodzaak zorgvuldig met dit gebied om te gaan en af te zien van (potentieel) schadelijke activiteiten heeft de Unesco Commissie ook onderstreept in het gesprek met het adviescollege Hand-aan-de-Kraan (indiener verwijst hiervoor naar het bijgevoegde informatieblad dat ook meegezonden is met het advies HadK aan de Tweede Kamer).
		Antwoord	De procedure voor de voorgenomen Gaswinning Ternaard ziet op het vergunnen van de productieboring en de winning vanuit het Ternaard-gasveld op basis van de bestaande winningsvergunning Noord-Friesland uit 1969. De Waddenzee is in 2009 door UNESCO op basis van het huidige beschermingsregime opgenomen op de Werelderfgoedlijst. De Waddenzee is bij UNESCO voorgedragen met alle activiteiten die destijds al plaatsvonden, inclusief de gaswinning onder de Waddenzee op basis van het 'hand aan de kraan'-principe. Dit betekent dat boringen en de impact daarvan strikt worden gemonitord opdat er geen impact op de natuur van de Waddenzee plaatsvindt. In het nominatiedossier bij inschrijving op de Werelderfgoedlijst is aangegeven dat nieuwe boringen binnen het Werelderfgoedgebied niet zijn toegestaan. Wel daarbuiten, mits het UNESCO Werelderfgoed niet wordt aangetast. De voorgenomen Gaswinning Ternaard wordt conform deze principes beoordeeld en vormgegeven. De zienswijze van UNESCO Nederland is betrokken bij de definitieve besluitvorming. De internationale UNESCO commissie heeft ook om nadere informatie gevraagd. In een reactie richting het World Heritage Committee is hier ook nader op ingegaan (Kamerstuk als bijlage bij Aangangsel Handelingen II 2021/22, nr. 1416). Op 10 augustus 2023 heeft IUCN geadviseerd op de vertaalde Passende Beoordeling. Dit advies is overgenomen in het State of Conservation-

9			<i>Natuur en milieu</i>
			rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28 augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. In paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord zijn de belangrijkste opmerkingen van het Werelderfgoedcentrum en IUCN samengevat en wordt hierop gereageerd.
9cb	545	Zienswijze	In het ontwerpbesluit meetplan is opgemerkt dat niet in alle gevallen tijdig kan worden voorkomen dat de gebruikruimte wordt overschreden en dat dit niet voorkomen kan worden door een andere meetfrequentie, - locatie of -wijze. Indiener verwijst naar het voorzorgsbeginsel en herhaalt eerder genoemde (zie 9ca) internationale bepalingen.
		Antwoord	Instemming met het meetplan kan plaatsvinden omdat het meetplan zodanig is ingericht, dat men de omvang van de bodemdaling uit de metingen kan afleiden. De in het winningsplan voorspelde bodemdaling kan hiermee geverifieerd worden. De kanttekening die wordt geplaatst in de zienswijze is in lijn met de opmerking uit het meetplan. Dit is voor het instemmingsbesluit op het meetplan echter niet van belang en wordt bij de beantwoording van de zienswijze op het winningsplan behandeld. Zie hiervoor verder de reactie onder 7e, 7f, 9by en 14ac.
9cc	546	Zienswijze	Indiener refereert aan het bijgevoegde artikel uit de Leeuwarder Courant van dhr. Knol (Statenlid GroenLinks), waarin aangegeven is dat niet voldaan wordt aan het voorzorgsbeginsel en steunt dit. Verzocht wordt om van de Waddenzee af te blijven, omdat deze van ons allen is en wij er trots op moeten zijn. Daarnaast heeft indiener een manifest bijgevoegd "Tijd om te kiezen; investeer in de stille kracht van de Noorderruimte".
		Antwoord	De stelling dat niet aan het voorzorgsbeginsel wordt voldaan wordt niet gedeeld. Volgens de Minister voor Natuur en Stikstof bieden de Passende Beoordeling en de aanvullingen daarop, zekerheid dat significante gevolgen zijn uit te sluiten.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven aanleiding om het inpassingsplan Gaswinning Ternaard en de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming te wijzigen.
10			<i>Veiligheid</i>
10a	489	Zienswijze	De stelling dat veilig geboord kan worden is onvoldoende onderbouwd.
		Antwoord	In paragraaf 5.8 van de plantoelichting bij het ontwerp inpassingsplan en in hoofdstuk 5 van het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard is onderbouwd waarom het project veilig en verantwoord uitvoerbaar is. De stelling dat deze onderbouwing onvoldoende is, is niet gemotiveerd.
10b	490, 501, 544	Zienswijze	Wat zijn de (lange termijn) effecten op de dijken? Ook in relatie tot de verhoging van de waterstand.

10			<i>Veiligheid</i>
		Antwoord	De effecten op waterkeringen zijn onderzocht op effecten op hoogte, piping, stabiliteit, bekleding en liquefactie. Autonome ontwikkelingen zoals zeespiegelstijging zijn hierin meegenomen. Uit dit onderzoek blijkt dat het effect van de voorgenomen gaswinning bij Ternaard leidt tot een vermindering van de levensduur van de kering met circa 4 jaar (2084 in plaats van 2088). Het gaswinningsproject Ternaard wordt opgenomen in het bestaande monitoringsprogramma Waddenzee in het kader van het 'hand aan de kraan'-principe en in de bodemdalingsprognoses. Via deze prognoses wordt deze winning ook meegenomen in de beoordeling van een eventuele versterkingsopgave van de waterkering. De waterkeringen in Nederland worden daarnaast elke 12 jaar beoordeeld of deze voldoen aan de norm uit de Waterwet. Ten slotte is in artikel 5 van het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard geborgd dat de NAM lokaal versnellingsmeters bijplaatst ter uitbreiding van het seismisch monitoringsnetwerk van de KNMI. Deze uitbreiding bevordert de mogelijkheid om het oorzakelijk verband tussen gaswinning en schade aan te tonen. Zie voor meer informatie paragraaf 5.8 en bijlage 8 (dijkenstudie) bij de toelichting uit het inpassingsplan en hoofdstuk 5 van het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard.
10c	522	Zienswijze	Onder verwijzing naar de passage op p. 109 van de plantoelichting over het kruisen van de waterkering vraagt indiener waarom het op voorhand uitsluiten van effecten van de boring onder de zeedijk op gebaseerd is.
		Antwoord	Het intredepunt van de boring ligt op circa 825 meter afstand van de primaire waterkering. De boring kruist de kering op circa 1.000 meter diepte. Faalmechanismen ten aanzien van de primaire waterkering als gevolg van het kruisen van de waterkering zijn derhalve uitgesloten.
10d	522	Zienswijze	Indiener verwijst naar de verwachte bodemdaling bij maximale winning zoals beschreven op p. 110 van het ontwerp inpassingsplan. Deze daling leidt ertoe dat de kruinhoogte van de waterkering afneemt. Doordat de waterkering zal zakken en minder hoog zal zijn, neemt de levensduur van de kering met circa 4 jaar af. Vervolgens wordt geconcludeerd dat de waterkering qua levensduur voldoen aan waterveiligheidseisen in 2050 met betrekking tot de hoogte. Wat wordt er verwacht aan zakkende waterkering? Is dit nader toe te lichten? Hoeveel zakt de waterkering dan per bijvoorbeeld jaar? Betaalt de NAM deze extra kosten aan een extra zakkende waterkering als gevolg van de gaswinning? Zo niet wie betaalt dat dan en waarom?
		Antwoord	De voorgenomen winning bij Ternaard leidt tot een bodemdaling. De omvang van de bodemdaling varieert al naar gelang de omvang van de gaswinning. Voor de effectbeoordeling is uitgegaan van een maximale bodemdaling van 6 cm onder de waterkering. In het MER Deel B (p208) is aangegeven dat bij een kruinhoogte verlaging van 6 centimeter de kruinhoogte niet in circa 2088 te laag zal zijn maar in circa 2084. Dit is een levensduur verkorting van circa 4 jaar.

10			<i>Veiligheid</i>
			De bodemdalingscontouren (MER Deel A, figuur 3.4) voor de eindsituatie van de voorgenomen winning in 2050 laten een daling zien van 2 tot 4 centimeter ter hoogte van de waterkering. De daling per jaar komt daarmee gemiddeld op circa 1.6 mm / jaar. Voor investeringen / aanpassingen aan de waterinfrastructuur is er binnen de Provincie Friesland een Commissie Bodemdaling Fryslân, die gevolgen van bodemdaling beoordeeld en toetst. Daar waar mogelijk schade optreedt zal ook deze Commissie in samenspraak met het Wetterskip Fryslân deze schade herstellen.
10e	522	Zienswijze	Indiener verwijst naar de passage onder het kopje 'stabiliteit' op p. 111 van de plantoelichting en merkt op dat ook hier weer over onzekerheden gesproken wordt. Hoe is de conclusie te trekken dat de zeedijk aan de waterveiligheidseisen blijft voldoen als er onzekerheden in sterkte ondergrond en anderzijds de belastingen zijn? De grondboring gaat notabene door deze ondergrond van de zeedijk.
		Antwoord	De zinsnede ten aanzien van onzekerheden dient gezien te worden als een vergelijking om de impact van bodemdaling van het project op de stabiliteit van de kering te duiden ten opzichte van de autonome situatie. De berekende bodemdaling van maximaal 6 cm ter hoogte van de waterkering resulteert in een afname van de stabiliteit van 1%. Deze impact is minder groot dan de onzekerheid door andere parameters. Dat wil zeggen dat andere parameters dan bodemdaling bepalender zijn als het gaat om stabiliteit van de primaire kering. De kans op falen van de kering neemt jaarlijks toe door enerzijds de zeespiegelstijging en de autonome bodemdaling en anderzijds veroudering bekleding c.q. de afname van de sterkte van de kering. De beheerder van de primaire waterkering (Wetterskip Fryslân) is wettelijk verplicht te toetsen of de kering voldoet aan de wettelijke eisen en moet iedere twaalf jaar aan de Minister verslag uitbrengen over de algemene waterstaatkundige toestand van de primaire waterkeringen (artikel 2.12, eerste lid van de Waterwet). Uit deze analyse blijkt wat er de jaren erop eventueel nodig is om de primaire waterkeringen weer aan de norm te laten blijven voldoen. De gangbare ontwerptermijn van een waterkering bedraagt 50 jaar. Deze periodieke toetsing maakt dat met voortschrijdend inzicht indien nodig maatregelen getroffen kunnen worden.

10			<i>Veiligheid</i>
			Op basis van doorrekening in het MER wordt geconcludeerd dat de levensduur van de waterkering met 4 jaar afneemt door sec de bodemdaling vanuit de Ternaard winning. De boring kruist de kering op circa 1.000 meter diepte. Faalmechanismen ten aanzien van de primaire waterkering als gevolg van het kruisen van de waterkering zijn derhalve uitgesloten.
10f	537	Zienswijze	De Waddenzee is de 'vooroever' van de primaire waterkering in het beheergebied van indiener. Gezien de te verwachten zeespiegelstijging brengt indiener naar voren dat de (toekomstige) veiligheid van Fryslân en Groningen er meer bij is gebaat dat de natuurlijke aangroei van het wad niet geremd door de gaswinning kan plaatsvinden, dan dat er sprake is van feitelijke stilstand door toepassing van het "hand aan de kraan"-principe. De stijgende zeespiegel zorgt immers op langere termijn voor het niet/minder droogvallen van de zandplaten met alle risico's van dien voor veiligheid en natuur. Hieraan wordt geen aandacht besteed in het instemmingsbesluit, maar de toekomstige situatie moet wel bij de besluitvorming betrokken worden.
		Antwoord	Het dynamische getijdensysteem van de Waddenzee is door de natuurlijke sedimentatie van slib en zand in staat om de bodemdaling door gaswinning te compenseren zo lang de bodemdaling door de gaswinning blijft binnen de vastgestelde gebruiksruimte van de komberging waarin de winning plaats vindt. Hierdoor is de Waddenzee in staat mee te groeien, zodat het morfologisch evenwicht en daarmee het zandplaatareaal in stand blijft. Dit betekent dat de bodemdaling door gaswinning de natuurlijke aangroei van het Wad niet remt en er geen sprake zal zijn van groei van het zandplaatareaal door het beëindigen van de gaswinning. De afgelopen decennia is de Waddenzee aantoonbaar niet aan het verdrinken maar aan het verlanden; het wad ligt inmiddels hoger dan het land achter de dijk. Het actuele meegroeivermogen van de Waddenzee is volgens waarnemingen en recente onderzoeken zelfs groot genoeg om zowel zeespiegelstijging als bodemdaling te compenseren, ook in de scenario's zoals recentelijk door het KNMI geschetst. Het wad zal alleen verdrinken als de zeespiegel sneller stijgt dan het actuele meegroeivermogen aan kan. Gaswinning of niet: in dat geval verdrinkt het wad sowieso. De bijdrage die bodemdaling in dat extreme scenario daaraan zou leveren is zeer gering. Tenminste iedere vijf jaar worden door deskundigen nieuwe zeespiegelstijgingsscenario's bepaald waarop de beschikbare gebruiksruimte wordt vastgelegd. Alle bestaande en nieuwe winningen in de waddenzee moeten aan dit gebruiksruimtebesluit voldoen. Een nieuw gebruiksruimtebesluit is voorzien dit voorjaar. Zie ook de reactie op 3an.
10g	538, 555	Zienswijze	De constructieve veiligheid in huizen is in het geding door seismologische risico's.
		Antwoord	Veiligheid is vooral van belang voor de grotere aardbevingen (vanaf magnitude 4,5). Aangezien in dit gasveld maximaal een magnitude van 3,7 (met kleine kans van voorkomen) wordt verwacht is een veiligheidsrisico niet aan de orde. De constructieve veiligheid van huizen is hiermee niet in

10			<i>Veiligheid</i>
			het geding. Ternaard wordt met de seismische risicoanalyse in de laagste risicocategorie ondergebracht.
10h	538, 555	Zienswijze	De dijken in Noardeast-Fryslân worden verhoogd, kosten zijn voor NAM. Er is dus sprake van een actueel en relevant veiligheidsrisico. De zeewering in Noardeast Fryslân is verzakt m.n. bij de winlocaties van de NAM.
		Antwoord	Voor investeringen / aanpassingen aan de waterinfrastructuur is er binnen de Provincie Friesland een Commissie Bodemdaling Fryslân, die gevolgen van bodemdaling beoordeeld en toetst. Daar waar mogelijk schade optreedt zal ook deze Commissie in samenspraak met het Wetterskip Fryslân deze schade herstellen.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

11			<i>Geluid en lichthinder</i>
11a	510	Zienswijze	Uit het inpassingsplan blijkt dat de boorinstallatie aan de geluidseisen uit het Barmm voldoet. Deze conclusies zijn ontleend aan het LBP rapport. Daarnaast blijkt dat tijdens de booractiviteiten wordt voldaan aan de ambitiewaarde van de gemeente en de richtwaarden voor de woonomgeving uit de Handreiking. Deze conclusies zijn ontleend aan het NAA rapport. De geluidbelasting op de omgeving die in het rapport van LBP is vastgesteld, lijkt hoger te zijn dan het rapport van NAA. Mogelijk zijn dit twee verschillende bedrijfsomstandigheden waarbij het rapport van LBP inzicht geeft in de booractiviteiten' terwijl het rapport van NAA mogelijk inzicht geeft in de winningsfase' zonder booractiviteiten. In het rapport van NAA wordt namelijk geen T-700 boor installatie genoemd. Graag ziet indiener meer duidelijkheid dan wel een nadere toelichting ten aanzien van het verschil in de geluidsbelasting op de omgeving zoals die respectievelijk is gepresenteerd in het rapport van LBP en het rapport van NAA. Onze eerdere opmerking hierover is onvoldoende beantwoord of nader toegelicht.
		Antwoord	Het opgestelde geluidsprognose rapport van LBP heeft betrekking op de boor- en testfase. Voor deze tijdelijke activiteit van naar verwachting 4 maanden dient een boortoren te worden geplaatst. Deze zal de put boren en aansluitend zal de put worden getest. Het opgestelde geluidsprognose rapport van NAA heeft uitsluitend betrekking op de productiefase en heeft dus geen betrekking op de boorfase. Op 22 februari 2023, rev. 1 d.d. 28 april 2023 zijn er aanvullende documenten ingediend waaruit blijkt dat het fakkelpoolplan is aangepast wat betekent dat er alleen in dagdienst via 2 fakkels verdeeld over 2 dagen gefakkeld zal worden. Hiervoor is een aanpaste geluidsprognose rapportage opgesteld door LBP.

11			<i>Geluid en lichthinder</i>
11b	510	Zienswijze	Met betrekking tot affakkelen is de geluidbelasting berekend voor zowel de dag-, avond- als nachtperiode. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het Barmm aangeeft dat deze activiteiten plaats dienen te vinden tussen 07:00 en 19:00 uur tenzij dit redelijkerwijs niet mogelijk is. De vraag blijft relevant of deze activiteit tot de dagperiode kan worden beperkt.
		Antwoord	Ten tijde van het opstellen van het MER Gasboring en Gaswinning Ternaard was het uitgangspunt dat er 3 keer 8 uur verdeeld over 36 uur en vervolgens 24 uur continue, vrijkomend gas wordt gefakkeld. Het fakkelpen is ten opzichte van het MER Gaswinning en Gasboring Ternaard (2020) herzien. Zo wordt er in het nieuwe plan niet langer in de nacht gefakkeld, maar enkel tussen 7:00 en 19:00 uur. Verder is de totale duur van het fakkelen verkort. De nachtelijke licht- en geluidhinder van het te fakkelen van gas wordt hiermee volledig weggenomen. Zie ook de reactie op 11a.
11c	510	Zienswijze	Het inpassingsplan geeft aan dat uit de ligging van de 50 dB(A) geluidbelastingcontour (voorkeursgrenswaarde) kan worden geconcludeerd dat er geen hinder is te verwachten van transporten van en naar de inrichting. Binnen het onderzoeksgebied liggen binnen de 50 dB(A) geluidbelastingcontour geen woningen. Deze conclusie is overgenomen uit het NAA rapport. Dit rapport betreft waarschijnlijk niet de aanlegfase maar een andere (rustige) bedrijfssituatie, mogelijk de winningsfase. De genoemde geluidbelasting van de indirecte hinder tijdens de aanlegfase is dan ook mogelijk een onderschatting.
		Antwoord	De voorbereiding van de boorlocatie, de boring, het affakkelen en de aanleg van het tracé zijn activiteiten die niet gelijktijdig plaatsvinden. Geluidsniveaus van deze activiteiten cumuleren niet met elkaar. Deze activiteiten zijn maatgevend voor geluidshinder. In paragraaf 13.5 van het MER Deel B en paragraaf 5.7.2 van het inpassingsplan, staat een uitgebreidere set aan figuren waarin de geluidcontouren van deze activiteiten zijn opgenomen. <i>Indirecte geluidshinder aanleg</i> Tijdens de aanlegfase zal alleen in dagdienst worden gewerkt en zijn de civiele werkzaamheden vergelijkbaar met wegeaanleg. Hiervoor is de conclusie uit het NAA-rapport voor transportbewegingen als referentie genomen. De geluidbelasting vanwege de verkeersaantrekkende werking in de aanlegfase is ook uitgerekend. Op de gevels van de woningen bedraagt ten hoogste 47 dB(A) in de dagperiode, 38 dB(A) in de avondperiode en 35 dB(A) in de nachtperiode. Hiermee wordt ruimschoots voldaan aan de richtwaarde van 50 dB(A) etmaalwaarde (MER Deel B pagina 156).

11			<i>Geluid en lichthinder</i>
			Na overleg met aannemers zijn de uitgangspunten t.a.v. transportbewegingen inmiddels geactualiseerd. De weekgemiddelden van verkeersbewegingen zijn hierdoor 45% tot 50% verminderd (zie paragraaf 2.2, 3.2 en 4.2 van de tweede aanvulling op het MER). Zie ook antwoord 11a en 11b.
11d	510	Zienswijze	In de tekst van het ontwerpinpassingsplan wordt ten aanzien van de ligging van de 50 dB(A) geluidsbelastingcontour (voorkeursgrenswaarde) verwezen naar figuur 5.15. Dit moet zijn figuur 5.16, aangezien figuur 5.15 betrekking heeft op de geluidscontouren in de nachtperiode tijdens het affakkelen op de productielocatie. Daarbij geldt dat de in tabel 5.16 van het ontwerpinpassingsplan aangegeven contour niet de berekende geluidsniveaus op 5,0 meter van het midden van de weg betreft maar een contour van het inrichtingsgeluid.
		Antwoord	De tekst met de verwijzing naar de figuur is aangepast. Per abuis zijn in deze paragraaf figuren en beschrijvingen opgenomen m.b.t. indirecte hinder in de productiefase. De paragraaf indirecte hinder in de aanlegfase is herzien. Voor de volledigheid is de aangepaste tekst onderstaand opgenomen: Indirecte hinder aanlegfase: <i>Voor de aanleg van de locatie is sprake van gemiddeld 3 vrachtwagens (6 bewegingen) per dag gedurende de gehele aanleg van de locatie. Voor de aan- en afvoer van de boorinstallatie is sprake van ongeveer 12 vrachtwagens (24 bewegingen) per dag gedurende 9 dagen elk. Gedurende de boorfase komen gemiddeld 7 vrachtwagens op een werkdag over de gehele boorperiode. Tijdens de aanlegfase worden de transportbewegingen zoveel mogelijk tot de dagperiode beperkt. Tijdens de aanleg van het leidingtracé is sprake van ongeveer 4 vrachtwagens (8 bewegingen) in de dagperiode voor de aan- en afvoer van materialen. De geluidbelasting vanwege de verkeersaantrekkende werking op de gevels van de woningen bedraagt ten hoogste 38 dB(A) in de dagperiode, 30 dB(A) in de avondperiode en 27 dB(A) in de nachtperiode. Hiermee wordt ruimschoots voldaan aan de richtwaarde van 50 dB(A) etmaalwaarde.</i> De tekst met betrekking tot het affakkelen in de nachtperiode is geschrapt, aangezien er in de nachtperiode niet meer afgefakkeld wordt. Hiervoor is een vervangende tekst opgenomen.
11e	510	Zienswijze	In het Ontwerpinpassingsplan is niet duidelijk aangegeven welk toetsingskader is gehanteerd. Dit is beschreven in hoofdstuk 13.3 Beoordelingskader van de MER Gaswinning Ternaard_Deel B (zie bijlage 2 van het Bijlagenboek). Indiener ziet het gehanteerde toetsingskader graag expliciet beschreven in het ontwerpinpassingsplan.

11			<i>Geluid en lichthinder</i>
		Antwoord	Het toetsingskader waaraan het (geoptimaliseerde) voorkeursalternatief zoals opgenomen in het inpassingsplan is getoetst, is aangegeven in paragraaf 5.7.1 van de plantoelichting. Het toetsingskader uit het MER waar indiener naar verwijst, is gehanteerd om de effecten van de vier alternatieven te kunnen beoordelen.
11f	510	Zienswijze	De licht- en geluidseffecten van de boorinstallatie op de natuur (binnen- en buitendijks) zijn niet in beeld gebracht.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie onder 11 a t/m d. In het MER Deel B, paragraaf 13.5.1.3. zijn de lichtcontouren opgenomen van de aanlegfase. De 0,1 lux-contour reikt circa 100 meter rondom de boorlocatie. Binnen deze contour liggen geen woningen. Ter vergelijking, bij volle maan en heldere hemel bedraagt de verlichtingssterkte op leefniveau 0,25 lux. Verlichting op de boorlocatie is naar beneden en naar binnen gericht. De combinatie van een lage verlichtingssterkte en gunstige oriëntatie van de verlichting is beoordeeld als beperkt zichtbaar. <i>Geluid Boren</i> Inspreker is correct in zijn observatie dat het NAA-rapport ingaat op de winningsfase. De tekstpassage op pagina 91 inclusief figuur 5.14 zijn, derhalve van ook toepassing op de winningsfase. Dit is aangepast in het inpassingsplan. <i>Geluid Productiefase/Indirecte hinder.</i> Het opgestelde geluidsprognose rapport van NAA heeft betrekking op de productiefase. De conclusie van dit rapport is dat binnen de geldende wet en regelgeving de locatie Ternaard kan opereren zonder negatieve effecten. Zie antwoord 11a t/m 11d in verband met aanvullende informatie met betrekking tot fakkelman.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven aanleiding om het inpassingsplan voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.
12			<i>Water en verzilting</i>
12a	510	Zienswijze	Indiener sluit zich graag aan bij de zienswijzen van de provincie Fryslân en het Wetterskip Fryslân ten aanzien van de lokale water- en drainagesystemen, waterveiligheid, waterkwaliteit en de

12			<i>Water en verzilting</i>
			problematiek van verzilting (zoetwaterschaarste).
		Antwoord	Ter kennisgeving aangenomen. Verwezen wordt naar de reacties op 515 en 537.
12b	510	Zienswijze	De bodemdaling heeft gevolgen voor de grondwaterstand en de verziltingsgraad.
		Antwoord	Door de bodemdaling is sprake van vernatting en hiermee een kans op verzilting. Voor eventueel aanwezige beschermde soorten die gebruik maken van de polder of watergangen kan de vernatting en verzilting zelfs een positief effect hebben door dat meer plas-drasomstandigheden ontstaan en de voedselbeschikbaarheid verbetert. Wat betreft mogelijke effecten op landgebruiksfuncties geldt dat er eventueel een toename van chloridegehalten in het oppervlaktewater is. Dit leidt echter niet tot een verslechtering van de kwaliteit van het oppervlaktewater. Door maatregelen te treffen kunnen effecten op landgebruiksfuncties voorkomen worden.
12c	510	Zienswijze	De waking bij de riooloverstorten, bij gelijkblijvend waterpeil, zal afnemen en daardoor zal er ten tijde van hevige neerslag de riooloverstort eerder 'verdrinken' (het buitenwater stroomt via de riooloverstort het rioolstelsel in). Uit het IPCC-rapport blijkt dat de klimaatontwikkelingen heftiger worden. Ten tijde van droogte wordt het heter en droger. Ten tijde van neerslag wordt de neerslag heftiger. De afvoer vanuit de polder Dongeradielen, waar de dorpskernen van Ternaard en Wierum in liggen, is beperkt, doordat de afvoer naar het Lauwersmeer beperkt kan zijn door hoge waterstanden in de Waddenzee. De verwachting van de provincie is dat er vaker een maalstop voor de poldergemalen moet worden ingesteld. Een maalstop betekent dat het polderpeil hoger komt te staan dan gewenst. De waking bij een riooloverstort maakt dat dit gedurende een korte periode mogelijk is. Door een afnemende waking en een toename van de neerslaghoeveelheden als gevolg van klimaatontwikkelingen maakt dat het risico op 'verdrongen' overstorten toeneemt. Het gevolg daarvan is dat er schoon oppervlaktewater naar de rioolzuiveringsinstallatie verpompt wordt, wat een verminderde werking van de zuivering tot gevolg heeft. Daarnaast is er een verminderde tot geen berging meer in het rioolstelsel zelf, waardoor er eerder, vaker en langer 'water op straat' optreedt of zelf kan leiden tot wateroverlast. Naast dat dit als erg vervelend en onwenselijk wordt ervaren, brengt het ongezuiverde rioolwater dat op straat staat ook gezondheidsrisico's met zich mee. Als dit het geval is, zal Wetterskip Fryslân van de gemeente gaan eisen dat maatregelen getroffen gaan worden teneinde rioolvreemd water in de riolering te voorkomen. Maar de inwoners zullen ook gaan vragen naar maatregelen om 'water op straat' dan wel de wateroverlast te voorkomen. Maatregelen ter voorkoming van instroom van polderwater of het nemen van mitigerende maatregelen ter voorkoming van wateroverlast brengen stevige kosten met zich mee. Indien dergelijke maatregelen moeten worden genomen en die het gevolg zijn van bodemdaling door

12			<i>Water en verzilting</i>
			gaswinning, dan zal indiener deze kosten via de Bodemdalingscommissie bij de NAM in rekening brengen.
		Antwoord	Binnen het stedelijk gebied gaat het om een verwaarloosbare bodemdaling en scheefstelling. Deze heeft geen effect op het afvoerende vermogen van de aanwezige riolering die onder vrij verval afvoert. Op de riolering in het landelijk gebied treden er geen effecten op, hier is de riolering als drukriool uitgevoerd. De afvoer is niet onder vrij verhang en wordt niet beïnvloed bij de eerder aangehouden maximale scheefstelling van 0,02 meter op 1000 meter. Tevens is de kans klein dat de bodemdaling gevolgen kan hebben voor het normale beheer en het onderhoud van waterkeringen en waterlopen. Bij een daling van minder dan 2 cm (op land) in gebieden met een kunstmatig peilbeheer is de mate van bodemdaling aanzienlijk kleiner dan de jaarlijkse schommelingen in de waterstand (verschil zomer- en winterpeil). Het waterschap is verantwoordelijk voor het waterbeheer in het beheersgebied. In het geval dat dit beheer, als gevolg van de door de gaswinning veroorzaakte bodemdaling, toch te maken meerkosten met zich meebrengt die voor vergoeding in aanmerking komen, dan rust op NAM de verplichting die schade overeenkomstig de regels van het burgerlijk recht te vergoeden.
12d	510	Zienswijze	De bodemdaling heeft gevolgen voor de grondwaterstand en de verziltingsgraad.
		Antwoord	Door de bodemdaling is sprake van vernatting en hiermee een kans op verzilting. Voor eventueel aanwezige beschermde soorten die gebruik maken van de polder of watergangen kan de vernatting en verzilting zelfs een positief effect hebben door dat meer plas-drasomstandigheden ontstaan en de voedselbeschikbaarheid verbetert. Wat betreft mogelijke effecten op landgebruiksfuncties geldt dat er eventueel een toename van chloridegehalten in het oppervlaktewater is. Dit leidt echter niet tot een verslechtering van de kwaliteit van het oppervlaktewater. Door maatregelen te treffen kunnen effecten op landgebruiksfuncties voorkomen worden.
12e	515	Zienswijze	Uit de nadere studie over het effect van bodemdaling op verzilting blijkt dat er een lichte toename van de brakke kwelflux zal plaatsvinden wat kan leiden tot een afname van de dikte van de zoetwaterlens van enkele centimeters, welke naar verwachting tot een kleine tot verwaarloosbare verzilting zal leiden. Dit gaat echter uit van de eindsituatie van de winning en hierbij is de toekomstige zeespiegelstijging niet opgenomen. Deze stijging leidt tot meer druk op de zoetwaterlens vanaf zee. De regio staat bekend om haar hoogwaardige aardappelpootgoed, welke nu al hinder heeft van verzilting. Door de winning wordt dit effect nog negatiever en is (tegen de tijd dat het geconstateerd wordt) onomkeerbaar.

12			<i>Water en verzilting</i>
		Antwoord	Mogelijke gevolgen voor het watersysteem zijn in het MER beoordeeld (MER Deel B, hoofdstuk 12). De gecombineerde effecten en maatregelen voor bodemdaling en klimaatverandering in 2050 zijn daarin beoordeeld: <i>Op basis van het huidige waterbeleid en de beperkte bodemdaling door Ternaard is op voorhand aan te geven dat lokale peilaanpassingen niet plaats zullen vinden. Bij deze ordegrrootte zijn andere maatregelen effectiever en minder ingrijpend wat betreft negatieve gevolgen (verzilting). De meest doelmatige oplossingen zijn:</i> • <i>Intensiveren van al bestaande drainage.</i> • <i>Lokale ophoging van perceelsranden (al dan niet in combinatie met creëren waterberging).</i> • <i>Creëren van waterberging om afname van berging door bodemdaling te compenseren.</i> <i>Allen leiden tot behoud van ontwatering en drooglegging. Hierdoor worden effecten op landgebruiksfuncties voorkomen.</i> Overigens werkt Wetterskip mee aan een gebiedsplan in het kader van Gebiedsontwikkeling Dongeradielen. De regie hiervan ligt bij de provincie. Er is een Gebiedscommissie ingesteld. De start van het opstellen van een ontwerp-gebiedsplan is nu voorzien in het laatste kwartaal van het jaar 2024. De NAM dekt de kosten voor herstel of compensatie van schade aan het watersysteem als gevolg van bodemdaling door gaswinning. Tevens wordt er gekeken naar koppelkansen. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de klimaatopgave.
12f	530	Zienswijze	In het winningsplan wordt aangegeven dat door gaswinning reeds 2 cm bodemdaling heeft plaatsgevonden. Dit heeft effecten voor de agrarische sector doordat hierdoor een voor agrarische productie benodigde optimale waterhuishouding mogelijk in het geding komt, maar ook omdat dit tot verzilting van de bodem zal leiden. Indiener vreest ook dat de genoemde 2 cm een onderschatting is en is van mening dat de wetenschappelijke onderbouwing van de stelling dat "gaswinning slechts beperkt kan bijdragen aan verzilting" ontbreekt. Daarom zijn de volgende zaken nodig: • Onderzoek, waaronder een gedetailleerde vaststelling van de nulsituatie in relatie tot maaiveldniveau en verzilting, alsmede monitoring van de ontwikkelingen aangaande deze twee parameters. • Uitgangspunt dat er een effect kan zijn en de NAM zowel financieel als anderszins staat voor de gevolgen. • Meldingen waar ondernemers lokale maaiveld daling constatering en waar de grond niet geroerd is (bijv. door menselijk handelen als sloot demping) of veroorzaakt door autonome

12			<i>Water en verzilting</i>
			processen (veen)inklinking te onderzoeken en/of onderdeel te laten zijn van nader onderzoek. Vinger aan de pols of autonome processen (oxidatie, inlinking, zakking door slootdemping) versneld worden door bevingen.
		Antwoord	Er is voor het gehele project een afsprakenkader Ontzorging gasveld Ternaard opgesteld en ondertekend door de betrokken partijen. Hierin staat het volgende opgenomen: <i>"Jaarlijks inzicht in de peilbuizenbemonstering van het Wetterskip om de verzilting van het gronden oppervlaktewater te kunnen volgen"</i> . Op verzoek van de Provincie is het effect van bodemdaling ten gevolge van gaswinning nabij Ternaard op de (brakke) kwelflux zoveel mogelijk (op perceelniveau) gekwantificeerd (bijlage 13 bij het inpassingsplan). Uit de modelberekeningen volgt een lichte toename van de (brakke) kwelflux. De absolute waarden van de berekende veranderingen in kwelflux zijn echter klein. De bodemdaling in de eindsituatie in combinatie met toename in kwelflux kan leiden tot een afname van de dikte van de zoetwaterlens van enkele centimeters. Ten opzichte van de huidige situatie is er sprake van een kleine verandering in de zoetwaterlens, die naar verwachting leidt tot een kleine tot verwaarloosbare toename van de verzilting.
12g	530	Zienswijze	Het evenwicht tussen zoet/zout is fragiel ten aanzien van de land- en tuinbouwfunctie. Dit wordt gewijzigd door een boring of open ontgraving. Omdat de landbouwfunctie onder druk kan komen bij een doorsnijding van de zoetwaterlens, is hoe dan ook onderzoek en draagvlak van de agrarische sector onmisbaar in de besluitvorming door de overheid. Indiener verzoekt om bij elk initiatief de plaatsen van een aantal peilbuizen en peilschalen in het plangebied en omgeving om de huidige hydrologische situatie vast te leggen (0-meting startend ruim voor uitvoering) en veranderingen daarin onder invloed van de ingrepen in beeld te brengen gedurende een periode van enkele jaren na uitvoering (indiener doet voorstellen voor de termijn). Mede om zodoende de effecten op de bedrijfsvoering te kunnen onderbouwen en motiveren.
		Antwoord	Mogelijke gevolgen voor het watersysteem zijn in het MER beoordeeld (MER Deel B, hoofdstuk 12). De gecombineerde effecten en maatregelen voor bodemdaling en klimaatverandering in 2050 zijn daarin beoordeeld: <i>Op basis van het huidige waterbeleid en de beperkte bodemdaling door Ternaard is op voorhand aan te geven dat lokale peilaanpassingen niet plaats zullen vinden. Bij deze orde grootte zijn</i>

12			<i>Water en verzilting</i>
			<i>andere maatregelen effectiever en minder ingrijpend wat betreft negatieve gevolgen (verzilting). De meest doelmatige oplossingen zijn:</i> • <i>Intensiveren van al bestaande drainage.</i> • <i>Lokale ophoging van perceelsranden (al dan niet in combinatie met creëren waterberging).</i> • <i>Creëren van waterberging om afname van berging door bodemdaling te compenseren.</i> <i>Allen leiden tot behoud van ontwatering en drooglegging. Hierdoor worden effecten op landgebruiksfuncties voorkomen.</i> Overigens werkt het Wetterskip aan gebiedsplan Dongeradielen. Momenteel is er een ontwerp-gebiedsplan met voorkeursalternatief in procedure. De NAM dekt daarvan de kosten van de herstelopgaven die door gaswinning eventueel nodig zijn. Zie ook het antwoord bij 12f.
12h	535, 544	Zienswijze	Bodemdaling heeft effecten op de (geo)hydrologische situatie in het waddengebied, waardoor het potentiaalverschil tussen de waterstand in de Waddenzee en de oppervlaktewaterpeilen en van het freatisch vlak in de (landbouw) percelen toeneemt, wat leidt tot een structurele toename van zoute kwel. Met economische schade voor de (landbouw)bedrijven achter de dijk. Deze verziltingseffecten, evenals de jarenlange schade voor de landbouw, maar ook voor andere functies als natuur en woningbouw, zijn onvoldoende onderzocht.
		Antwoord	Zie het antwoord bij 12f en 12g.
12i	535	Zienswijze	De gevolgen voor het watersysteem in Fryslân (inlaat, afvoer en beheer van water) door een (versnelde) zeespiegelstijging zijn niet meegenomen in de beoordeling.
		Antwoord	Zie het antwoord bij 12g.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

13			<i>Alternatieven</i>
13a	475	Zienswijze	Zijn er geen alternatieve locaties om naar gas te boren?
		Antwoord	Er is gekozen voor de locatie Ternaard omdat deze enkele voordelen heeft ten opzichte van andere kleine velden: • Het betreft één van de grotere kleine velden in Nederland. Hierdoor kan er met één ingreep relatief veel gas gewonnen worden.

13			<i>Alternatieven</i> • Het veld bevat hoogcalorisch gas, dat veel minder stikstof bevat dan laagcalorisch gas (dat gewonnen wordt uit het Groningen gasveld). Daarom kan uit dit gas meer energie worden gehaald. • Gaswinning kan in sommige gevallen tot aardbevingen leiden, wat mogelijk weer kan leiden tot schade aan gebouwen of gevaar voor de veiligheid. Het Ternaard gasveld ligt grotendeels onder de zee, het gedeelte wat onder land ligt is relatief ver van bebouwing gelegen, waardoor eventuele effecten naar gebouwen en mens naar verwachting uiterst beperkt zijn. Vervolgens heeft in het MER voor de locatie Ternaard op basis van wettelijke eisen, technische eisen en haalbaarheid een trechtering plaatsgevonden om te komen tot de locatie- en tracé-alternatieven binnen het zoekgebied. Uiteindelijk is voor het voorliggende locatie- en tracé-alternatief gekozen omdat dit tot aanzienlijk minder hinder voor de omgeving leidt en hierdoor het meest tegemoet komt aan de uitgangspunten van het Fries Manifest (want minder schade) en de zorgpunten zoals geuit in het omgevingsproces. Daarnaast kent dit tracéalternatief het kortste tracé in combinatie met de gekozen locatie.
13b	475	Zienswijze	Zijn er geen alternatieve middelen dan gas?
		Antwoord	Het kabinet investeert in het verduurzamen van het energiesysteem door middel van hernieuwbare technieken als wind- en zonne-energie. De omslag naar een duurzamer energiesysteem is echter niet van de ene op de andere dag gerealiseerd. De verwachting is dat aardgas de komende decennia nog noodzakelijk is voor bijvoorbeeld de productie van elektriciteit en de energie- en warmtebehoefte van huishoudens. Aardgaswinning uit Nederlandse kleine velden draagt bij aan energieleveringszekerheid en is beter voor het klimaat, de economie en werkgelegenheid en het behoud van aanwezige gasinfrastructuur.
13c	477	Zienswijze	Indiener stelt voor om te wachten op waterstof en gas te importeren.
		Antwoord	Zoals aangegeven in het antwoord op vraag 13b is de verwachting dat aardgas de komende decennia nog noodzakelijk is. Het is niet verstandig om volledig afhankelijk te worden van enkele landen/regio's voor de levering van gas terwijl wij die nog nodig hebben en in eigen land kunnen produceren (met een lagere CO2-afdrak dan geproduceerde gas in het buitenland). Waterstof is een van de middelen die wordt ingezet om aardgas in Nederland te vervangen, maar het zal nooit de volledig rol van aardgas kunnen vervangen. Tot 2030 zal klimaatneutraal waterstof vooral in de industrie en mobiliteit worden ingezet om te kunnen voldoen aan de Europese verplichtingen (REDII). Aardgas blijft nodig voor bepaalde industriële processen, de verwarming van de gebouwde omgeving en voor regelbare vermogen en het behoud van aanwezige

13			<i>Alternatieven</i>
			gasinfrastructuur. Het kabinet stimuleert de eigen productie en import van waterstof om deels van het aardgasverbruik te kunnen vervangen en zo minder afhankelijk te zijn van aardgas.
13d	478	Zienswijze	Indiener stelt voor om de zuidzijde van de Dongerawei te Ternaard als alternatieve locatie te onderzoeken. Dit is minder dicht tegen de zeedijk aan.
		Antwoord	In het MER deel A is het proces van het bepalen van de nieuwe locatie uitgebreid en stap voor stap beschreven aan de hand van de relevante criteria. Dit heeft uiteindelijk geresulteerd in een zoekgebied waarbinnen een nieuwe locatie zou kunnen worden aangelegd. Gronden ten zuiden van de Dongerawei liggen buiten dit zoekgebied, waardoor dit geen realistisch alternatief voor aanleg van een nieuwe locatie biedt.
13e	478	Zienswijze	Waarom zelf aardgas winnen als import goedkoper is?
		Antwoord	Aardgaswinning uit Nederlandse kleine velden draagt bij aan energieleveringszekerheid en is beter voor het klimaat, de economie en werkgelegenheid en het behoud van aanwezige gasinfrastructuur.
13f	483	Zienswijze	Indiener stelt biogas als alternatief voor, omdat in de noordelijke provincies een overschot aan mest wordt geproduceerd. Tezamen met voedselafval en rioolslib is dit een mogelijkheid om meer biogas te winnen. Transitie naar hernieuwbare energie is in het belang van indiener, aardgas voegt alleen maar broeikasgassen toe.
		Antwoord	Groen gas is een belangrijke hernieuwbare energiedrager. Het kabinet heeft het doel om in 2030 2 bcm groen gas te produceren in Nederland. Echter, dit is onvoldoende om de volledige verwachte Nederlandse vraag naar gasvormige energiedragers in te vullen.
13g	490	Zienswijze	Gas rantsoeneren, mensen bewust maken van schaarste met eigen energiemiddelen. Niet èn gaswinning èn importeren.
		Antwoord	Zoals beschreven in het antwoord op zienswijze 13b zet het kabinet in op het reduceren van de vraag naar aardgas door onder meer energiebesparing en alternatieve energiebronnen te stimuleren. Het terugbrengen van de vraag naar aardgas vergt echter tijd. De verwachting is dat aardgas de komende decennia nog noodzakelijk is. Aardgaswinning uit Nederlandse kleine velden draagt bij aan energieleveringszekerheid en is beter voor het klimaat, de economie en werkgelegenheid en het behoud van aanwezige gasinfrastructuur. Echter, de winning uit Nederlandse kleine gasvelden zal ook in de toekomst onvoldoende zijn om in de Nederlandse vraag naar aardgas te voorzien. Import van aardgas zal daarom ook de komende decennia nog noodzakelijk zijn.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
14a	483	Zienswijze	Het 'Hand op de kraan' principe is achterhaald door huidige ontwikkelingen met 'van het aardgas af', het missen van de reductie doelstellingen CO ₂ .
		Antwoord	Het 'hand aan de kraan'-principe geeft uitsluitend invulling aan het uitgangspunt dat gaswinning onder de Waddenzee alleen kan plaatsvinden wanneer er geen schade aan de natuur ontstaat. De gaswinning onder de Waddenzee past binnen het Nederlandse klimaatbeleid. Ook wordt verwezen naar de reactie onder 3d en 3e.
14b	490, 494, 526, 531	Zienswijze	Het hand aan de kraan principe houdt in dat het dichtgaat als het fout gaat, dat is te laat.
		Antwoord	Het is juist dat er in tijd ruimte zit tussen de gaswinning en het eventueel dichtdraaien van de gaskraan wanneer sprake zou zijn van overschrijding van de gebruiksruijme of wanneer uit de ecologische monitoring zou blijken dat de gaswinning zou leiden tot wezenlijke negatieve effecten op de natuurwaarden. De systeemp parameters van het 'hand aan de kraan'-principe zijn echter zo ingericht dat tijdig ingegrepen kan worden opdat geen schade aan de natuur ontstaat als gevolg van de gaswinning. Dit wordt bereikt door uit te gaan van een conservatieve inschatting van het meegroeivermogen, door na-ijling van de bodem door gaswinning als onderdeel van de maximale toegestane bodemdaling mee te nemen in de bodemdalingsprognose en door de inrichting van een meet- en regelcyclus als beheersproces ten aanzien van de verwachte bodemdalingssnelheid door gaswinning. Het doel van dit beheersproces is dat de NAM ervoor kan zorgdragen en kan aantonen dat de belasting vanwege de gaswinning binnen de gebruiksruijme van het Pinkegat blijft en zal blijven. In deze cyclus wordt de Staatssecretaris van EZK jaarlijks geïnformeerd over de geactualiseerde bodemdalingsprognoses, zodat de Staatssecretaris kan ingrijpen wanneer de bodemdalingssnelheid door de gaswinning hoger is dan is geprognosticeerd. De inrichting van dit voor Ternaard adequate beheersproces zal plaatsvinden op basis van het meet-en regelprotocol dat de NAM ten genoegen van de Staatssecretaris van EZK en inspecteur-generaal der mijnen zal opstellen in samenhang met het meetplan. Op basis van dit meet- en regelprotocol wordt jaarlijks vastgesteld of de bodemdaling door gaswining binnen de vastgestelde gebruiksruijme blijft of zal blijven (de gebruiksruijmetoets). SodM zal erop toezien dat de NAM het protocol dienovereenkomstig uitvoert, en zal jaarlijks bezien of het aanpassing behoeft.
14c	501	Zienswijze	De vergunningeisen zijn verouderd en niet ingericht op een dynamisch en onvoorspelbaar gebied als de Waddenzee. De bijstuurmechanismen van ooit gelden nu niet meer.
		Antwoord	Uit de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) is gebleken dat de huidige invulling voldoende is ten behoeve van het adequaat beschermen van de natuur. De door de NAM ingediende aanvragen worden getoetst op basis van de beste beschikbare kennis. Daarnaast biedt de van toepassing zijnde wetgeving mogelijkheden om de

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			desbetreffende positieve besluiten te wijzigen of in te trekken indien gewijzigde inzichten of veranderde omstandigheden daartoe aanleiding geven. Zie hiervoor ook de reactie op 1h.
14d	510	Zienswijze	Indiener licht het 'hand aan de kraan' principe toe en merkt ten aanzien van de ontwerp Wnb-vergunning op dat er geen zekerheid is over eventuele negatieve effecten waardoor er in het kader van het voorzorgsbeginsel geen Wnb-vergunning verleend kan worden. Daarnaast dienen eventuele compenserende maatregelen gerealiseerd én functioneel te zijn alvorens de activiteit van start gaat.
		Antwoord	Volgens de Minister voor Natuur en Stikstof bieden de Passende Beoordeling en de aanvullingen daarop, de zekerheid dat significant negatieve gevolgen ten gevolge van de aangevraagde winning zijn uit te sluiten. Zie ook de reactie op het advies van de Waddenacademie onder 1.5 van deze Nota van Antwoord. Er is geen sprake van compenserende maatregelen in de zin van de Wet natuurbescherming omdat uit de Passende Beoordeling blijkt dat de natuurlijke kenmerken van het gebied niet worden aangetast.
14e	510, 535	Zienswijze	Er is aan de voorkant onvoldoende met zekerheid gesteld dat de negatieve effecten (al dan niet door het herstelvermogen van de Waddenzee) tijdig of überhaupt zijn te herstellen. Met deze wijze van handelen en monitoring wordt niet voldaan aan het voorzorgsbeginsel.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 14d. Daarnaast blijkt uit de monitoringsresultaten van de gaswinning MLV dat er tot op heden geen sprake is van negatieve effecten binnen het kombergingsgebied Pinkegat. De gehanteerde toetsingskaders tezamen met het 'hand aan de kraan'-principe blijken zodanig robuust dat er met voldoende zekerheid kan worden gesteld dat er geen negatieve effecten zullen optreden zolang binnen de gehanteerde gebruiksruimte wordt gebleven.
14f	510	Zienswijze	Het vastgestelde meegroeivermogen, de vastgestelde gebruiksruimte en aldus de werking van het HadK principe wordt nadrukkelijk besproken in de Milieueffectrapportage en de Passende Beoordeling, en is gebaseerd op (verouderde) onderzoeken van 2018 of ouder. Indiener verwijst naar de reactie op de ingediende vooroverlegreactie dat gebruik gemaakt mag worden van gegevens ouder dan 2 jaar indien niet uit feiten of omstandigheden blijkt dat genoemde ontwikkelingen verouderd zijn. Indiener vraagt zich dit ten stelligste af en geeft hiervoor argumenten (zie onder 14 g t/m 14j).
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 14e. Er is geen sprake van gebruik van verouderde gegevens. De gegevens die zijn gebruikt voor de onderbouwing en analyses met betrekking tot de voornoemde parameters zijn gebaseerd op de beste beschikbare informatie voor het detailniveau waarop de beoordeling van de effecten moet plaatsvinden.

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
14g	510	Zienswijze	Het relatieve zeespiegelstijgingsscenario wordt elke vijf jaar geactualiseerd en dit is onvoldoende om de beschikbare gebruiksruimte te bepalen. De factoren die vooraf de vastgestelde gebruiksruimte bepalen moeten vaker geactualiseerd worden, alleen de jaarlijkse gebruiksruimtetoets is dus onvoldoende. Indiener verwijst naar het advies van het Adviescollege 'hand aan de kraan'-principe Waddenzee' (hierna: het Adviescollege) om jaarlijks te evalueren of er nieuwe inzichten zijn die moeten leiden tot een bijstelling van het vigerende zeespiegelstijgingsscenario, wat ook onderschreven is door de Minister van EZK. Volgens indiener zou bovenstaande niet uitsluitend moeten leiden tot een frequentere opname van actuele scenario's en inzichten bij de (jaarlijkse) monitoring, maar zouden dit juist ook aan de voorkant van de gaswinning betrokken moeten worden. Door het slechts bij de monitoring te betrekken, krijgt de onzekerheid omtrent de snel veranderende inzichten in de verschillende klimaat- en zeespiegelscenario's geen plek bij de primaire besluitvorming van de gaswinning.
		Antwoord	Besluiten worden genomen op basis van de beste beschikbare kennis en inzichten. Op basis van het advies van het Adviescollege 'hand aan de kraan'-principe Waddenzee (bijlage bij Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) zal de NAM worden verzocht om jaarlijks te evalueren of er nieuwe wetenschappelijke inzichten zijn die moeten leiden tot een bijstelling van het vigerende zeespiegelstijgingsscenario en hierover een paragraaf op te nemen in de jaarlijkse monitoringsrapportage. De Auditcommissie gaswinning onder de Waddenzee kan dit eveneens meenemen in haar adviezen aan de Staatssecretaris van EZK en de Minister voor Natuur en Stikstof. De Staatssecretaris van EZK kan in een dergelijk geval de gebruiksruimte (Kamerstuk 29684, nr. 244) van de komberging Pinkegat opnieuw vaststellen op basis van een bijgesteld zeespiegelstijgingsscenario.
14h	510	Zienswijze	Er is onvoldoende inzicht (met wetenschappelijke zekerheid) in de langetermijneffecten van de gaswinning (waaronder cumulatieve effecten) en dit is strijdig met het voorzorgsbeginsel. Het Adviescollege geeft aan dat enige (cumulatieve) effecten van economisch medegebruik van de Waddenzee nooit volledig uit te sluiten zijn en adviseert om die reden ook om het hand aan de kraan-principe uit te breiden met een betere analyse van toekomstige onzekerheden op langere termijn, met name met betrekking tot de zeespiegelstijging en de natuurlijke sedimentatie. Dit is onderschreven door de Ministers van EZK en LNV en zij hebben hierop acties uitgezet. De onzekerheidsfactor dient dus ook bij de onderbouwing en beoordeling van vergunningaanvragen met betrekking tot gaswinning betrokken te worden en dit is bij de Gaswinning Ternaard onvoldoende gedaan. Het Adviescollege stelt een aangepaste aanpak voor die meer recht doet aan de onzekerheden, maar deze wordt pas betrokken bij de volgende vijfjaarlijkse herziening (in 2026). Indiener

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			betreurt dit omdat de besluitvorming omtrent de Gaswinning Ternaard nu plaatsvindt. Er mist afdoende wetenschappelijk inzicht in de totale cumulatieve effecten van grootschalige economische activiteiten in het Waddengebied. Het lange termijn sediment onderzoek van Deltares is niet betrokken. Indiener verzoekt besluitvorming omtrent de Gaswinning Ternaard minimaal aan te houden totdat bovenstaande inzichten voldoende bekend zijn.
		Antwoord	Op basis van de wetenschappelijke evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (bijlage bij Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) kan worden geconcludeerd dat de huidige invulling van het principe voldoet als het gaat om het adequaat beschermen van de natuur. Hiermee wordt in voldoende mate invulling gegeven aan het voorzorgsbeginsel. De Staatssecretaris van EZK en de Minister voor Natuur en Stikstof zijn op basis van de uitgevoerde onderzoeken en adviezen, en daarmee de best beschikbare kennis, tot de conclusie gekomen dat er voldoende zekerheid is verkregen dat de voorgenomen gaswinning onder Waddenzee vanuit Ternaard op basis van het 'hand aan de kraan'-principe niet zal leiden tot schade aan de natuur. Het feit dat er sprake is van onzekerheden op lange termijn samenhangend met de verwachte zeespiegelstijging als gevolg van klimaatverandering doet niets af aan de effectiviteit van het 'hand aan de kraan'-principe als zodanig. Indien in de toekomst nieuwe wetenschappelijke inzichten omtrent de zeespiegelstijging of de sedimentatie daartoe aanleiding geven, dan kan de Staatssecretaris van EZK op basis daarvan de gebruiksruimte voor de gaswinning opnieuw vaststellen. Onzekerheden op lange termijn kunnen daarmee afdoende worden ondervangen door monitoring in combinatie met bijsturingsmechanismen (zie ook de reactie op 14b). Dit geeft dus geen aanleiding om de besluitvorming uit te stellen. In het milieueffectrapport (MER) voor de Gaswinning Ternaard is mogelijke cumulatie met andere activiteiten in de Waddenzee specifiek beschouwd. De conclusie van deze beschouwing is dat de Gaswinning Ternaard niet leidt tot cumulatie met andere activiteiten en projecten die via dezelfde ecologische effectketen aangrijpen. Het advies van de Commissie voor de Milieueffectrapportage (m.e.r.) heeft op dit punt niet tot opmerkingen geleid. Daarnaast sluit deze conclusie aan bij de ervaringen met de reeds bestaande gaswinning onder de Waddenzee vanuit de locaties Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen. Mogelijke cumulatie met andere activiteiten in de Waddenzee vormt ook onderdeel van het ecologische monitoringsprogramma, en de controle hierop door de Auditcommissie gaswinning onder de Waddenzee, na aanvang van de gaswinning. Indien de monitoring bevestigt dat wezenlijke negatieve ecologische effecten als gevolg van de gaswinning kunnen worden uitgesloten dan geldt dit ook voor cumulatie met andere activiteiten.

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			Het Adviescollege 'hand aan de kraan'-principe Waddenzee heeft voorgesteld om te onderzoeken hoe een geïntegreerde probabilistische aanpak kan worden ontwikkeld die rekening houdt met de niet geringe onzekerheden op de lange(-re) termijn. Deze aanpak moet leiden tot een eenduidige norm voor aantasting van natuurwaarden die alle relevante aspecten integreert. De Auditcommissie gaswinning onder de Waddenzee acht dit een zeer ambitieuze insteek in het licht van de performance van de momenteel gebruikte (deel-)modellen en de complexiteit van het Waddenzee-ecosysteem. Zij adviseert dan ook eerst de haalbaarheid en toepasbaarheid van een dergelijke geïntegreerde probabilistische aanpak te verkennen, voordat eventueel besloten wordt deze aanpak te gaan volgen.
14i	510, 512	Zienswijze	Indiener verwijst naar het nieuwe IPCC-rapport dat klimaatverandering ongekend snel gaat en dat snel afscheid genomen moet worden van fossiele brandstoffen ten gunste van duurzame energiebronnen. Dit moet betrokken worden bij de afweging van nut en noodzaak van dit project. Indiener verwijst voorts naar het Deltaprogramma Waddenzee en de daarin genoemde ambities en doelen, evenals het Klimaatakkoord van Parijs. Het genoemde IPCC-rapport wordt door het KNMI vertaald in een 'klimaat signaal' en kan leiden tot een aanpassing van het Deltaprogramma. De besluitvorming omtrent de Gaswinning Ternaard moet dit afwachten en hierbij betrekken.
		Antwoord	Het IPCC rapport bevestigt de noodzaak om het gebruik van fossiele energie af te bouwen. Echter, aardgas speelt op dit moment een belangrijke rol in de levering van warmte aan huizen, de industrie en in de productie van elektriciteit. Daarnaast wordt aardgas gebruikt als grondstof in bijvoorbeeld de chemie. Het kabinet streeft ernaar om in 2050 CO₂-neutraal te zijn. Daarom zet het kabinet in op het reduceren van de vraag naar aardgas door onder meer energiebesparing en alternatieve energiebronnen te stimuleren. Het terugbrengen van de vraag naar aardgas vergt echter tijd. De verwachting is dat aardgas de komende decennia nog noodzakelijk is. Zolang aardgas nog nodig is, geeft het kabinet voorkeur aan gaswinning uit de Nederlandse kleine gasvelden op land en op zee boven import. Aardgaswinning uit Nederlandse kleine velden draagt bij aan energieleveringszekerheid en is beter voor het klimaat, de economie en werkgelegenheid en het behoud van aanwezige gasinfrastructuur. Met het nationale Deltaprogramma maakt het kabinet Nederland waterrobuust en klimaatbestendig. Om te kunnen vaststellen of de koers danwel het tempo van het Deltaprogramma moet worden aangepast, is het cruciaal om toekomstige veranderingen in de gaten te houden en tijdig te signaleren. In 2019 is in dat kader het Kennisprogramma Zeespiegelstijging gestart. Dit Kennisprogramma, dat tot 2025 loopt, richt zich primair op het ontwikkelen van kennis, het verkennen van handelingsperspectieven met betrekking tot de

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			zeespiegelstijging en de mogelijke gevolgen voor de waterveiligheid (kustfundament, waterkeringen) en de zoetwatervoorziening (verziltingsproblematiek) op de lange termijn. Daarnaast worden ook effecten op de economie, het ruimtegebruik en de ecologie meegenomen. In relatie tot het Waddengebied wordt hierbij met name gekeken naar de langetermijneffecten van zeespiegelstijging op de morfologie, de inrichting van kustgebieden en de natuur. Hierbij zijn onder meer het KNMI, het NIOZ en Deltares betrokken. De op basis van dit Kennisprogramma verworven inzichten zullen worden benut voor de volgende zes-jaarlijkse herijking van het Deltaprogramma, die wordt opgenomen in het Deltaprogramma 2027. Uit de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) is gebleken dat de gaswinning onder de oostelijke Waddenzee geen extra risico vormt in combinatie met de verwachte zeespiegelstijging aangezien het moment waarop de natuurlijke sedimentatie de bodemdaling door gaswinning niet meer kan compenseren als gevolg van de zeespiegelstijging – in alle scenario's – ruim buiten de tijdshorizon van de gaswinning ligt. Vanuit het Deltaprogramma wordt deze conclusie op basis van de thans beschikbare kennis onderschreven.
14j	510	Zienswijze	Indiener betwijfelt of er een afdoende beoordeling plaatsgevonden heeft ten aanzien van indirecte gevolgen van bodemdaling ten aanzien van het grond- en oppervlaktewatersysteem en zetting- en verzakkingschade en verwijst hiervoor naar het rapport van Deltares van 8 september 2021.
		Antwoord	In de studie van Deltares van september 2021 is gekeken naar de kans op indirecte effecten van de bodemdaling veroorzaakt in een gebied nabij Groningen en een gebied nabij de gasopslag Norg. In deze gebieden geldt het wettelijk bewijsvermoeden. De overheid moet in deze gebieden bewijzen dat ontstane schade zeker niet veroorzaakt kan zijn door bodemdaling vanwege de gasopslag of de gaswinning. Als de overheid dit niet kan moet over worden gegaan op vergoeding van de schade. In de gebieden waar de indirecte effecten mogelijk schade zouden kunnen hebben veroorzaakt, betekent dit niet dat de schade zeker is veroorzaakt door indirecte effecten. Dit kan echter niet worden uitgesloten. Vanwege de conservatieve benadering van het Deltares onderzoek is zeker dat in de gebieden die uitgesloten kunnen worden de schade aan gebouwen niet veroorzaakt kan zijn door bodemdaling door gaswinning of gasopslag. Dit is een andere situatie dan de situatie bij Ternaard. Bij Ternaard wordt besloten over een winningsplan waarbij de uiteindelijke bodemdaling over land door de gaswinning in Ternaard minimaal is (minder dan 2 cm). Bij een dergelijke minimale bodemdaling zullen geen veranderingen in het grond- en oppervlaktewatersysteem nodig zijn door de gaswinning in Ternaard. Volgens het Deltares rapport zijn alle mogelijk indirecte effecten van bodemdaling het gevolg van veranderingen in het grond- en oppervlaktewatersysteem. Als hiervan geen sprake is,

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			dan zal er dus ook geen sprake zijn van kans op schade door indirecte effecten van bodemdaling. Naast de gaswinning in Ternaard zijn er echter ook omliggende gasvelden waar gas uit wordt gewonnen. Hierdoor kan de bodemdaling op de dijk toch nog maximaal 2 - 6 cm in 2050 bedragen. Het wetterskip Fryslân geeft in haar advies daarom aan dat dit zal leiden tot ophoging van de waterkeringen, dat verzilting zal toenemen en dat onderzoek zal moeten worden verricht naar compenserende maatregelen. Als compenserende maatregelen worden getroffen die het grond- en oppervlaktewatersysteem beïnvloeden, dan moet aansluitend worden gekeken naar de kans op mogelijke indirecte effecten van de bodemdaling. Op dit moment is er echter geen sprake van veranderingen van grond- en oppervlaktewatersysteem waardoor indirecte effecten geen rol spelen.
14k	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Het is niet uitgesloten dat bij de 'hand aan de kraan'-systematiek er toch effecten op de natuur optreden, zelfs als de waarden beneden de vastgestelde grens van de gebruiksruimte blijven.
		Antwoord	Volgens de huidige inzichten en op basis van de analyses van de verzamelde monitoringsgegevens doen zich tot op heden geen negatieve gevolgen voor als gevolg van de gaswinning. Mocht onverhoopt blijken dat er toch negatieve gevolgen zijn, dan kan de gaswinning worden beperkt of stopgezet
14l	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Indiener geeft voorbeelden (zie ook zienswijzen 14m, 14n en 14o) van mogelijke effecten die niet worden beoordeeld binnen de 'hand aan de kraan'-systematiek (HadK). Lokaal verlies aan plaatareaal en afname van droogvaltijd binnen de bodemdalingscontour, ontwikkeling door de jaren heen en ecologische gevolgen daarvan (HadK ziet alleen op gemiddelde daling en aangroei over volledig kombergingsgebied)
		Antwoord	De geschetste mogelijke effecten zijn tot op heden niet geconstateerd. Op basis van de gehanteerde onderbouwing voor de mogelijke effectketens in relatie tot droogvallend plaatareaal is dit ook niet te verwachten zolang men binnen de gebruiksruimte blijft.
14m	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Wetenschappelijke zekerheid over verandering van sedimentsamenstelling door extra zandsuppleties en aanvoer van grote hoeveelheid zand vanuit Noordzee, mede in cumulatie met andere vergunde en niet vergunde activiteiten. Veranderde sedimentsamenstelling kan leiden tot veranderingen in soortensamenstelling van de bodem en dus voedselaanbod van vogels. In het kader van de bestaande gaswinning is onderzoek naar bodemdieren verplicht gesteld. Welke wetenschappelijke onderbouwing heeft dit over de periode 2006 tot 2021 opgeleverd om uit te sluiten dat deze verschuiving in soortensamenstelling van bodemdieren niet plaats vindt en niet plaats zal gaan plaats vinden?
		Antwoord	Tot op heden is de geschetste verandering van de sedimentsamenstelling niet opgetreden en zijn veranderingen van de soortensamenstelling van de bodemdieren ook niet te koppelen aan de

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			effecten van bodemdaling door gaswinning, zie voor meer informatie deze link . De beschikbare gegevens van bodemdieren zijn gebruikt voor het inzichtelijk maken van de draagkracht van het kombergingsgebied Pinkegat voor vogels. Op basis van deze analyses zijn er geen effecten gedetecteerd die kunnen worden toegeschreven aan de gaswinning.
14n	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De theorie die ten grondslag ligt aan het opvullen van de door gaswinning veroorzaakte bodemdaling gaat uit van het eerst creëren van een groter volume binnen de betreffende kombergingen. Hierdoor wordt eerst de bestaande balans verstoord en vindt een verdieping plaats, die leidt tot extra zandaanvoer vanuit de Noordzee. De enige kwantificering die wordt gegeven is gebaseerd op het verouderde zeespiegelstijgingsscenario en is zeker niet in lijn met de zeespiegelstijgingsscenario's die door het Adviescollege Hand aan de Kraan Waddenzee (hierna: Adviescollege) worden geadviseerd. Indiener ontvangt graag de geactualiseerde gegevens van de verwachte wadplaatareaal-ontwikkeling gebaseerd op de door de commissie geadviseerde randvoorwaarden voor zeespiegelstijgingsscenario's, inclusief achterliggende berekeningen hiervan.
		Antwoord	Het advies met betrekking tot de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe en het advies voor het nieuwe relatieve zeespiegelstijgingsscenario is op 28 juni 2021 per brief (bijlage bij Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) met de Kamer gedeeld. Verwezen wordt naar de referenties die in deze adviezen worden genoemd. Op basis van het advies inzake het relatieve zeespiegelstijgingsscenario heeft de Staatssecretaris van EZK op 22 februari 2023 een veilige gebruiksruimte vastgesteld (Kamerstuk 29684, nr. 244) met betrekking tot de periode 2021-2026 voor de kombergingen in de Waddenzee waaronder gas- of zoutwinning plaatsvindt, inclusief de komberging Pinkegat waaronder de Gaswinning Ternaard is voorzien. Uit de jurisprudentie is duidelijk geworden dat bij de bepaling van de gebruiksruimte mag worden uitgegaan van een realistische inschatting van de zeespiegelstijging gecombineerd met een conservatieve inschatting van het meegroeivermogen van de bodem door sedimentatie (AbRvS 23 december 2020, ECLI:NL:RVS:2020:3029, r.o. 8.2). De gebruiksruimte is daarom vastgesteld op basis van de verwachtingswaarde in het beleidsscenario zonder de onzekerheidsband.
14o	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Indiener wil graag weten welke afname van droogvallend plaatareaal worst case zal optreden binnen een periode van 1, 5, 7 en bijvoorbeeld 10 jaar na aanvang van de gaswinning, hoe deze verminderde hoeveelheid zich door de tijd heen ontwikkelt en welke ecologische gevolgen dit met zich meebrengt. In het MER wordt opgemerkt dat dit wegvalt binnen de natuurlijke dynamiek, maar hierbij is geen rekening gehouden met afname van wadplaatareaal door bijvoorbeeld de bestaande gas- en zoutwinningen en diverse andere werkzaamheden in de Waddenzee. Ook wordt op de korte termijn gerekend met een gemiddelde wadplaat-geul verdeling terwijl in het

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			bodemdalingsgebied verhoudingsgewijs veel meer plaatareaal aanwezig is dan gemiddeld binnen het kombergingsgebied.
		Antwoord	De gaswinning in Ternaard vindt plaats met toepassing van het 'hand aan de kraan-principe'. Dit betekent dat de bodemdalingssnelheid in de Waddenzee gecompenseerd wordt door de natuurlijke sedimentatiesnelheid zolang de bodemdaling door gaswinning binnen de vastgestelde gebruiksruimte blijft. De Waddenzee is hierdoor in staat mee te groeien, zodat het morfologisch evenwicht en daarmee het zandplatareaal in stand blijft. Er is dan ook geen sprake van een afname van het droogvallend plaatareaal of het verdrinken van Wadplaten. Op basis van het ecologische monitoringsprogramma zal het oppervlak en de ligging van de Wadplaten worden gemonitord evenals effecten op de natuurwaarden gekoppeld aan de voorschriften van de door de Minister voor Natuur en Stikstof te verstrekken vergunning op basis van de Wet natuurbescherming. Als uit de monitoring zou blijken dat de delfstoffenwinning onder de Waddenzee leidt of zal leiden tot een verslechtering van de kwaliteit van de natuurlijke habitats en de habitats van soorten ofwel dat storende factoren optreden of kunnen optreden voor soorten in relatie tot de vastgestelde instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebied Waddenzee of andere betrokken Natura 2000-gebieden, dan kan de Minister voor Natuur en Stikstof besluiten om de gaswinning in te perken of te beëindigen.
14p	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Alle elementen binnen het Hadk-principe zullen uitgaande van hun worst case scenario's binnen de vastgestelde gebruiksruimte moeten passen (conform uitgangspunten zoals benoemd in het Rijksprojectbesluit gaswinning onder de Waddenzee uit 2006), en daarbij kan niet uitgegaan worden van gemiddelde scenario's, zoals bij diverse ter inzage gelegde stukken het geval is. Indiener gaat onderstaand in op de vier onderdelen; sedimentatie, zeespiegelstijging, bodemdaling (incl. na-ijl) en monitoring.
		Antwoord	In het Rijksprojectbesluit en de Passende Beoordeling uit 2006 wordt aangegeven dat het meegroeivermogen (de minimale sedimentatie) is vastgesteld volgens een conservatief uitgangspunt. Hier is een minimale waarde gekozen van de sedimentatiesnelheid. Daarom mag voor de bodemdaling en de zeespiegelstijging uitgegaan worden van de verwachtingswaarde. Dit heeft de Raad van State recent (AbRvS 23 december 2020, ECLI:NL:RVS:2020:3029, r.o. 8.2) nog bevestigd.
14q	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Voor het Pinkegat is een veilige ondergrens vastgesteld, die gehandhaafd moet worden ondanks pleidooien voor een hogere ondergrens. Voor Borndiep is geen veilige grens vastgesteld en hiervoor is in de passende beoordeling en het winningsplan ten onrechte en niet onderbouwd uitgegaan van 5 mm/jr. Als de sedimentatie significant hoger ligt dan de veroorzaakte

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			bodemdaling, ontstaat een groter risico op een ophogend kombergingsgebied en droogvallend wadplaatareaal. Bij de toepassing van Hadk dient er rekening mee te worden gehouden, dat de sedimentatie vertraagd reageert op het door de bodemdaling toenemende verschil tussen de gemiddelde zeespiegel en de bodem, maar hier is in de beoordeling van de natuureffecten geen rekening mee gehouden. Monitoring van gemiddelde sedimentatie over 19 jaar is te lang om tijdig in te kunnen grijpen. De benaderingen van het Adviescollege en Deltares (Meegroeivermogen en kritische zeespiegelstijgingssnelheid voor verdrinking in de Nederlandse Waddenzee, 17 maart 2021) over de verdrinkingsgrens zijn niet toepasbaar vanwege een andere benadering van de HadK als geheel. Uit de monitoring tot nu toe blijkt, dat het plaatareaal van de betrokken kombergingen Pinkegat en Zoutkamperlaag waaronder de bestaande gaswinningen plaatsvinden, gelijk blijven en afnemen terwijl in het algemeen wordt aangenomen dat het sedimentatievolume toeneemt. Is het vooral het sublitoraal dat de extra sedimentatie opneemt?
		Antwoord	Niet alleen voor het Pinkegat, maar ook voor andere kombergingsgebieden in de Nederlandse Waddenzee zijn veilige grenzen, of wel de meegroeivermogens, vastgesteld als één van de elementen van het 'hand aan de kraan'-principe. Toen het meegroeivermogen voor het eerst werd bepaald, is er onderscheid gemaakt tussen kleine, middelgrote en grote bekkens. Grotere kombergingsgebieden kennen een lager meegroeivermogen dan kleinere kombergingen. Voor het Pinkegat geldt de veilige grens van 6 mm/jaar. Voor een middelgroot kombergingsgebied zoals de Borndiep is het meegroeivermogen bepaald op 5 mm/jaar (Oost et al. 1998, Integrale bodemstudie Waddenzee). De gaswinning bij Ternaard veroorzaakt nauwelijks bodemdaling in het bekken van het Borndiep. Er zal geen sprake van overschrijding zijn, zelfs als men een iets lagere grens zou hanteren. Het grootste deel van de bodemdaling door de Gaswinning Ternaard dat in de loop van de tijd optreedt in de diepe ondergrond, ligt onder het kombergingsgebied van het Pinkegat. Een zeer klein deel ligt onder het kombergingsgebied van het Borndiep. In het kader van de bodemdaling speelt Borndiep slechts een kleine rol. Zie in dit verband de Milieueffectrapportage, de Passende Beoordeling en het inpassingsplan Gaswinning Ternaard. Zie voorts de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State d.d. 23-12-2020 in de zaak Blija (AbRvS 23 december 2020, ECLI:NL:RVS:2020:3029, r.o. 8.2).

14			<i>Hand aan de kraan principe</i> Er wordt niet voorgesteld om 19 jaar te wachten om conclusies te trekken uit de monitoring. De toepassing van meetgegevens over 19 jaar is bedoeld om het effect van de fluctuatie van de getijamplitude met een periode van 18.6 jaar uit te filteren. Op een dergelijke filtering hoeft niet te worden gewacht omdat metingen (ook binnen de monitoringprogramma's voor effecten van bodemdaling door gaswinning) in dit gebied al voor een lange periode zijn uitgevoerd. Het advies van Deltares heeft betrekking op de relatie tussen het meegroeivermogen en de verdrinkingsgrens. Er is hierbij geen sprake van een andere benadering van het 'hand aan de kraan'-principe als geheel. Het meegroeivermogen en de kritische snelheid voor verdrinking zijn twee verschillende grenzen van de zeespiegelstijgingssnelheid. Het meegroeivermogen is gedefinieerd als de maximale relatieve zeespiegelstijgingssnelheid in het kombergingsgebied van een zeegeatsysteem die kan worden gecompenseerd door sedimentaanvoer van buitenaf, zonder significante milieuschade. De kritische (relatieve) zeespiegelstijgingssnelheid voor verdrinking vormt de grens waarboven een kombergingsgebied zal verdrinken, waarbij verdrinking gedefinieerd is als het blijven toenemen van de gemiddelde waterdiepte in het kombergingsgebied met de tijd waardoor op den duur alle intergetijdengebieden in het kombergingsgebied verdwijnen. Deltares analyseerde de mogelijkheid om tot een meer objectieve methode voor het bepalen van het meegroeivermogen te komen door het aan de kritische snelheid voor verdrinking te relateren. Deze benadering, die ook in het advies van het Adviescollege 'hand aan de kraan'-principe Waddenzee terugkomt, wordt echter op dit moment in de besluitvorming met betrekking tot de Gaswinning Ternaard niet gehanteerd. Het klopt dat er verlanding door sedimentatie kan optreden als de snelheid van de relatieve zeespiegelstijging laag is. Actuele metingen laten ook zien dat het Wad inmiddels hoger ligt dan het land achter de dijk. Maar bodemdaling kan nooit meer sedimentatie dan de bodemdaling zelf veroorzaken. Met andere woorden, bodemdaling door gaswinning onder de Waddenzee kan niet de oorzaak zijn van verlanding van de Waddenzee. Het 'hand aan de kraan'-principe gaat ervan uit dat wanneer de relatieve zeespiegelstijgingssnelheid in het bekken lager is dan het vastgestelde meegroeivermogen, er geen significant effect van de bodemdaling optreedt ondanks de vertraagde reactie van de sedimentatie op bodemdaling. Daarom wordt er voor het meegroeivermogen een veilige waarde gehanteerd. Door de bodemdaling door gaswinning binnen de gebruikruimte te houden, is er dus wel rekening gehouden met de vertraagde reactie van sedimentatie.
----	--	--	--

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			Op de langere termijn is er zeker sprake van een toename van het sedimentvolume in de kombergingsgebieden Pinkegat en Zoutkamperlaag. Sinds 1926 ligt de gemiddelde volumetoename op +1,8 miljoen m ³ /jaar. Een groot deel van deze volumeverandering hangt samen met het hervinden van een morfologisch evenwicht na afsluiting van de Lauwerszee. De volumeverandering op de kortere termijn (de laatste 20 jaar) geeft een wat ander beeld. Het Pinkegat lijkt hier rond een evenwicht te slingeren. Het sedimentvolume in de Zoutkamperlaag blijft toenemen met ongeveer +0,3 tot +0,5 miljoen m ³ /jaar. Deze volumetoename is waarschijnlijk een voortzetting van het herstel van het morfologisch evenwicht na afsluiting van de Lauwerszee.
14r	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De wetenschappelijke ontwikkeling wat betreft mondiale zeespiegelstijgingsscenario's voorspellen een steeds sterkere zeespiegelstijging terwijl de beleidsmatig vastgestelde zeespiegelstijgingsscenario's voor het vaststellen van de gebruiksruimte een onrealistische tegengestelde trend constateren.
		Antwoord	Het relatieve zeespiegelstijgingsscenario wordt minimaal elke 5 jaar bijgesteld. Dit betreft het beleidsscenario (de eerste 5 jaar) en het richtscenario (de periode daarna). Het richtscenario is met meer onzekerheid omgeven omdat het verder in de toekomst kijkt dan het beleidsscenario. Het beleidsscenario is daarom veelal gebaseerd op de metingen langs de Nederlandse kust en het richtscenario op de klimaatvoorspellingen, zoals ook voorgesteld in de Passende Beoordeling uit 2006 behorend bij het Rijksprojectbesluit Gaswinning onder de Waddenzee vanaf de locaties Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen. Effectief betekent dit dat elke 5 jaar het geldende richtscenario wordt vervangen door een beleidsscenario. Omdat de zeespiegelobservaties achterblijven t.a.v. het richtscenario wordt het beleidsscenario, tot nu toe, onder het eerdere richtscenario vastgesteld. De zeespiegelstijging in de beleidsscenario's neemt wel langzaam toe (van 1,8 mm/jaar in 2006 naar 2,4 mm/jaar in 2020). De richtscenario's worden bijgesteld naar de nieuwste inzichten van de klimaatscenario's.
14s	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Het advies van TNO van 18 december 2020 (waaraan gerefereerd wordt in het ontwerp winningsplan en het ontwerp instemmingsbesluit) is niet bij de ter inzage gelegde stukken gevoegd of anderszins openbaar gemaakt.
		Antwoord	Dit betreft het Advies beleids- en richtscenario relatieve zeespiegelstijging Waddenzee van de Universiteit Utrecht e.a. Dit is openbaar gemaakt als bijlage bij de Kamerbrief van 28 juni 2021 inzake de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218).
14t	514, 516, 517, 536	Zienswijze	In het aangepaste winningsplan zijn de NAM en de minister in het ontwerp voor de instemming

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			uitgegaan van een zeespiegelstijging van 2,4 mm/jr vanaf heden tot 2026 (beleidsscenario) en daarna een lineair toenemende zeespiegelstijging tot 4,5 mm/jr in 2050 (richtscenario). Deze benadering voldoet niet aan de uitgangspunten van het Rijksprojectbesluit uit 2006 en is evenmin in overeenstemming met de vereisten van de Wet natuurbescherming (Wnb) en de Habitatrictlijn, in het bijzonder artikel 6, lid 3 en het daar in besloten voorzorgsbeginsel. De kans dat de gehanteerde waarden worden overschreden is – per definitie – 50% en dat voldoet geenszins aan de vereiste wetenschappelijke zekerheid. Het Adviescollege adviseert om voor het beleidsscenario rekening te houden met de onzekerheden in de definitie van het beleidsscenario. Indiener verwijst ook naar een onderzoek van Universiteit Utrecht over de zeespiegelstijging van 18 december 2020 waarin een onzekerheidsmarge van $\pm 1,5$ mm/jr (met een zekerheid van tweemaal de standaardafwijking, zodat de kans op overschrijding ca. 2,5% is), ondanks dat de gemeten zeespiegel langs de Nederlandse kust een snellere stijging nog niet of maar beperkt signaleren. Aangezien geen rekening is gehouden met deze onzekerheidsmarge wordt niet voldaan aan de uitgangspunten van de HadK en de daarbij vereiste voorzorg.
		Antwoord	Uit de jurisprudentie is duidelijk geworden dat bij de bepaling van de gebruiksruimte mag worden uitgegaan van een realistische inschatting van de zeespiegelstijging gecombineerd met een conservatieve inschatting van het meegroeivermogen van de bodem door sedimentatie (ABRvS 23 december 2020, ECLI:NL:RVS:2020:3029, r.o. 8.2). De gebruiksruimte wordt daarom bepaald op basis van de verwachtingswaarde in het beleidsscenario zonder de onzekerheidsband.
14u	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Op de lange termijn (na 2030) is de onzekerheid nog veel groter omdat onduidelijk is welk klimaatscenario gerealiseerd zal worden (m.n. wat betreft Antartica). Universiteit Utrecht geeft daarvoor een onzekerheidsmarge, waarbij gesteld wordt dat geen enkele uitspraak gedaan kan worden over het verloop van de zeespiegel tussen 2026 en 2040. In de ontwerp besluiten is echter ten onrechte aangenomen, dat de snelheid van de zeespiegelstijging tussen 2026 en 2040 eenparig toeneemt. Ook ten aanzien van onzekerheden ten aanzien van het klimaatscenario is geen rekening gehouden in de ontwerp besluiten, ondanks het advies van het Adviescollege. Het Adviescollege adviseert om voor Hadk hogere waarden te hanteren voor het richtscenario dan de afgelopen vijf jaar en om korte termijn (tot 20 jaar) variabiliteit mee te nemen.
		Antwoord	Er is inderdaad een lineaire toename van de zeespiegelstijging verondersteld terwijl dit niet zeker is. Echter aangezien er in het advies van de Universiteit Utrecht e.a. geen suggesties staan om van 2,4 mm/jaar in 2026 naar 4,5 mm/jaar in 2050 te gaan, is dit de meest simplistische aanname. Elke variatie hierop heeft minimaal 1 meer onbekende parameter. In de Passende Beoordeling uit 2006 is aangegeven dat er ook voor het richtscenario een relatie nodig is om de

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			gaswinning in de gehele periode te kunnen uitzetten tegen het meegroeivermogen en de relatieve zeespiegelstijging. Omdat het meegroeivermogen conservatief is opgesteld, kan het beleidsscenario voor de zeespiegelstijging uitgaan van een verwachtingswaarde (zie ook AbRvS 23 december 2020, ECLI:NL:RVS:2020:3029, r.o. 8.2).
14v	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De nieuwe prognoses van de zeespiegelstijging in het klimaatsignaal van de KNMI dat in oktober uitkomt, mag niet achterwege blijven bij een eventuele beslissing over de Gaswinning Ternaard. In verband met de voortdurende bodemdaling na stopzetten van de gaswinning (naijleffect) is een termijn van vijf jaren voor het beleidsscenario te kort.
		Antwoord	Het Adviescollege 'hand aan de kraan'-principe Waddenzee heeft in haar advies (bijlage bij Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) aangegeven dat in het licht van de snel veranderende inzichten in de verschillende klimaat- en zeespiegelscenario's wordt geadviseerd om in aanvulling op de vijfjaarlijkse actualisatie van de relatieve zeespiegelstijgingsscenario's jaarlijks te evalueren of er nieuwe wetenschappelijke inzichten zijn die moeten leiden tot een bijstelling van het vigerende zeespiegelstijgingsscenario. Dit advies is door de Staatssecretaris van EZK overgenomen en aan de NAM is gevraagd om dit jaarlijks mee te nemen in haar monitoringsrapportage, waarna de Auditcommissie gaswinning onder de Waddenzee hierover kan adviseren. Een tussentijdse bijstelling van het zeespiegelstijgingsscenario is hiermee mogelijk als dit nodig is. Het tijdsbestek van het beleidsscenario is niet gekoppeld aan de naijl-effecten van de bodemdaling. Aangezien het beleidsscenario wordt samengesteld door te kijken naar de metingen van de zeespiegel aan de Nederlandse kust is het van belang hier niet een te grote periode voor te nemen.
14w	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Er ontbreekt fundamentele kennis om juiste voorspellingen ten aanzien van bodemdaling te doen. In de M&R 2018 (Gaswinning vanaf de locaties Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen, resultaten uitvoering meet- en regelcyclus 2018) wordt aangegeven dat er nog substantiële onzekerheden zijn en dit is ook herkenbaar bij de gaswinning in Groningen. Uit het ter inzage gelegde winningsplan en het ontwerp-instemmingsbesluit blijkt, dat de effecten op de bodem van de gaswinning bij Ternaard ook hoogst onzeker zijn. Er is grote onzekerheid over het gedrag van de breuken en er is onzekerheid over het gedrag van de verschillende compartimenten van het Ternaard-veld en de relatie met de aanliggende aquifers. Dit leidt in het aangepaste winningsplan tot zeer verschillende scenario's voor het verloop van de bodemdaling, waarmee het dalingsgedrag van de Ternaard-velden te onvoorspelbaar en te onzeker is.
		Antwoord	De onzekerheden in de bodemdaling worden meegenomen in de jaarlijkse meet- en monitoringsrapportage waarbij de operator aangeeft of gas is gewonnen volgens het 'hand aan de kraan'-principe. In het besluit is aangegeven dat de NAM de eerste zeven jaar volgens het

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			midden productiescenario moet produceren. Dit reduceert de onzekerheid voor de bodemdaling van Ternaard. Door de jaarlijkse meet- en monitoringscyclus kan de gemeten bodemdaling jaarlijks worden gerapporteerd en vergeleken met de voorspellingen. Na enkele jaren van gasproductie is zo meer bekend over het gasveld en kunnen bodemdalingsprognoses bijgesteld worden en de onzekerheden worden verkleind. Zie in dit verband ook de antwoorden 5o, 7e, 7f 9by en 14ac.
14x	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Het winningsplan geeft onder andere onzekerheden over de productie, over de begrenzing van de blokken, over de doorlatendheid van de breuken, over het gaswatercontact en over de relatie met de aquifers nabij de gasvoorkomens. Om te kunnen voldoen aan de eisen van HadK, namelijk de wetenschappelijke zekerheid dat de gebruiksruimte niet zal worden overschreden, zijn de onzekerheden te groot. Daarom stelt het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) voor om de winning te beperken tot aan de hydrostatische druk, maar dit is niet overgenomen in het instemmingsbesluit. Die risico's nemen onvoldoende af nu in het instemmingsbesluit bepaald is, dat de NAM slechts mag winnen volgens het midden-scenario voor de productie.
		Antwoord	In het instemmingsbesluit op het winningsplan wordt een beperking opgelegd aan de gasproductie tijdens de eerste zeven productie jaren. Aangezien de gasproductie direct gerelateerd is aan de drukdaling in het gasveld en daarmee aan de bodemdaling wordt hiermee een beperking opgelegd die ervoor zorgt dat de bodemdalingssnelheid met toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe beheersbaar blijft. Om in de gaten te kunnen houden of de gaswinning binnen de natuurgrenzen blijft of zal blijven, worden jaarlijks meet- en monitoringsrapportages opgesteld door de NAM. De Auditcommissie gaswinning onder de Waddenzee brengt hierover jaarlijks advies uit aan de Staatssecretaris van EZK en de Minister voor Natuur en Stikstof. Zodoende wordt de onzekerheid in de productiescenario's beperkt en beheersbaar gemaakt. De Mijnraad oordeelde in zijn advies dat het 'hand aan de kraan'-principe leidend moet zijn en dat een extra criterium waarbij productie wordt gestopt bij het bereiken van een hydrostatische druk overbodig en ongewenst is en zelfs kan leiden tot verwarring bij overige overheden en burgers. Dit advies van de Mijnraad is overgenomen en wordt hiermee gevolgd. Feitelijk wordt hiermee gehandeld in de geest van het advies van SodM, omdat de bodemdaling daarmee beperkt wordt. Zie in dit verband ook de antwoorden 5o, 7e, 7f 9by en 14ac.
14y	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Nog grotere onzekerheid is er over de voortgang van de bodemdaling na het verminderen of stopzetten van de winning dan bij het Rijksprojectbesluit van 2006 werd verondersteld. In het winningsplan is de bodemdaling niet verder voorspeld dan tot en met 2040. Aangezien de winning tot medio 2030 zal duren, moet de voorspelling zich tot enkele decennia daarna uitstrekken.

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			Immers, Hadk vereist ook dat de gebruiksruijnte in de verre toekomst niet wordt overschreden als gevolg van de gaswinning. Vanwege de lange duur van de na-ijl is het ook noodzakelijk is om de periode waarover het beleidsscenario voor de gebruiksruijnte zich uitstrekt langer te maken dan de nu gehanteerde vijf jaren. Voor de na-ijl wordt in het MER verwezen naar verouderde informatie uit de passende beoordeling gaswinning Waddenzee (ministerie EZ 2006), terwijl uit onderzoek blijkt dat deze conclusies onjuist zijn. Ook de NAM zelf geeft aan dat een najleffect van ca. 0,5 mm per jaar waarschijnlijk nog jaren aanwezig blijft (Monitoring van de effecten van bodemdaling door gaswinning in het Wadden- en Lauwersmeergebied, evaluatie monitoring 2013-2019, p.7). Indiener verzoekt de minister om het SODM, als onafhankelijk toezichthouder, te verzoeken een grafiek aan te leveren waarin zij het in haar woorden 'ergst mogelijke bodemdalingsscenario' hebben weergegeven. Hierbij ziet hij graag de grafiek van alle doorgerekende scenario's en realisaties zijn ingevoegd en niet enkel de grafiek met de selectie van 27 scenario's, zoals die in het winningsplan is toegevoegd.
		Antwoord	De grootste najling in dit gebied wordt veroorzaakt door de gaswinning van Ameland. Dit wordt vooral veroorzaakt door de depletie van de aanliggende aquifers. Met aquiferdepletie wordt in dit verband bedoeld het gedeeltelijk 'leeglopen' van een watervoerende laag naar een gesteentepakket waar door gaswinning de druk afneemt of is afgenomen. Het kan leiden tot (extra) compactie (samendrukking) van de watervoerende laag. De najling van de naburige gasvelden Nes, Moddergat en Lauwerszee (Oost en West) is veel minder. Het is onzeker in hoeverre de aquifer naast Ternaard zal depleteren. Daarmee is het onzeker in hoeverre Ternaard lijkt op de naburige gasvelden of Ameland. Mede daarom is in het instemmingsbesluit op het winningsplan (artikel 2) een beperking van de gasproductie voor de eerste 7 jaren opgenomen. Door de jaarlijkse meet- en monitoringscyclus wordt deze onzekerheid beperkt. Zie in dit verband ook de antwoorden 5o, 7e, 7f 9by, 14x en 14ac.
14z	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Monitoring van natuurwaarden is moeilijk om als beslis-instrument in te zetten is de conclusie van de Auditcommissie. Alhoewel op het moment van het verlenen van toestemming voldoende zeker moet zijn, dat er geen aantasting is van de natuurwaarden is, is het bij de gaswinning blijkbaar toegestaan om onzekerheden door monitoring achteraf te ondervangen. Het winnings- en monitoringsplan gaan ontorecht uit van voortzetting van de huidige monitoring. Het (nog niet goedgekeurde) monitoringsplan mist een onderzoek naar de eventuele noodzaak tot uitbreiding van de monitoring als gevolg van de voorgenomen winning uit het Ternaardveld.
		Antwoord	Monitoring is niet bedoeld om onzekerheden te ondervangen, maar is een extra waarborg om de mogelijkheid van het niet in beeld hebben van alle effecten uit te sluiten. De vereisten waaraan

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			het monitoringsplan moet voldoen, zijn vastgelegd in de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming. Het monitoringsplan maakt geen onderdeel uit van het besluit. Bij de aanvraag om een vergunning op basis van de Wet natuurbescherming was wel een concept van een monitoringsplan gevoegd. Dit wordt door de Minister voor Natuur en Stikstof nog niet gezien als het definitieve monitoringsplan zoals voorgeschreven in de voorschriften van de vergunning, maar als indicatie voor hoe een dergelijk plan eruit zou kunnen zien. Besluitvorming over het monitoringsplan geschiedt separaat van de vergunningaanvraag.
14aa	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Het adviescollege constateert dat bij de monitoring niet van alle beschikbare data gebruik wordt gemaakt en adviseert om meer gebruik te maken van recente inzichten, meettechnieken en analysemethoden meer gebruik te maken van metingen over de gehele wadden en normen te stellen voor overschrijding, maar daar wordt geen gebruik van gemaakt in de ontwerp besluiten.
		Antwoord	Het is juist dat het Adviescollege aanbevelingen doet ten aanzien van monitoring die niet in de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming terugkomen. De vergunning op grond van de Wet natuurbescherming regelt immers primair dát er een monitoringsprogramma moet worden opgesteld met criteria waaraan een dergelijk programma in ieder geval moet voldoen. Op de aanbevelingen over monitoring van het Adviescollege is ingegaan in de <u>Kamerbrief van 28 juni 2021</u> (Kamerstuk 29684 / 33529, nr. 218) onder "monitoring natuurwaarden". Daarin wordt onder meer geconcludeerd dat er geen aanleiding is om de monitoring van de NAM uit te breiden tot de hele Waddenzee.
14ab	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Adequate monitoring van droogvallend wadplaatareaal is nog niet gelukt. Dit is te wijten aan de te grote foutmarge van de Lidar metingen. Wel is er de afgelopen 14 jaar een afnemende trend geconstateerd, waardoor het onmogelijk is om tijdig in te grijpen. Als iets niet meetbaar is, wil dat niet direct zeggen dat het geen significant negatieve effecten heeft.
		Antwoord	Op basis van de verzamelde monitoringsgegevens met betrekking tot het areaal droogvallende platen is binnen het kombergingsgebied Pinkegat geen sprake van een negatieve ontwikkeling die toe kan worden geschreven aan de bodemdaling veroorzaakt door de gaswinning.
14ac	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Concluderend geldt dat het idee van monitoring met een hand aan de kraan achterhaald is, omdat er zoveel onzekerheden zijn dat niet met wetenschappelijke zekerheid voldaan kan worden aan de eis, dat de gebruikruimte niet mag worden overschreden en er bovendien niet tijdig ingegrepen kan worden. Uit figuur 11-4A blijkt, dat ook bij beperking van de productie volgens het middenscenario de bodemdaling de grens van de gebruikruimte benadert, waarbij geen rekening gehouden wordt met onzekerheidsmarges. De conclusie is dan ook, dat op grond van de

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			Hadk voor deze winning geen instemming of een vergunning op grond van de Wnb kan en mag worden verleend.
		Antwoord	In de verschillende productiescenario's varieert de verwachte drukverandering in het Ternaardveld – relevant voor de omvang en snelheid van de compactie - afhankelijk van de aannames over de grootte van het veld en de compressibiliteit van het reservoirgesteente. Het midden scenario gaat uit van een drukdaling die zich beperkt tot het aangeboorde breukblok (blok 3). Het risico dat de bodemdalingssnelheid de gebruiksruimte overschrijdt ingeval de breuken open staan, wordt beheerst door tijdelijk een beperkt productievolume voor te schrijven (artikel 2 van het instemmingsbesluit op het winningsplan). De risicovolle ontwikkeling van de bodemdalingssnelheid ingeval blok 3 is afgesloten, kan tijdig worden vastgesteld voor een effectieve toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe. Het 'hand aan de kraan'-principe gaat uit van een conservatief meegroeivermogen en een realistische inschatting van de bodemdaling en zeespiegelstijgingsscenario's. Het feit dat enkele bodemdalingsscenario's de gebruiksruimte benaderen betekent niet dat de gebruiksruimte overschreden wordt. Door de jaarlijkse meet-en monitoringscyclus wordt tijdig duidelijk of de breuken open of dicht staan. Indien overschrijding van de gebruiksruimte dreigt kan de Minister van EZK (thans de Staatssecretaris van EZK) ingrijpen volgens het 'hand aan de kraan'-principe (art. 8 Instemmingsbesluit winningsplan Ternaard). Zie in dit verband ook de antwoorden 5o, 7e, 7f en 9by.
14ad	515	Zienswijze	Er zijn drie commissies die aangegeven hebben dat het 'hand aan de kraan'-principe werkt voor de korte termijn. Eerder is door indiener samen met de gemeente Noardeast-Fryslân en het Wetterskip Fryslân gevraagd om nog een vierde onderzoek mee te wegen in de besluitvorming. Dit onderzoek van Deltares in het kader van het Deltaprogramma, is gericht op lange termijn sediment en de invloed van menselijke activiteiten daarop. Dit onderzoek geeft mogelijk een goed inzicht in de effecten van grootschalige economische menselijke activiteiten die van invloed zijn op de Waddenzee. Ook is indiener benieuwd naar de visie van de Waddenacademie op dit punt en verwijst ook naar de uitkomsten van het IPPC klimaatrapport.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 14i.
14ae	515	Zienswijze	De grootste zeespiegelstijging wordt verwacht vanaf 2050, wanneer de winning van het Ternaard-veld mogelijk al afgelopen is. Dat betekent dat de bodemdalingsskom al gevuld is met sediment als de echte zeespiegelstijging nog moet beginnen, wat mogelijk tot spijt achteraf kan leiden. Indiener stelt hierbij enkele vragen: - Is er dan nog voldoende sediment beschikbaar voor de Waddenzee om mee te kunnen groeien?

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			- Is de sedimentsamenstelling dan nog gelijk aan wat de Waddenzee nodig heeft voor haar biodiversiteit? - Erodeert de vooroever ten Noorden van de Waddeneilanden zodanig dat met een verhoogde golfoploop vanaf de Noordzee de kustbescherming in gevaar komt? - Daalt het achterland zodanig dat extra gemalen nodig zijn omdat de natuurlijke afstroom in gevaar komt?
		Antwoord	Zoals terecht is gesteld is de gaswinning in 2050 al afgelopen. In de contourennota voor de aanpassing van de mijnbouwwet (Kamerstuk 32849, nr. 214) is opgenomen dat de huidige gaswinning in de Waddenzee stopt in 2035. De hoeveelheid sediment die vanaf 2050 nodig is vanwege de zeespiegelstijging door klimaatverandering. De hoeveelheid sediment die vanaf 2050 nodig is zal vanuit de Noordzeekustzone aangevoerd worden. De daarvoor benodigde hoeveelheid wordt (om het kustfundament op de huidige plek in stand te houden en daarmee de veiligheid van Ameland te garanderen) gesuppleerd op de locatie. Dit zand is afkomstig uit geselecteerde gebieden binnen de Noordzee. De hoeveelheden die daar voorradig zijn garanderen dat er nog zeer lange tijd sediment kan worden gewonnen. Bij de selectie wordt de samenstelling als selectie criterium gebruikt om te voorkomen dat de sedimentsamenstelling zou kunnen veranderen binnen de Waddenzee. Het achterland zal ten gevolge van de aangevraagde gaswinning niet zodanig dalen dat er op termijn sprake zal zijn van extra gemalen. Wellicht ten overvloede: van natuurlijke afstroom uit de gebieden die naar verwachting enkele centimeters dalen, is nu ook al geen sprake. Het gehele gebied wordt namelijk reeds bemalen.
14af	522	Zienswijze	Indiener wil graag weten hoe het 'hand aan de kraan principe' verenigbaar is met de voorwaarde dat er redelijkerwijs geen wetenschappelijke twijfel bestaat t.a.v. schadelijke gevolgen voor de in de structuurvisie Waddenzee beschreven natuurlijke waarden en kenmerken, aangezien het hand aan de kraan-principe met name bedoeld is als vangnet en geen zekerheid biedt.
		Antwoord	De mogelijkheid om met het 'hand-aan-de-kraan'-principe de gaswinning te beperken of stop te zetten, is een extra zekerheid voor het geval uit de monitoring onverhoopt blijkt dat - in tegenstelling tot wat verwacht wordt - er negatieve gevolgen voor de natuur optreden. Voorop staat dat er redelijkerwijs geen wetenschappelijke twijfel mag zijn dat er geen negatieve gevolgen zijn van het project.
14ag	522, 543	Zienswijze	Waarom is het advies van SodM niet geheel overgenomen in de ontwerpbesluiten met name over de drukbegrenzing voor het reservoir en wat betekent dat voor het 'hand aan de kraan'- principe? Het antwoord hierop lijkt niet te zijn opgenomen in de ontwerpbesluiten, daarmee is dit niet goed gemotiveerd.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reacties op 5o, 7e, 7f, 9by en 14ac.

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
14ah	523	Zienswijze	Er bestaat er een faseverschil tussen het meten van bodemdaling, het dichtzetten van de kraan en het afnemen van bodemdaling. Op het moment dat je het meet, ben je te laat met ingrijpen.
		Antwoord	De jaarlijkse meet- en monitoringsrapportage waarbij de operator aangeeft of gas is gewonnen volgens het 'hand aan de kraan'-principe kijkt naar het heden alsook naar de nabije en verdere toekomst. Als binnen het beleidsscenario van de zeespiegelstijging (5 jaar) de gebruiksruimte naar verwachting wordt overschreden worden maatregelen genomen om de gasproductie te beperken, zodanig dat de gebruiksruimte niet wordt overschreden. Het faseverschil wordt hiermee overbrugd, aangezien de cyclus bestaande uit metingen, het uitwerken van de meet- en monitoringsrapportages alsook de beoordeling daarvan op basis van de adviezen van de Auditcommissie gaswinning onder de Waddenzee jaarlijks opnieuw worden uitgevoerd.
14ai	523	Zienswijze	Het is onmogelijk om deze gasproductie stil te leggen als blijkt dat dit essentieel is om de klimaatdoelstelling te halen. We moeten geen nieuwe bronnen aanboren willen we de doelstelling halen (zie ook toekomstbeeld van Nature). Over een paar jaar is het te laat. Binnen de dan geldende wetgeving mag er gewoon doorgepompt worden. Indiener is van mening dat er op voorhand een clause ingebouwd moet worden die de minister de mogelijkheid geeft om de kraan direct dicht te zetten.
		Antwoord	De gronden van art. 36 lid 1 Mbw bieden niet of nauwelijks aanknopingspunten voor een aan de <u>klimaatdoelstellingen</u> verbonden voorschrift ex art. 36 lid 2 Mbw. Voor zover dit wel het geval is, bestaat er onvoldoende rechtvaardiging om een dergelijke clause op voorhand in het instemmingsbesluit op het winningsplan op te nemen. Zo is onvoldoende aannemelijk dat de winning uit Ternaard van een zodanige betekenis is voor de uitstoot van broeikasgassen dat zij nu noopt tot een voorschrift. Zie ook paragraaf 1.4 van deze nota ten aanzien van het RUG-advies, alsmede de reacties op 3b en 3k.
14aj	523	Zienswijze	Het hand aan de kraan-principe is erg vrijblijvend, er zijn geen expliciete sancties op schending.
		Antwoord	Wanneer er sprake is van een overschrijding van de gebruiksruimte of wanneer uit de ecologische monitoring blijkt dat er sprake is van wezenlijk negatieve effecten van de gaswinning op de natuur, dan kan de winning worden beperkt of gestopt. SodM ziet toe op de naleving hiervan en heeft de bevoegdheid tot het geven van een aanwijzing of het opleggen van een last onder dwangsom, een last onder bestuursdwang om handhavend op te treden bij een (dreigende) overtreding.
14ak	526, 531	Zienswijze	Het relatieve zeespiegelstijgingsscenario wordt elke vijf jaar geactualiseerd. Is dit wel voldoende om het juiste scenario voor zeespiegelstijging vast te stellen en is daarmee de gebruiksruimte voldoende veilig en zeker bepaald? Zeespiegelstijging is een zorg voor het Waddengebied maar

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			ook voor de zeedijk en risico's op verzilting van de landbouwgrond. Gaswinning mag dit proces niet versterken.
		Antwoord	Het adviescollege 'hand aan de kraan'-principe Waddenzee heeft geadviseerd om in aanvulling op de vijfjaarlijkse actualisatie van het relatieve zeespiegelstijgingsscenario jaarlijks te evalueren of er nieuwe inzichten zijn die moeten leiden tot een bijstelling van het vigerende zeespiegelstijgingsscenario. De Staatssecretaris van EZK heeft dit advies overgenomen en aan NAM verzocht om haar jaarlijkse monitoringsrapportage een paragraaf hierover op te nemen. De Auditcommissie voor de gaswinning onder de Waddenzee kan dit eveneens meenemen in haar adviezen aan de Staatssecretaris van EZK en de Minister voor Natuur en Stikstof. Dit systeem van monitoring en (eventuele) bijsturing waarborgt in voldoende mate de effectiviteit van het 'hand aan de kraan'-principe.
14al	535, 543	Zienswijze	Het Adviescollege heeft aangegeven dat richting de toekomst een betere analyse van onzekerheden op langere termijn wenselijk is, met name waar het gaat om de verwachte zeespiegelstijging en de natuurlijke sedimentatie. Dit is geen garantie dat het hand aan de kraan principe ook goed gaat werken bij nieuwe gaswinning. Ook cumulatie van effecten is een onzekerheid.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 14h.
14am	535	Zienswijze	Het hand aan de kraan principe is vooral theoretisch; door na-ijleffecten kan niet meer tijdig gestopt worden op het moment dat betrouwbare meetgegevens beschikbaar zijn en dan zijn effecten op de natuur onomkeerbaar. Dit is in strijd met het voorzorgsbeginsel en daarom kan de Wnb vergunning niet verleend worden. Indiener verwijst hierbij naar het advies van de Waddenacademie waarin wordt gesteld dat de onzekerheidsmarge van 1,5 mm (die onderdeel vormt van het meest recente zeespiegelstijgingsscenario) niet wordt meegenomen in de berekeningen, alsmede naar het Deltares onderzoek naar de zeespiegelstijging waarin aanbevolen wordt om beter te onderzoeken op welke wijze het meegroeivermogen in de Waddenzee reageert op de versnelde zeespiegelstijging in combinatie met de bodemdaling als gevolg van de voorgenomen gaswinning.
		Antwoord	Uit de evaluatie van het 'hand aan de kraan'-principe (Kamerstuk 29 684; 33 529, nr. 218) is gebleken dat de natuur op basis van de huidige invulling adequaat wordt beschermd. Het Adviescollege 'hand aan de kraan'-principe Waddenzee concludeert dat het bodemdalingsmeetnet boven de gasvelden is ingericht volgens actuele wetenschappelijke inzichten en dat in de meest recente voorspellingen ook het mogelijk langdurig najlen van de bodemdaling volledig en adequaat is meegenomen op basis van voldoende veiligheidsmarge. Dit betekent dat het effect van na-ijlen op de gebruiksruimte, ver voordat najling het dominante effect wordt als de

14			<i>Hand aan de kraan principe</i>
			gaswinning is gestopt, duidelijk is. Hierdoor is er voldoende tijd om in te grijpen in de winning zodanig dat dan ook tijdens de "remweg" naijlende effecten geen schade veroorzaken aan de natuurwaarden. Ook stelt het Adviescollege dat er geen aanleiding is om te veronderstellen dat de gaswinning onder de oostelijke Waddenzee, en de daardoor veroorzaakte bodemdaling in combinatie met de verwachte relatieve zeespiegelstijging, op lange termijn zal bijdragen aan het verdrinken van de Waddenzee. Zie verder de reactie op 14h en 14n.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

15			<i>Zandsuppleties</i>
15a	510	Zienswijze	De werkzaamheden worden volgens de ontwerp-Wnb-vergunning meegenomen in het reguliere kustonderhoud. De extra scheepsbewegingen die nodig zijn voor het zandtransport ter compensatie van de bodemdaling in de Waddenzee als gevolg van de Gaswinning Ternaard zijn echter extra en behoren daarom niet tot het regulier onderhoud aan de waterkeringen. Indien er constateert dat er onzekerheden zijn ten aanzien van de precieze natuureffecten van de benodigde extra zandsuppletie en verwijst naar paragraaf 6.2.7 van de Passende Beoordeling in relatie tot het voorzorgsbeginsel. Een meer gedetailleerd inzicht in de extra zandsuppletie en de beoordeling van de natuureffecten hiervan kunnen niet worden doorgeschoven naar een later moment maar moeten voorafgaand aan de besluitvorming meegenomen worden.
		Antwoord	Omdat op dit moment niet bekend is waar, wanneer, hoe etc. de zandsuppleties gaan plaatsvinden, is dit inzicht niet méér gedetailleerd te geven. Wel kan op basis van de beschikbare informatie geconcludeerd worden dat het aannemelijk is dat voor het extra volume zandsuppletie een vergunning op grond van de Wet natuurbescherming kan worden verleend. Deze werkwijze komt overeen met de werkwijze voor de MLV-winningen. NAM zal ervoor zorgdragen dat de werkzaamheden worden uitgevoerd conform de voorschriften, zoals opgenomen in de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming.
15b	510	Zienswijze	De extra zandsuppletie is niet betrokken bij de beoordeling van de stikstofdepositie.
		Antwoord	Zie reactie 9p.
15c	510	Zienswijze	Zijn de zandsuppleties aan de Noordzeekust hetzelfde type sediment dat nodig is op de plek van waar de bodemdaling plaatsvindt? Of verzand de Waddenzee juist meer door de toevoer van

15			<i>Zandsuppleties</i>
			meer zand door suppleties waardoor minder voedselrijk slib beschikbaar komt voor de gehele voedselketen in de Waddenzee, waaronder de ontwikkeling van (stapel)voedsel voor Wadvogels, maar ook de aangroei van zeegrasvelden. Deze effecten zijn onvoldoende behandeld.
		Antwoord	Bij de selectie van de gebieden in de Noordzee waar het zand voor de suppleties wordt gewonnen, wordt rekening gehouden met de granulaire samenstelling. Door natuurlijke erosie- en sedimentatieprocessen wordt het gesuppleerde zand richting het kombergingsgebied Pinkegat getransporteerd. Tot op heden zijn er geen aanwijzingen dat er ten gevolge van de vooroever- en strandsuppleties aan de Noordzezijde van Ameland een verandering van de sedimentsamenstelling is opgetreden.
15d	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De (extra) zandsuppletie is onderdeel van het project maar geen onderdeel van de gaswinning zelf, zodat beoordeeld zal moeten worden of die zandsuppleties een mitigerende of compenserende maatregel zijn. Die beoordeling mist in de passende beoordeling. Als het een compenserende maatregel is, moet ook een ADC-toets gedaan worden en deze mist.
		Antwoord	De extra zandsuppleties vinden niet plaats om schade aan Natura 2000 te verminderen, voorkomen, of compenseren, maar om het kustfundament in stand te laten, dat is dus noch mitigatie, noch compensatie. De zandsuppleties zijn te beschouwen als onderdeel van het project dat is beoordeeld in het kader van de habitattoets.
15e	514, 516, 517, 536	Zienswijze	De beoordeling van de effecten van een omvangrijke zandsuppletie in een beschermd natuurgebied ontbreekt. In het MER (p. 108) wordt opgemerkt dat significant negatieve effecten van winning, transport en suppletie van zand op de habitattypen en soorten die beschermd zijn binnen het Natura 2000-gebied Noordzeekustzone niet op voorhand kunnen worden uitgesloten, terwijl deze wel noodzakelijk zijn om significant negatieve effecten op natuurwaarden door de gaswinning binnen Natura 2000-gebied Waddenzee te voorkomen.
		Antwoord	In de Passende Beoordeling worden de effecten van het extra volume zandsuppletie globaal beschouwd, omdat het niet mogelijk is een gedetailleerde beoordeling te maken. Op dit moment is immers nog niet bekend wanneer, waar, hoe en op welke manier deze zandsuppleties zullen plaatsvinden. In de globale toetsing wordt voldoende aannemelijk gemaakt dat een vergunning op grond van de Wet natuurbescherming, onder het stellen van voorschriften, hiervoor verleend kan worden.
15f	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Er wordt een valse vergelijking gemaakt met de nationaal te suppleren hoeveelheid in vergelijking met de hoeveelheid die gesuppleerd moet worden in het kader van de zandsuppleties, maar een vergelijk met de hoeveelheden die gesuppleerd zijn in de afgelopen jaren ter behoud van de basiskustlijn van de eilanden (exclusief de hoeveelheden die voor de bestaande wadengaswinningen gedaan worden) ontbreekt geheel. Ook is het MER verouderd

15			<i>Zandsuppleties</i>
			omdat er nog gesproken wordt over komende suppleties bij Ameland in de periode tot 2020 (p. 29). De uitgangspunten zijn niet helder waardoor de impact niet goed berekend kan worden. Dit is in strijd van de Wnb en de Habitatrichtlijn.
		Antwoord	In de Aanvulling MER van september 2022, welke als bijlage bij het inpassingsplan is gevoegd worden de gevraagde gegevens beschreven en wordt inzichtelijk gemaakt hoe deze zich tot elkaar verhouden. De hoeveelheid die extra moet worden gesuppleerd is overigens reeds weergegeven in figuur 6.3 uit de Passende Beoordeling.
15g	514, 516, 517, 536	Zienswijze	Er ontbreekt een beschouwing in de PB of deze extra suppleties nog wel mogelijk zijn in het kader van de verplichtingen van Nederland ten aanzien van het in stand houden van de Waddenzee als Natura 2000-gebied op grond van de artikelen 6, lid 1 en lid 2 van de Habitatrichtlijn. Op grond van die artikelen kan de plicht ontstaan om het totaal van de beschikbare suppletiecapaciteit volop in te zetten voor het behoud van de Waddenzee bij een toenemende snelheid van de zeespiegelstijging.
		Antwoord	Tegen de tijd dat de relatieve zeespiegelstijging zo groot wordt dat er geen gebruiksruimte voor gaswinning meer aanwezig is (deze situatie gaat voorlopig niet ontstaan zoals uit de Passende Beoordeling blijkt, maar in de periode na 2050 is er een kans dat dit in delen van de Waddenzee op zal kunnen treden) dan zal het huidige beleid ten aanzien van het instandhouden van het kustfundament van Ameland nog steeds kunnen worden uitgevoerd. Uit recente modelberekeningen blijkt daarnaast dat de gebruiksruimte binnen het Pinkegat waarschijnlijk veel groter is dan de nu gehanteerde gebruiksruimte.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.
16			<i>Planologie</i>
16a	510	Zienswijze	De Wet ruimtelijke ordening verplicht tot het bestemmen van het hele grondgebied, waarbij ook de ondergrond wordt begrepen. Voor de diepe ondergrond onder de Waddenzee bestaat momenteel nog geen planologisch kader, omdat de gemeentelijke beheersverordeningen niet de diepe ondergrond omvatten. Omdat dit niet in het rijksinpassingsplan is opgenomen en er tevens geen ontwerp omgevingsvergunning voor de WABO-activiteit 'handelen in strijd met regels ruimtelijke ordening' is op- en vastgesteld in het kader van de RCR-procedure, is het de vraag of de beoogde Gaswinning Ternaard juridisch-planologisch is toegestaan. Planologische regeling voor de diepe ondergrond middels een bestemmingsplan of rijkinpassingsplan is gewenst.

16			<i>Planologie</i>
		Antwoord	Hoewel een planologische regeling uiteraard gewenst is, is hier in dit geval inderdaad geen sprake van. Op het moment dat er geen juridisch planologisch regime geldt, kan de aanvraag alleen worden geweigerd op één van de andere gronden van artikel 2.10, eerste lid, van de Wabo, waaronder de stedenbouwkundige bepalingen van de Bouwverordening (AbRvS 27 september 2017, ECLI:NL:RVS:2017:2596). Geen van deze bepalingen staat het project in de weg, waarmee het dus juridisch-planologisch toegestaan is.
16b	510	Zienswijze	Aangezien door het geoptimaliseerde VKA-tracé geen archeologische vindplaats meer wordt doorsneden, zijn de specifieke gebruiksregels in artikel 5.4 van de planregels bij het inpassingsplan niet meer relevant.
		Antwoord	Dat klopt, deze waren abusievelijk blijven staan en zijn nu geschrapt.
16c	510	Zienswijze	Vanwege de grote ruimtelijke impact van de Gaswinning Ternaard, in het bijzonder de nieuwe gaswinningslocatie nabij Ternaard, is een zorgvuldige landschappelijke inpassing noodzakelijk. Bijlage 1 'landschappelijke inpassing', waarnaar in de planregels in artikel 7.1 aanhef en sub b verwezen wordt, ontbreekt bij de bijlagen bij de regels. Een goede beoordeling van het plan en de landschappelijke inpassing is hierdoor niet mogelijk en hiermee is niet voldaan aan een goede ruimtelijke ordening. Ook de gestelde termijn van 3 jaar waarbinnen de landschappelijke inpassingsmaatregelen uitgevoerd dienen te zijn, is onbegrijpelijk gezien de gewenste landschappelijke inpassing. Bovendien vindt de ruimtelijke impact een geruime tijd plaats zonder de gewenste landschappelijke inpassing. Ook is het niet duidelijk vanaf wanneer de driejaarstermijn ingaat; vanaf eerste aanvang van aanleg of bij oplevering? Ten slotte is de afwijkingsbevoegdheid door de Minister bevreemdend gezien het proces om gezamenlijk in vertrouwen en afstemming te komen tot inpassingsmaatregelen.
		Antwoord	De bijlage bij de regels was abusievelijk niet toegevoegd, dit is nu wel gedaan. Deze landschappelijke inpassing is afgestemd met de gemeente en ook beoordeeld in het kader van de omgevingsvergunning bouwen. Ook heeft deze als bijlage ter inzage gelegen bij de omgevingsvergunning bouwen. De ruimtelijke impact van het project op het landschap ontstaat met name door de realisatie van de productielocatie. Daarom is de landschappelijke inpassing nu gekoppeld aan het boren van de boorput op deze locatie en teruggebracht naar 2 jaar. De gasleiding wordt ondergronds aangelegd en is na realisatie dus niet meer zichtbaar. Bovendien is in de regels (artikel 7.1) een verplichting opgenomen om de gronden zoveel als redelijkerwijs mogelijk is in de oorspronkelijke staat terug te brengen.

16			<i>Planologie</i>
			Tijdens de uitvoering van het Landschapsplan kan het voorkomen dat een andere uitvoering van het plan de voorkeur heeft. Dit op voorspraak van een van de betrokken partijen, bijvoorbeeld de grondeigenaar. In afstemming met de gemeente en de betrokken grondeigenaar, kan de Staatssecretaris dan instemmen met een aangepast Landschapsplan. Uitgangspunt blijft dat sprake moet zijn van een landschappelijke inpassing van de gaswinningsinstallatie en de daarbij behorende voorzieningen.
16d	522	Zienswijze	Het bepaalde in het ontwerp vaststellingsbesluit met betrekking tot artikel 6.12 van de Wro komt niet overeen met het bepaalde op pagina 124 van het ontwerp inpassingsplan. Dit is niet zorgvuldig.
		Antwoord	Dat klopt, de betreffende passage in het vaststellingsbesluit is aangepast.
16e	522	Zienswijze	Indiener had eerder een vraag gesteld over de planologische toestemming voor de gaswinning onder de Waddenzee en geeft aan nog geen afdoende antwoord ontvangen te hebben. De vraag blijft dus staan. Indiener geeft ook een nadere toelichting hierop, waaronder het feit dat de boring niet toegestaan is op basis van het bestemmingsplan Bûtengebied Dongeradeel en de herziening daarvan, maar ook niet op basis van de beheersverordening Waddenzee en Noordzee.
		Antwoord	Ingevolge artikel 3 van de planregels, in samenhang met de verbeelding, is ter plaatse van de boring de bestemming 'Bedrijf – Gaswinningsinstallatie' opgenomen. In lid 3.1 zijn terreinen, installaties, voorzieningen en werkzaamheden ten behoeve van gaswinning toegestaan. De beheersverordening Waddenzee en Noordzee geldt tot 50 meter diepte ten opzichte van NAP. Dat betekent dat voor de diepe ondergrond geen planologische regime geldt. Op basis van jurisprudentie geldt dat als ergens geen planologisch regime geldt, er getoetst moet worden aan de stedenbouwkundige voorschriften uit de bouwverordening (o.a. AbRvS 4 maart 2020, ECLI:NL:RVS:2020:666). Inmiddels hebben deze voorschriften ingevolge de Reparatiewet BZK 2014 per 1 juli 2018 hun (aanvullende) werking verloren, waardoor er geen planologische toetsingsgrond meer is voor het betreffende gebied (vanaf 50 meter diepte). De winning van het gas gebeurt op basis van een winningsplan.
16f	522	Zienswijze	Indiener verwijst naar de gebruiksregels in artikel 3 lid 3.4 van de beheersverordening Waddenzee en Noordzee (2016) waarin het storten/verspreiden van baggerspecie, anders dan afkomstig uit de Waddenzee en de rechtstreeks daarmee in verbinding staande havens, als strijdig gebruik aangemerkt worden. Hoe verhoudt zich dit tot de voorgestane zandsuppleties en wordt deze niet weggenomen met de opgestelde ontwerpbesluiten?
		Antwoord	Het verspreiden van baggerspecie is een andere activiteit dan het suppleren van zand in het kustfundament. Het verspreiden van baggerspecie betreft de verspreiding van materiaal (zand en slib) dat is vrijgekomen van de bodem bij o.a. onderhoudswerkzaamheden aan vaargeulen en

16			<i>Planologie</i>
			havens. Bij zandsuppleties wordt zand van buiten het kustfundament aangebracht op specifieke locaties op de kust van de eilanden, om zo het kustfundament te onderhouden en de veiligheid van de kust te waarborgen. Deze regel in de beheersverordening vormt geen belemmering voor het project en blijft onverminderd van toepassing.
16g	522	Zienswijze	Is er op basis van het vigerende bestemmingsplan niet een omgevingsvergunning voor het uitvoeren van een werk, geen bouwwerk, of van werkzaamheden nodig voor het aanleggen van de leidingen? Waarom niet of waarom is dit besluit niet mede ter inzage gelegd?
		Antwoord	Op grond van de onderliggende bestemmingsplannen zou er een omgevingsvergunning voor het uitvoeren van werken en werkzaamheden aangevraagd moeten worden ter bescherming van landschappelijke, archeologische en cultuurhistorische waarden. In de plantoelichting bij het inpassingsplan is reeds onderbouwd dat dit project hier geen inbreuk op maakt, mede door de verplichte landschappelijke inpassing van de productielocatie. Daarom is in artikel 9.3 van de planregels op grond van artikel 3.28, derde lid Wet ruimtelijke ordening een extra bepaling opgenomen dat de omgevingsvergunningenstelsels voor het uitvoeren van werken en werkzaamheden voor dit project buiten toepassing blijven. Derhalve is geen omgevingsvergunning voor het uitvoeren van werken en werkzaamheden meer vereist voor dit project.
16h	522	Zienswijze	In paragraaf 3.2.1 van het ontwerp inpassingsplan is onvoldoende gemotiveerd dat deze gaswinning past in de Omgevingsvisie De Romte Diele. Indiener wil graag de locatie van deze motivering weten.
		Antwoord	In de Omgevingsvisie worden geen directe uitspraken gedaan over gaswinning. Wel wordt de duurzame energietransitie als belangrijke opgave neergezet. Een andere belangrijke opgave is het leefbaar, vitaal en bereikbaar houden van de leefomgeving. In paragraaf 3.2.1 in samenhang met hoofdstuk 5 is gemotiveerd dat bij dit project zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met het leefbaar, vitaal en bereikbaar houden van de leefomgeving. Daarnaast is in paragraaf 3.2.1 gemotiveerd waarom deze gaswinning toch nog nodig is, naast de opgave van de duurzame energietransitie.
16i	522	Zienswijze	In paragraaf 3.2.2 van het ontwerp inpassingsplan is het provinciale Streekplan als onderbouwing gebruikt voor de gaswinning, maar de in het Streekplan gestelde 10 jaarstermijn is al verstreken. Kan dit plan daarom wel gebruikt worden in de onderbouwing en wat is de juridische waarde van dit plan?
		Antwoord	Op grond van artikel 3.1.6 Besluit ruimtelijke ordening moet een bestemmingsplan of inpassingsplan (onder andere) een verantwoording van de in het plan gemaakte keuze van bestemmingen omvatten. Dit omvat tevens een toets aan het geldende beleid. De genoemde

16			<i>Planologie</i>
			structuurvisie Grutsk op 'e Romte! is een thematische uitwerking van het Streekplan in het kader van de ruimtelijke kwaliteit en is in 2014 vastgesteld. Dit is nog geldend beleid (waarnaar overigens ook in de Omgevingsvisie De Romte Diele verwezen wordt), waaraan dan ook getoetst dient te worden (zie paragraaf 3.2.2 van de plantoelichting voor deze toets). Het strategisch beleid uit het streekplan is inmiddels vervangen door de Omgevingsvisie De Romte Diele en hieraan is dan ook getoetst in paragraaf 3.2.1.
16k	522	Zienswijze	Is het met de gasopsporing en gaswinning gepaard gaande gebruik inpasbaar in de provinciale verordening gelet op Hoofdstuk 8 Kustverdediging van de provinciale verordening? Mede gezien reactie onder nummer 3 van indiener (<i>red. in deze bundel nummer 16e</i>).
		Antwoord	Het inpassingsplangebied valt buiten de reserveringszones voor versterking primaire waterkeringen en buiten de reserveringszones buiten aaneengesloten bebouwd gebied, waar hoofdstuk 8 van de provinciale verordening op ziet. Dit valt dan ook buiten de scope van dit inpassingsplan. Zie ook paragraaf 5.8 van de plantoelichting met betrekking tot de effecten op de waterkering.
16l	522	Zienswijze	In paragraaf 3.3.1 van de inpassingsplantoelichting wordt geen onderbouwing gegeven dat het opsporen en winnen van gas inpasbaar is in het Structuurplan Dongeradeel. Ook wordt er geen conclusie getrokken over de inpasbaarheid van het project in de vigerende bestemmingsplannen.
		Antwoord	In het structuurplan worden geen specifieke uitspraken gedaan over de opsporing en winning van gas. Het is dus niet mogelijk om daaraan te toetsen. Wel is de toets gedaan aan effecten van het project op in het structuurplan geformuleerde belangen, zoals het landschap. Ten aanzien van de vigerende bestemmingsplannen is volstaan met het benoemen van de vigerende bestemmingsplannen, omdat eerder al geconcludeerd is dat er een inpassingsplan nodig is om het project juridisch-planologisch mogelijk te maken. Hieruit volgt logischerwijs dat het project niet past binnen de vigerende bestemmingsplannen.
16m	522	Zienswijze	Paragraaf 5.2 Hydromorfologie is slechts gebaseerd op verwachtingen en dit leidt tot zorgen.
		Antwoord	Deze paragraaf is gebaseerd op de bevindingen uit de Passende Beoordeling. Gebaseerd op berekeningen wordt geconcludeerd dat de tijdelijke afname van het sedimentvolume overeen komt met een afname van de hoogte van de wadplaten met maximaal 1,6 mm, gemiddeld over alle platen in het gehele kombergingsgebied. De droogvalpercentages van de platen veranderen niet door deze hoogteafname. De berekende bodemdaling door de voorgenomen Gaswinning Ternaard leidt niet tot wijzigingen in het Waddenzeesysteem en er is geen sprake van meetbare of merkbare gevolgen voor het

16			<i>Planologie</i>
			areaal geulen, platen of kwelders en de sedimentsamenstelling. Negatieve effecten op de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee treden niet op.
16n	522	Zienswijze	Is in het kader van Wet natuurbescherming onderzocht wat de gaswinning in het gasveld in het Wad in het buitendijks gebied daadwerkelijk voor effect heeft? Dit staat namelijk niet in de onderbouwing van het ontwerp-rijksinpassingsplan als gevolg van de ligging van de plangrens. Zo ja, waar staat dat precies? Zo nee, had dat niet moeten?
		Antwoord	Deze afweging is gemaakt in het kader van de vergunning op grond van de Wet natuurbescherming. Zie voor het besluit op de website van de RVO. Het buitendijks gelegen gebied maakt bovendien geen onderdeel uit van het plangebied van het inpassingsplan.
16o	522	Zienswijze	Indiener verwijst naar de conclusie op blz. 62 van het ontwerp-rijksinpassingsplan over licht-, geluid- en optische verstoring rondom de boorlocatie. Hoe wordt het gas bereikt, gaat dat via een grondboring onder de zeedijk door en dan onder het Wad? En dan, wordt er dan een buis in de grond aangebracht die wordt gekoppeld aan de bouwwerken die mogelijk worden gemaakt met het rijksinpassingsplan? Welke werkzaamheden of gebruik vinden plaats in de aanlegfase? Welke werkzaamheden of gebruik vinden plaats in de winfase? Is onderzocht wat voor effect die grondboring heeft i.r.t. de natuurwetgeving? Waar is dat na te lezen in de ter inzage liggende ontwerpbesluiten? Veroorzaakt het onder druk uitstromen van gas uit het gasveld geluid? Waarom wel of niet? En als dat geluid veroorzaakt, is daar in de besluitvorming rekening mee gehouden? Zo ja, waar is dat exact na te lezen? Waar stroomt dat gas dan doorheen, een buis?
		Antwoord	De voorgenoemde activiteit is onder andere beschreven in: - Het inpassingsplan – Hoofdstuk 2 Projectbeschrijving - Het MER Deel A – Hoofdstuk 3 Voorgenomen activiteit Hierbij is onderscheid gemaakt tussen de aanlegfase en de winningsfase. Mogelijke effecten voor natuur en milieu zijn in het MER (inclusief aanvullingen) inzichtelijk gemaakt en beoordeeld. Specifiek in relatie tot natuurwetgeving is er een Passende beoordeling (inclusief aanvullingen) opgesteld. De beoordeling van het aspect geluid treft u in Hoofdstuk 13 van het MER Deel B.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven aanleiding om het inpassingsplan voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.
17			<i>Planmatig beheer</i>
17a	510	Zienswijze	Bij deze winning kan slechts sprake zijn van een productievolume van 1 miljard Nm ³ . Gezien de risico's die met deze winning gepaard kunnen gaan (aantasting natuurgebied van wereldniveau

17			<i>Planmatig beheer</i>
			en negatieve effecten op leefbaarheid van omwonenden) in relatie een betrekkelijk kleine opbrengst is geen sprake van een 'goed planmatig beheer'.
		Antwoord	In het kader van planmatig beheer als bedoeld in art. 36 lid 1 onder b Mijnbouwwet (Mbw) wordt gekeken naar eventuele andere activiteiten in de ondergrond die zouden kunnen worden doorkruist en naar de binnenlandse gasvraag zoals bedoeld in het kleineveldenbeleid. Het productievolume uit het Ternaard gasveld is minimaal 1 miljard Nm3 en maximaal 7,57 miljard Nm3 (vgl. art. 2 lid 1 van het Instemmingsbesluit winningsplan Ternaard). Het winningspercentage is van belang maar is niet doorslaggevend voor de vraag of de gaswinning planmatig is. Eventuele negatieve effecten op natuurgebieden of de leefomgeving zijn geen onderdeel van de toetsing of de gaswinning planmatig is. Deze aspecten worden beoordeeld bij de andere toetsingsgronden (natuur en milieu of bodembeweging). Naar het oordeel van de Staatssecretaris van EZK worden de andere gebruiksmogelijkheden van de ondergrond in de omgeving van het Ternaard gasveld niet doorkruist of onmogelijk gemaakt door de gaswinning (zie paragraaf 5.1.3 van het instemmingsbesluit). Zie voorts antwoord 17b. De gaswinning uit het Ternaard gasveld voldoet aan het kleineveldenbeleid, waarin is vastgelegd dat gaswinning in Nederlandse kleine velden wordt toegestaan zolang de binnenlandse vraag naar gas bestaat. Daarbij geldt als uitgangspunt dat Nederlandse gaswinning onder het niveau van de binnenlandse aardgasvraag blijft. De gaswinning uit het Ternaard gasveld is daarom planmatig.
17b	510	Zienswijze	Bij de beoordeling van het aspect planmatig beheer (Mijnbouwwet, artikel 36, eerste lid, sub b) moet ook gekeken moet worden naar 'andere natuurlijke rijkdommen' (waaronder grondwater). Door dit project zal de verzilting toenemen waardoor de akkerbouwsector en het wetterskip tal van maatregelen zal moeten nemen op het gebied van passend zoetwatermanagement. Naast de autonome toename van verzilting is verdere toename (door toedoen van de mens) ongewenst. Dit aspect is onvoldoende belicht in het kader van planmatig beheer.
		Antwoord	Deze zienswijze houdt verband met één van de functies van de ondergrond als bedoeld in antwoord 17a. In aanvulling daarop het volgende. Bescherming van grondwater is beleidsmatig geborgd via (paragraaf 5.3 van) de Structuurvisie Ondergrond en de Structuurvisie Waddenzee.

17			<i>Planmatig beheer</i>
			Het winningsplan Ternaard strookt hiermee. Zie in dit verband ook de toelichting op het inpassingsplan Gaswinning Ternaard voor de locatiespecifieke afwegingen ter zake. Het aspect van de verzilting wordt in deze zienswijze in verband gebracht met het planmatig beheer als bedoeld art. 36 lid 1 onder b Mijnbouwwet (Mbw). Verzilting is echter geen onderdeel van het planmatig beheer, maar wordt beoordeeld in het kader van de effecten van de gaswinning op natuur en milieu (paragraaf 5.5.3. van het instemmingsbesluit). Zie voorts opnieuw de toelichting op het inpassingsplan.
17c	510	Zienswijze	De zeer beperkte benutting van de capaciteit van het Ternaarder gasveld (30% van de totale veldcapaciteit) is zo laag dat het niet juist is om bij zo'n geringe opbrengst onze inwoners/bedrijven en een internationaal hoog gewaardeerd natuurgebied risico's te laten lopen. Er is sprake van ondoelmatige winning en een onjuiste beoordeling van het aspect planmatig beheer. Dit is geen argument voor een hoger winningspercentage; indiener blijft tegen gaswinning in welk winningsscenario dan ook.
		Antwoord	Verwezen wordt naar de reactie op 17a.
17d	510	Zienswijze	De gehanteerde opvatting over planmatig beheer is te beperkt, omdat alleen naar het onderhavige winningsplan gekeken wordt en niet naar de gehele context van de planmatige winning uit kleine velden in heel Nederland. Gegeven de energietransitie had beter ingezet kunnen worden op andere velden waar niet zo'n (inter)nationaal natuurbelang bij betrokken is. Indiener verwijst ook naar het signaal van veel fracties in de Tweede Kamer in de Kamercommissie-vergadering van 15 september jl. over het stoppen van gaswinning onder de Waddenzee.
		Antwoord	Zoals in antwoord 17a opgemerkt is, kan planmatig beheer ook worden gezien op nationaal niveau. In het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard is het nationale planmatige beheer aan de orde gesteld door de besluitvorming in het kader te stellen van het kleineveldenbeleid. Dit beleid houdt onder meer verband met de energietransitie waar de zienswijze op ziet. In de Kamerbrief inzake Gaswinning Ternaard van 27 september 2021 (Kamerstuk 33529, nr. 903) is dit nog eens uiteengezet, evenals in de Kamerbrief contourennota aanpassing Mijnbouwwet (Kamerstuk 32849, nr. 214). De instemming met het winningsplan Ternaard is in overeenstemming met het kleineveldenbeleid. Vermeldenswaard is ook dat de rechter het kleineveldenbeleid tegen de achtergrond van klimaatverandering niet onredelijk heeft geacht (AbRvS 23 december 2020, ECLI:NL:RVS:2020:3091 , r.o. 6).
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven geen aanleiding om de besluiten voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

18			<i>Overig</i>
18a	478	Zienswijze	Veel inwoners van Ternaard e.o. zouden het op prijs stellen dat de gaslocatie enigszins aan het oog wordt onttrokken op dezelfde wijze als in Blije (Blija) en Anjum. De geplande gaslocatie komt in de buurt van aanwezige bosschages te liggen zodat enige hoge beplanting in dat deel niet storend zal zijn. Het argument dat de beplanting cultuurhistorisch niet in het landschap past is niet reëel, een dergelijke gaslocatie is dat ook niet.
		Antwoord	De omgevingsvergunning Ternaard-200 is voor advisering voorgelegd aan de gemeente Noardeast-Fryslân. Voor de landschappelijke inpassing en welstand is door de Welstandcommissie aangegeven dat bosschages cultuurhistorisch niet toegepast mogen worden.
18b	483	Zienswijze	Na depletie van het veld, is er geen onderzoek gedaan naar mogelijkheden voor CO ₂ opslag. Dat is waarschijnlijk doordat het een natuurgebied betreft waar alle veranderingen door mensen niet toegestaan zijn. Wel is buitengaats de kwaliteit van het rotliggend zand bekeken in het lower is minder geschikt (cat. B) voor opslag CO ₂ terwijl het upper een stuk beter is.
		Antwoord	Eventuele CO ₂ -opslag na depletie van het veld is niet aan de orde en derhalve is daar ook geen onderzoek naar gedaan.
18c	485,489, 489, 490, 491, 510	Zienswijze	Een demissionair minister behoort een dergelijk controversieel besluit niet te nemen. De minister is niet bevoegd.
		Antwoord	Het project gaswinning Ternaard is niet controversieel verklaard. Op basis van de demissionaire status van het kabinet kan de vergunningsprocedure dan niet worden stilgelegd. Bovendien is de staatssecretaris gehouden aan de wet- en regelgeving.
18d	490, 501	Zienswijze	De ontwerpbesluiten zijn dusdanig juridisch dat het niet te doen is voor particulieren om onjuistheden te signaleren.
		Antwoord	Door het tegelijk nemen en publiceren van de besluiten wordt enerzijds duidelijkheid gegeven over de besluiten die nodig zijn voor het project, anderzijds leidt het er toe dat in één keer van meerdere besluiten, met de bijbehorende stukken, kennis moet worden genomen. De Staatssecretaris van EZK realiseert zich dat de documenten van technische en juridische aard zijn en dat ze voor een breed publiek moeilijk te lezen zijn. Om aan te kunnen tonen dat het project aan de wettelijke eisen en het geldende beleid voldoet, zijn echter uitgebreide onderzoeken nodig. Dit leidt tot een uitgebreide en vaak ook technische onderbouwing van de diverse betrokken aspecten. Er is geprobeerd om dit zo leesbaar en begrijpelijk als mogelijk te formuleren en er is een leeswijzer opgesteld over de milieu onderbouwing van het project.
18e	490	Zienswijze	Geldgewin of welvaart mag niet het doel zijn, welzijn wel. Geen respect voor bewoners, mens en dier.
		Antwoord	Gaswinning onder de Waddenzee is alleen toegestaan als dit veilig kan voor mens en milieu en de bescherming van de unieke en kwetsbare natuur van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee is

			geborgd. Op basis van alle adviezen en uitgevoerde onderzoeken is het kabinet tot de conclusie gekomen dat de aanvraag van de NAM voldoet aan de wettelijke vereisten, er sprake is van aanvaardbare risico's en geen sprake is van schade aan de natuur. Hierbij is een zorgvuldige en integrale afweging gemaakt van alle betrokken belangen. Binnen het Omgevingsproces Ternaard is bovendien op basis van intensieve gesprekken gekeken welke afspraken kunnen worden gemaakt om inwoners te ontzorgen en er zijn afspraken over een financiële bijdrage, gekoppeld aan de exploitatie van het Ternaard-project voor een gebiedsfonds, indien het tot gaswinning komt.
18f	501	Zienswijze	Volgens indiener kan de in het verleden verstrekte vergunning benut worden voor deze gasboring door te boren vanaf land om zo het vraagstuk van Unesco werelderfgoed en Natura 2000 te omzeilen, maar de aanleg en het boren zelf leidt ook tot schade.
		Antwoord	Gaswinning onder de Waddenzee is alleen toegestaan als dit veilig kan voor mens en milieu en de bescherming van de unieke en kwetsbare natuur van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee is geborgd. Op basis van alle adviezen en uitgevoerde onderzoeken is het kabinet tot de conclusie gekomen dat de aanvraag van de NAM voldoet aan de wettelijke vereisten, er sprake is van aanvaardbare risico's en geen sprake is van schade aan de natuur. Hierbij is een zorgvuldige en integrale afweging gemaakt van alle betrokken belangen. Binnen het Omgevingsproces Ternaard is bovendien op basis van intensieve gesprekken gekeken welke afspraken kunnen worden gemaakt om inwoners te ontzorgen.
18g	510	Zienswijze	De effecten en risico's van dit project hebben een negatieve invloed op het sociaaleconomisch perspectief voor deze relatief kwetsbare regio. Ook vanuit de bredere maatschappelijke problematiek moet niet gekozen worden voor gaswinning.
		Antwoord	Er is nog niet genoeg duurzame energie beschikbaar om aardgas te vervangen. Daarom heeft Nederland de komende jaren nog aardgas nodig. Nederland geeft de voorkeur aan gaswinning in eigen land. Aardgaswinning uit Nederlandse kleine velden draagt bij aan energieleveringszekerheid en is beter voor het klimaat, de economie en werkgelegenheid en het behoud van aanwezige gasinfrastructuur. Het sociaaleconomisch perspectief is meegenomen in de totale afweging. Dit is onderdeel van de omgevingspilot Ternaard, er is een Investeringsagenda opgesteld voor en door de regio zodat de regio met iets extra's achterblijft mocht de gaswinning stoppen.
18h	510	Zienswijze	Bij gebrek aan bijlage 1 bij de planregels m.b.t. de landschappelijke inpassing is gekeken naar de bouwtekeningen bij de omgevingsvergunningaanvraag voor de gaswinningslocatie Ternaard, maar deze bieden onvoldoende juridische borging. Indiener schetst het proces om te komen tot een goede landschappelijke inpassing en geeft aan dat er een ontwerp ligt waar indiener grotendeels mee kan instemmen. Maar enkele aspecten zijn nog niet of onvoldoende verwerkt: - <i>Beheeradvies Glanshaverhooiland</i>

			Nadrukkelijk wordt geadviseerd om het algemeen beheeradvies te volgen voor het Natuurtype 'NI 2.03 Glanshaverhooiland' (van de Index Natuur en Landschap, BIJ12); - <i>Asymmetrisch slootpatroon en gedifferentieerd hekkelen</i> Wat betreft het slootprofiel van de nieuw te graven sloot aan de oost- en zuidzijde van de gaswinningslocatie wordt geadviseerd om een zo flauw mogelijk talud aan de noord- en westzijde van de watergangen te realiseren. Deze plekken bieden amfibieën mogelijkheden voor bezonning en bieden daardoor mogelijkheden voor een vergroting van de soortenrijkdom. Gecombineerd met een rietaanplant en een dynamisch beheer dat niet gericht is op jaarlijks geheel uithekkelen maar drie- of vierjaarlijks alternerend hekkelen leidt het tot een grote mate van kwaliteit.
		Antwoord	De landschappelijke inpassing lag als bijlage bij de omgevingsvergunning bouwen ter inzage en is inmiddels als bijlage bij de planregels van het inpassingsplan gevoegd. In combinatie met de voorwaardelijke verplichting in artikel 7.1 sub b is deze juridisch geborgd. Verwezen wordt naar de reactie onder 16c en 18a. Tevens is tijdens de beoordeling voor de welstandcommissie vastgelegd wat de eisen met betrekking tot inzaaien en maaibeeld is, dit zal volgens deze afspraken worden uitgevoerd. Het slootpatroon is ook besproken tijdens de welstandbeoordeling. Dit zal niet worden aangepast.
18i	510	Zienswijze	Is er voldoende duidelijkheid en juridische borging voor een zorgvuldige terugkeer naar een gewenste ruimtelijke situatie, wanneer de winningsfase verstreken is?
		Antwoord	Op 1 januari 2022 is een wijziging van de Mijnbouwwet en het Mijnbouwbesluit in werking getreden waarmee een nieuw wettelijk systeem is geïntroduceerd dat ziet op het verwijderen of hergebruik van mijnbouwwerken en bijbehorende infrastructuur. Deze regelgeving biedt voldoende waarborgen voor een zorgvuldige terugkeer naar een gewenste ruimtelijke situatie.
18j	510	Zienswijze	Er wordt slechts ingegaan op de verlichtingssterkte en niet op de zichtbaarheid van het licht en het effect daarvan op de natuur. Indiener ziet hier graag een nadere, deugdelijke onderbouwing van in plaats van een inschatting dat de zichtbaarheid beperkt is omdat de aanlegwerkzaamheden achter de zeedijk plaatsvinden. Indiener begrijpt in zijn algemeenheid niet waarom er -omwille van mogelijke lichthinder- niet toe wordt overgegaan om de aanlegactiviteiten expliciet te beperken tot de dagperiode.
		Antwoord	In het MER Deel B, paragraaf 13.5.1.3. zijn de lichtcontouren opgenomen van de aanlegfase. De 0,1 lux contour reikt circa 100 meter rondom de boorlocatie. Binnen deze contour liggen geen woningen. Ter vergelijking, bij volle maan en heldere hemel bedraagt de verlichtingssterkte op leefniveau 0,25 lux. Verlichting op de boorlocatie is naar beneden en naar binnen gericht. De combinatie van een lage verlichtingssterkte en gunstige oriëntatie van de verlichting is beoordeeld als beperkt zichtbaar. De boring is een continu proces. Het onderbreken van de boring is technisch niet mogelijk.

18k	510	Zienswijze	In 1991 is vanuit de gaslocatie Ternaard-1 het Ternaarder gasveld aangeboord. Er is destijds niet overgegaan tot productie omdat er nadere studie naar de technische- en economische haalbaarheid ervan zou worden gedaan. Dat die ontwikkeling zo'n 30 jaar later — in een sterk veranderde maatschappelijke context — weer herstart zou moeten worden vindt indiener onjuist. Alleen al het gegeven dat de Waddenzee in die tussentijd is aangewezen als Unesco Werelderfgoed had partijen moeten doen afzien van die herstart.
		Antwoord	De voor de geplande gaswinning ingediende aanvragen worden getoetst op basis van de vigerende wettelijke en beleidsmatige kaders. Die kaders worden hier gevormd door de Mijnbouwwet, de Wet natuurbescherming, de Wet ruimtelijke ordening en de Structuurvisie Waddenzee. Op grond daarvan is gaswinning toegestaan met toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe wanneer dit veilig kan en voldoende zekerheid is verkregen dat dit niet leidt tot schade aan de natuur. Op grond hiervan wordt de integriteit en bescherming van de Outstanding Universal Value van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee veilig gesteld. Op basis van het Werelderfgoedverdrag uit 1972 heeft Nederland zich verplicht om het Werelderfgoed Waddenzee te beschermen en te behouden voor volgende generaties, en daarbij geen moedwillige maatregelen te nemen die direct of indirect schade aan het erfgoed veroorzaken. In 2009 is de Waddenzee door UNESCO op basis van het huidige beschermingsregime opgenomen op de Werelderfgoedlijst. De Waddenzee is bij UNESCO voorgedragen met alle activiteiten die destijds al plaats vonden, inclusief de gaswinning onder de Waddenzee op basis van het 'hand aan de kraan'-principe. De voorgenomen Gaswinning Ternaard maakt onderdeel uit van de bestaande winningsvergunning Noord-Friesland uit 1969. De beoogde productielocatie ligt buiten het Werelderfgoed. Op basis van het nominatiedossier bij inschrijving op de Werelderfgoedlijst is afgesproken dat nieuwe boringen binnen het Werelderfgoedgebied niet zijn toegestaan, wel daarbuiten, mits het UNESCO Werelderfgoed niet wordt aangetast. De voorgenomen Gaswinning Ternaard is conform deze principes beoordeeld en vormgegeven. Door toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe wordt voldoende zeker gesteld dat de gaswinning niet zal leiden tot schade aan de natuur van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee. Het kabinet heeft dit ook uiteengezet in haar brief van 20 januari 2022 aan UNESCO (Bijlage bij Aanhangsel Handelingen 2021-2022, nr. 1416). Op 10 augustus 2023 heeft IUCN geadviseerd op de vertaalde Passende Beoordeling. Dit advies is overgenomen in het State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard. Het rapport is op 28

			augustus 2023 gepubliceerd en op 12 september 2023 door het UNESCO-Werelderfgoedcomité ongewijzigd vastgesteld. In paragraaf 1.6 van deze Nota van Antwoord zijn de belangrijkste opmerkingen van het Werelderfgoedcentrum en IUCN samengevat en wordt hierop gereageerd.
18l	515	Zienswijze	Er is door indiener op 21 januari 2021 een motie tegen nieuwe gaswinning aangenomen naar aanleiding van de maatschappelijke verandering als gevolg van de situatie in Groningen en de daarop volgende wijze van schadeafhandeling.
		Antwoord	Aardgas speelt op dit moment een belangrijke rol in de levering van warmte aan huizen, de industrie en in de productie van elektriciteit. Daarnaast wordt aardgas gebruikt als grondstof in bijvoorbeeld de chemie. Het kabinet streeft ernaar om in 2050 CO₂-neutraal te zijn. Daarom zet het kabinet in op het reduceren van de vraag naar aardgas door onder meer energiebesparing en het stimuleren van alternatieve energiebronnen. Het terugbrengen van de vraag naar aardgas vergt echter tijd. De verwachting is dat aardgas de komende decennia nog noodzakelijk is. Omdat de gaswinning uit het Groningenveld zal worden beëindigd, is de gaswinning uit kleine velden extra relevant. In het coalitieakkoord 'Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst' van 15 december 2021 is afgesproken dat de procedure voor Ternaard wordt afgerond, maar dat er daarna geen nieuwe vergunningen meer zullen worden afgegeven voor gaswinning onder de Waddenzee. Mocht er schade zijn aan dijken die verzakken, dan is binnen de Provincie Friesland hiervoor een Commissie Bodemdaling Fryslân, die gevolgen van bodemdaling beoordeelt en toetst. Daar waar mogelijk schade optreedt zal ook deze Commissie in samenspraak met het Wetterskip Fryslân deze schade herstellen. Tevens is sinds 1 juli 2020 door de Minister van Economische Zaken en Klimaat, de Commissie Mijnbouwschade ingesteld die schades als gevolg van mijnbouwactiviteiten in behandeling nemen. Om woningeigenaren en kleine bedrijven die schade hebben door bodembeweging als gevolg van mijnbouw te ontzorgen, kunnen zij schademeldingen rechtstreeks indienen bij de Commissie Mijnbouwschade voor onafhankelijke beoordeling. De Commissie Mijnbouwschade ontzorgt schademelders door onafhankelijk onderzoek te doen naar de omvang van de schade en of de schade veroorzaakt is door bodembeweging als gevolg van de mijnbouwactiviteit. De Commissie Mijnbouwschade brengt daarover advies uit aan zowel de schademelder als de mijnbouwonderneming. De adviezen zijn bindend voor de mijnbouwonderneming.
18m	515	Zienswijze	Bij de kabinetsformatie van 2017-2021 is ervoor gekozen geen nieuwe opsporingsvergunningen meer af te geven. Hoe kan het dat het toenmalige kabinet de gaswinning onder de Waddenzee heeft toegestaan terwijl de signalen om geen gas te winnen onder dit natuurgebied al wel door de regio werd afgegeven. Indiener wil graag weten wat destijds de afweging is geweest om niet het

			gehele kleine veldenbeleid te beëindigen en wil graag meer informatie zoals het formatieverslag op dit punt.
		Antwoord	Aardgas speelt op dit moment een belangrijke rol in de levering van warmte aan huizen, de industrie en in de productie van elektriciteit. Daarnaast wordt aardgas gebruikt als grondstof in bijvoorbeeld de chemie. Het kabinet streeft ernaar om in 2050 CO ₂ -neutraal te zijn. Daarom zet het kabinet in op het reduceren van de vraag naar aardgas door onder meer energiebesparing en het stimuleren van alternatieve energiebronnen. Het terugbrengen van de vraag naar aardgas vergt echter tijd. De verwachting is dat aardgas de komende decennia nog noodzakelijk is. Omdat de gaswinning uit het Groningenveld zal worden beëindigd, is de gaswinning uit kleine velden extra relevant. De afwegingen van het kabinet voor wat betreft gaswinning uit kleine velden zijn verwoord in de Kamerbrief contourennota aanpassing Mijnbouwwet (Kamerstuk 32849, nr. 214). Zoals uit het voorgaande volgt is aardgas in de transitie naar duurzame energie nog steeds nodig en is dit een onderdeel van het klimaatbeleid (Kamerstukken II, 2022/23, 33529, nr. 1116) ⁴ . In het coalitieakkoord 'Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst' is afgesproken dat de procedure voor Ternaard afgerond zal worden en er geen nieuwe vergunningen voor gaswinning onder de Waddenzee worden afgegeven.
18n	522	Zienswijze	Is bekend of er gas aanwezig is onder steden als Den Haag, Amsterdam en Utrecht? Zo ja, wordt daar ook gas opgespoord en gewonnen, waarom wel of niet? Zo nee, waarom is dat niet bekend? En waarom wordt dat niet onderzocht?
		Antwoord	Voor de vraag op welke plekken in Nederland gas te vinden is en gewonnen wordt, is informatie te vinden op de website van NLOG. Op deze website is te zien dat er olie gewonnen is onder Den Haag en dat er gas gewonnen wordt onder Rotterdam. Op de website van NLOG is ook terug te vinden of er vergunningen zijn afgegeven.
18o	522	Zienswijze	Tijdens de in de bijpraatsessie van de NAM op 20 september 2021 is uitgelegd dat de 'kleine velden' met elkaar zijn verbonden. Is dit juist?
		Antwoord	Dat is niet juist, bij de verschillende sessies zijn de kleine velden (waarvoor 1 specifiek beleid is opgesteld) vanuit meerdere invalshoeken besproken: • Er is aangegeven dat alle kleine velden op land en zee samen ongeveer 30% van het binnenlands aardgas leveren, waarbij het binnenlands aardgas de voorkeur heeft boven geïmporteerd aardgas omwille van o.a. de hogere CO₂-emissies die bij import ontstaan. Het is voor de overheid daarom van belang om zo lang als mogelijk de omvang van 30% in stand te houden, waarbij in beginsel niet relevant is of een veld op land of zee ligt en wat de het volume is. • De kleine velden zijn geologisch niet met elkaar verbonden, maar kunnen wel in elkaars nabijheid liggen zoals in Noardeast-Fryslân. Ze zijn echter in de diepe ondergrond niet met

			elkaar in contact, maar kunnen wel dicht genoeg bij elkaar liggen om ze vanaf één locatie te produceren. De productie uit die kleine velden gaat vanaf de verschillende locaties van NAM in het gebied, zoals bijvoorbeeld Moddergat. Via de productieputten op deze locaties gaat het gewonnen aardgas via transportleidingen naar de gasbehandelingsinstallatie in Anjum waar na behandeling het gas wordt afgeleverd aan de Gasunie. Het transport van het gewonnen gas vanaf de locaties is in die zin wel met elkaar verbonden.
18p	524	Zienswijze	De schade wordt geformuleerd in specifieke minimale tijdelijke lokale hoeveelheden. Er is niet in kaart gebracht hoeveel verschillende activiteiten in het hele gebied reeds plaatsvinden, hebben plaatsgevonden en welke schade dit al heeft opgeleverd en hoever dit doorwerkt. Als je op het Oerd staat bevind je je al tussen drie boorlocaties in een door stikstof aangetast landschap terwijl toeristen vogels van hun nest jagen, er olie en plastic op het strand ligt en containerschepen voorbij varen. Neerlands Reid lijdt onder erosie (dit staat niet in het milieu effectrapport). Representatie van het ecosysteem (het waddengebied) als geheel ontbreekt volledig.
		Antwoord	In het MER (en aanvullingen) en de Passende Beoordeling (en aanvullingen) zijn eventuele effecten van de gasboring en winning beoordeeld in relatie tot de huidige situatie en autonome ontwikkelingen. Hierbij is ook gekeken naar cumulatieve effecten. <i>Cumulatieve effecten bodemdaling op het Waddenzeesysteem</i> Onder de Waddenzee wordt gas en zout gewonnen met toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe om negatieve effecten op de natuurwaarden te voorkomen. Het "hand aan de kraan"-principe schrijft voor welke gebruikruimte er is voor diepe delfstoffenwinning onder de Waddenzee zonder dat dit negatieve effecten op de natuurwaarden tot gevolg heeft. Deze gebruikruimte wordt bepaald door het vastgestelde meegroeivermogen, ofwel de natuurlijke sedimentatiesnelheid, van de komberging waarin de winning plaatsvindt, te verminderen met de relatieve zeespiegelstijging. Hierbij geldt, dat zolang de bodemdalingssnelheid van de delfstoffenwinning lager is dan de beschikbare gebruikruimte, er geen aantasting van de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee plaatsvindt en er dus geen schade optreedt aan de natuur. Meerdere delfstofwinningen maken elk gebruik van een deel van de gebruikruimte. De voorgenomen Gaswinning Ternaard leidt, op basis van de 'hand aan de kraan'-systematiek, niet tot wijzigingen in het Waddenzeesysteem. Er is geen sprake van meetbare of merkbare gevolgen voor het areaal geulen, platen of kwelders en de sedimentsamenstelling. In paragraaf 8.3.2 van de Passende Beoordeling is dit nader onderbouwd. Negatieve effecten op de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee treden niet op. Op zowel habitattypen, habitatrichtlijnsoorten, broedvogels en niet-broedvogels treden geen negatieve effecten op.

			Het Neerlands Reid is beschouwd als onderdeel van de kwelders Ameland-Oost. Omdat geen bodemdaling zal plaatsvinden onder deze kweldergebieden, heeft geen nadere beschouwing plaatsgevonden van het Neerlands Reid. Dit is opgenomen in het MER (en aanvullingen) en de Passende Beoordeling (en aanvullingen). <i>Stikstofemissies</i> Zie de reacties op 9o en 9p.
18q	525	Zienswijze	Indiener kan in 6 weken niet beoordelen of er onjuistheden in de ontwerpbesluiten staan, maar geeft aan waarschijnlijk wel in zijn belang geraakt te worden. Het ministerie neemt 2 jaar de tijd om te reageren, de burger moet in 6 weken reageren. Dit is ondoenlijk. Zoveel aanvragen en ontwerpbesluiten tegelijk publiceren is ondemocratisch.
		Antwoord	Door het tegelijk nemen en publiceren van de besluiten wordt enerzijds duidelijkheid gegeven over de besluiten die nodig zijn voor het project, anderzijds leidt het er toe dat in één keer van meerdere besluiten, met de bijbehorende stukken, kennis moet worden genomen. De Staatssecretaris van EZK realiseert zich dat de documenten van technische en juridische aard zijn en dat ze voor een breed publiek moeilijk te lezen zijn. Om aan te kunnen tonen dat het project aan de wettelijke eisen en het geldende beleid voldoet, zijn echter uitgebreide onderzoeken nodig. Dit leidt tot een uitgebreide en vaak ook technische onderbouwing van de diverse betrokken aspecten. Er is geprobeerd om dit zo leesbaar en begrijpelijk als mogelijk te formuleren en er is een leeswijzer opgesteld over de milieuonderbouwing van het project.
18r	525	Zienswijze	Indiener kan niet terugvinden waar de effecten op de zoutkoepels beschreven staan.
		Antwoord	Zoutkoepels bestaan uit massief steenzout en bevatten geen holle ruimtes. Het is dus niet zo dat koepels kunnen instorten of opeens gaan bewegen. Daarom is een zoutkoepel geen risicofactor. Het is wel zo dat zout viskeus kan reageren (stroperig wordt) op spanningsveranderingen als gevolg door compactie van de lagen onder het zout, waarbij het zout in de onderste laag een klein beetje kan 'vloeien'. Dit heeft een wat smallere bodemdalingskom tot gevolg. Deze kennis is meegenomen om de bodemdaling voor het Ternaard veld en vergelijkbare velden te voorspellen. Voor Ternaard en voor vergelijkbare velden worden deze voorspellingen gecontroleerd door bijvoorbeeld TNO en de MER Auditcommissie.
18s	530	Zienswijze	Indiener behartigt de belangen van land- en tuinbouw en heeft zorgen over de potentiële gevolgen van dit project voor de agrarische productie en de agrarische onroerende goederen, aangezien het landgebruik boven het landsdeel van de winning grotendeels agrarisch is. Daar komt bij dat er ook een leiding zal worden aangelegd, waarbij zowel de aanleg als de exploitatie raakt aan de belangen van agrariërs wier eigendom door deze leiding doorsneden zullen worden.
		Antwoord	Het gebruik van de agrarische percelen ten behoeve van de locatie Ternaard maar ook die van de gastransportleiding zijn middels privaatrechtelijke overeenkomsten afgesloten.

			Met betrekking tot eventuele negatieve effecten op de exploitatie van agrariers kan worden verwezen naar het MER Deel B, hoofdstuk 12. <i>Hierin is geconcludeerd dat op basis van het huidige waterbeleid en de beperkte bodemdaling op voorhand is aan te geven dat lokale peilaanpassingen niet plaats zullen vinden. Er zullen geen nadelige effecten op landgebruiksfuncties optreden.</i>
18t	533	Zienswijze	We leven blijkbaar in een industriële woestijn. Indiener wil de willekeur van een economisch regime naar voren brengen.
		Antwoord	Zie de reactie op 4c wat betreft de besluitvorming en het omgevingsproces. Voorts zij opgemerkt dat er voor een weigering van de instemming met het winningsplan geen aanleiding bestaat. Zie in dit verband o.m. de reactie op het RUG-advies in paragraaf 1.4 en antwoord 1h.
18u	534	Zienswijze	De beroepsvisserij vindt reeds decennialang plaats in zowel de Waddenzee als de Noordzee en heeft daarmee een erkend belang binnen het plangebied voor het project 'Gaswinning Ternaard'. Dit project leidt tot een beperking voor het uitvoeren van een commerciële (beroeps)visserij. In het opstellen van een milieueffectrapportage (MER) pleit de beroepsvisserij voor het meenemen van de potentiële effecten op de visserijactiviteiten in dit gebied gedegen te onderzoeken.
		Antwoord	Specifiek relevant voor de visserij zijn zandsuppleties in de Noordzeekustzone. Voor het extra volume zandsuppletie wordt aangesloten bij het bestaande suppletieprogramma van Rijkswaterstaat. Deze reguliere suppleties zijn in het huidige beheerplan voor Natura 2000-gebied Noordzeekustzone vrijgesteld van vergunningplicht op grond van de Wet natuurbescherming, mits aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan. In de Passende Beoordeling worden de effecten van het extra volume zandsuppletie globaal beschouwd, omdat het niet mogelijk is een gedetailleerde beoordeling te maken. Op dit moment is immers nog niet bekend wanneer, waar, hoe en op welke manier deze zandsuppleties zullen plaatsvinden. In de globale toetsing wordt voldoende aannemelijk gemaakt dat een vergunning op grond van de Wet natuurbescherming, onder het stellen van voorschriften, hiervoor verleend kan worden. Wanneer er in de toekomst sprake is van het suppleren van een extra volume zandsuppletie als gevolg van de gaswinning Ternaard, zal daarvoor bepaald moeten worden of daadwerkelijk sprake is van een nieuwe vergunningplicht en zullen zo nodig voorwaarden moeten worden gesteld om significante effecten te voorkomen. De door indiener aangehaalde beperking hebben we niet kunnen vaststellen.
18v	534	Zienswijze	Het werkgebied van beroepsvissers (zowel Noordzee als Waddenzee) wordt 'volgebouwd' en er zijn schadelijke activiteiten voor het ecosysteem en de beroepsvisserij. De belangen van de beroepsvissers worden te weinig erkend en niet meegenomen in de belangenafweging en realisatie van plannen m.b.t. de gaswinning rond Ternaard en in de Waddenzee. De visserijsector is in alle plannen het spreekwoordelijke 'ondergeschoven kindje'.
		Antwoord	De productielocatie is niet gelegen in de Waddenzee maar op het vaste land, nabij Ternaard. Van enige bebouwing in de Waddenzee die de visserij zou kunnen beperken, is dus geen sprake.

18w	534	Zienswijze	Graag wil de visserijsector weten wat de mogelijke cumulatieve effecten zijn als gevolg van andere (reeds vergunde) projecten van derden in de omgeving, zoals de aanleg van kabeltracés en elektriciteitskabels, op het milieu en visbestanden, met name wanneer verschillende activiteiten in een gebied plaatsvinden. Vissers worden zeer beperkt in het uitoefenen van hun beroepsactiviteiten doordat veel gebieden uitgesloten worden door projecten zoals deze.
		Antwoord	In de Passende Beoordeling wordt in paragraaf 8.3.4 ingegaan op cumulatieve effecten. Indiener geeft in de zienswijze niet aan welke effecten van de aangevraagde activiteit van invloed zouden kunnen zijn op de visserijsector.
18x	534	Zienswijze	Mogelijke effecten van gaswinning mogen niet doorbelast worden aan de visserijsector in de vorm van mitigerende maatregelen en daarom pleit indiener voor goed gehandhaafd beleid waarin wordt vastgesteld dat het exploiteren van een gaswinningsgebied in een Natura2000-gebied geen verdere gevolgen heeft voor de visserijsector.
		Antwoord	Het Ternaard gasveld wordt vanaf het vaste land aangeboord. Activiteiten op zee maken geen onderdeel uit van de voorgenomen activiteit. Daarmee is verstoring van scheepvaart t.b.v. visserij uitgesloten. Uit de nadere effectbepalingen in de Passende Beoordeling blijkt verder dat de bodemdaling door de voorgenomen Gaswinning Ternaard niet leidt tot wijzigingen in het Waddenzeesysteem en dat geen sprake is van meetbare of merkbare gevolgen voor het areaal geulen, platen of kwelders en de sedimentsamenstelling. Negatieve effecten op de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee en daarmee ook visserij treden niet op. Specifiek relevant voor de visserij zijn zandsuppleties in de Noorzeekustzone. Voor het extra volume zandsuppletie wordt aangesloten bij het bestaande suppletieprogramma van Rijkswaterstaat. Deze reguliere suppleties zijn in het huidige beheerplan voor Natura 2000-gebied Noordzeekustzone vrijgesteld van vergunningplicht op grond van de Wet natuurbescherming, mits aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan. In de Passende Beoordeling worden de effecten van het extra volume zandsuppletie globaal beschouwd, omdat het niet mogelijk is een gedetailleerde beoordeling te maken. Op dit moment is immers nog niet bekend wanneer, waar, hoe en op welke manier deze zandsuppleties zullen plaatsvinden. In de globale toetsing wordt voldoende aannemelijk gemaakt dat een vergunning op grond van de Wet natuurbescherming, onder het stellen van voorschriften, hiervoor verleend kan worden. Wanneer er in de toekomst sprake is van het suppleren van een extra volume zandsuppletie als gevolg van de gaswinning Ternaard, zal daarvoor bepaald moeten worden of daadwerkelijk sprake is van een nieuwe vergunningplicht en zullen zo nodig voorwaarden moeten worden gesteld om significante effecten te voorkomen.

			Overigens bieden de mitigerende maatregelen ten aanzien van suppleties (Passende Beoordeling paragraaf 9.3.2.) een borging dat de visserij niet wordt verstoord. Suppleties worden bijvoorbeeld zodanig uitgevoerd dat schelpenbanken niet bedekt worden met zand.
18y	534	Zienswijze	Indiener wil graag als belanghebbende gekend worden in de verdere besluitvorming en zou graag nadere mondelinge toelichting van deze zienswijze willen geven.
		Antwoord	Indiener had zowel de mogelijkheid om een schriftelijke zienswijze in te dienen als een mondelinge zienswijze. Voor de laatste optie was er een telefoonnummer beschikbaar. Voor dit project en de bijbehorende besluitvorming zullen verder de reguliere rechtsbeschermingsmogelijkheden openstaan. Op het moment van terinzagelegging van de definitieve besluiten wordt indiener hierover per brief geïnformeerd.
18z	537	Zienswijze	Indiener is principieel tegen de ontwikkeling van nieuwe gaswinningen, maar beoordeelt de nieuwe gaswinningen vooral op hun effecten voor het waterbeheer.
		Antwoord	Ter kennisgeving aangenomen.
18aa	537	Zienswijze	De punten die indiener in het kader van het vooroverleg heeft ingebracht, zijn goed verwerkt in het inpassingsplan.
		Antwoord	Ter kennisgeving aangenomen.
18ab	538, 555	Zienswijze	Het nieuwe besluit over dit gasplan zorgt voor een aantasting van het landschap en de cultuurhistorie, maar ook voor een enorme dynamiek in de ondergrond.
		Antwoord	De aanlegfase kent de grootste impact (meest negatieve effecten) op landschap en cultuurhistorie. Dit betreft echter maar een tijdelijke impact. Desalniettemin is er sprake van aantasting van landschappelijke en cultuurhistorische waarden. In artikel 7.1 van de planregels zijn verplichte maatregelen opgenomen, waardoor er geen onaanvaardbare landschappelijke en cultuurhistorische effecten optreden door de Gaswinning Ternaard. In het winningsplan is de bodemdaling- en beweging als gevolg van dit project in beeld gebracht. In het instemmingsbesluit op het winningsplan Ternaard zijn de effecten ervan beoordeeld. Hieruit blijkt dat de effecten aanvaardbaar zijn. Voor meer informatie hierover wordt verwezen naar het instemmingsbesluit op het winningsplan.
18ac	546	Zienswijze	Indiener mist de namen van de waddeneilanden Ameland en Schiermonnikoog en de naam van de Waddenzee in de ontwerp-vergunning(en), het ontwerp inpassingsplan en het MER. Het gasveld Ternaard heeft een klein deel van het gasvoorkomen, het merendeel ligt onder de Waddenzee, maar de NAM moet het gas nog opsporen en de spot/plek nog vinden. Als dat zou gebeuren, zal dat Ameland en/of Schiermonnikoog raken.
		Antwoord	Het gasveld Ternaard ligt voor een klein deel onder land ten noordoosten van het dorp Ternaard en voor het overige deel onder de Waddenzee. Het veld is in 1991 aangeboord en heeft de veldnaam Ternaard gekregen. Voor de boring van de nieuwe put en de voorgenomen gaswinning

			zijn de mogelijke milieueffecten in beeld gebracht, inclusief de mogelijke effecten op de waddeneilanden Ameland en Schiermonnikoog. Deze zijn uitgebreid in het MER beschreven.
18ad	546	Zienswijze	Dit plan geeft of zal een extra druk geven en indiener heeft daar bezwaar tegen.
		Antwoord	Het is niet geheel duidelijk op wat voor soort druk indiener doelt. In het MER en de bijbehorende onderzoeken is uitgebreid onderzocht en onderbouwd dat er geen extra druk ontstaat op milieukundige aspecten.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen geven aanleiding om het inpassingsplan voor de Gaswinning Ternaard te wijzigen.

3. Wijzigingen

Ambtshalve wijzigingen

Naar aanleiding van verdere technische uitwerking van het project en overleg met diverse bestuursorganen is een aantal nieuwe inzichten ontstaan. Deze zijn als ambtshalve wijzigingen opgenomen. Onderstaand zijn de inhoudelijke wijzigingen per besluit weergegeven. Daarnaast hebben redactionele wijzigingen plaatsgevonden. Daarnaast zijn alle besluiten waar nodig aangepast naar aanleiding van gewijzigd beleid en de aanvullingen op de MER en Passende Beoordeling (PB).

Inpassingsplan Gaswinning Ternaard

Voor de ambtshalve wijzigingen wordt verwezen naar de Staat van wijzigingen bij het vaststellingsbesluit.

Omgevingsvergunning voor de activiteiten 'oprichten en in werking hebben van een inrichting of mijnbouwwerk', 'bouwen van een bouwwerk' en 'aanleggen van boorgaten'

- Het aanleggen van het boorgat is uitgebreider omschreven in de omgevingsvergunning.
- De omgevingsvergunning voor de activiteit 'aanleggen van boorgaten' wordt verleend voor de duur van drie jaar na datum van inwerkingtreding van het besluit in plaats van twee jaar na inwerkingtreding van het besluit.
- Aangepaste tekst naar aanleiding van het vervallen van de bouwvrijstelling voor stikstofdepositie.

Instemmingsbesluit op het winningsplan

Het instemmingsbesluit is op onderdelen geactualiseerd. Zo is de omschrijving van de voorbereidingsprocedure uitgebreid en is het bevoegd gezag gewijzigd. Daarnaast zijn o.m. de Aanvulling MER Gasboring en Gaswinning Ternaard, en de Aanvulling Passende Beoordeling Gasboring en Gaswinning Ternaard van september 2022 verwerkt. Verder zijn er wijzigingen doorgevoerd om de bedoelingen adequater tot uitdrukking te brengen. Dit betreft de kwalificatie van de SRA (tweede alinea paragraaf 5.3.3) en de koppeling met het Gebruiksruimtebesluit (artikel 7 lid 1). Ten slotte is het instemmingsbesluit in enkele gevallen redactioneel gewijzigd omwille van de duidelijkheid (artikel 6 lid 2 en artikel 7 lid 4).

Watervergunning (lozen hemelwater)

De standaardteksten die verwijzen naar de procedure zijn bijgewerkt met:

- invulling van de data van de terinzagelegging en de info-bijeenkomst
- de officiële mededeling van de minister
- de verwijzing naar de zienswijzen en Nota van Antwoord (NvA)
- de toevoeging van de beroepsclausule

Bij het kopje zienswijzen is aangegeven dat er inhoudelijk geen zienswijzen zijn ingediend tegen het ontwerp.

Omgevingsvergunning in-/uitrit N358

De standaardteksten die verwijzen naar de procedure zijn bijgewerkt met:

- invulling van de data van de terinzagelegging en de info-bijeenkomst
- de officiële mededeling van de minister
- de verwijzing naar de zienswijzen en NvA
- de toevoeging van de beroepsclausule

Bij het kopje zienswijzen is aangegeven dat er inhoudelijke geen zienswijzen zijn ingediend tegen het ontwerp.

In zowel dit ontwerpbesluit als de ontwerp APV-vergunning stond een passage over ontvankelijkheid/belanghebbendheid geel gearceerd.

Dat is bij het definitieve besluit bijgewerkt: bij de vergunning uitweg stond er eigenlijk niet een goede verklaring van de aanvrager qua belanghebbendheid, daar is ambtshalve 'gebruiker' van gemaakt.

In de Uitweg vergunning is de verwijzing naar het coördinatiebesluit verwijderd. Dat gold alleen voor de APV vergunning en de Melding lozen buiten inrichting.

Melding op grond van Besluit lozen buiten inrichtingen

De standaardteksten die verwijzen naar de procedure zijn bijgewerkt met:

- invulling van de data van de terinzagelegging en de info-bijeenkomst
- de officiële mededeling van de minister
- de verwijzing naar de zienswijzen en NvA
- de toevoeging van de beroepsclausule

Bij het kopje zienswijzen is aangegeven dat er inhoudelijke geen zienswijzen zijn ingediend tegen het ontwerp.

Gecombineerd besluit Watervergunning Keur (aanleg pijpleiding en kruisen waterstaatswerken), Watervergunning/melding o.b.v. Keur (onttrekken grondwater), dempen en graven tbv aanleg verhard oppervlak en dempen watergang bij de nieuwe winlocatie.

De standaardteksten die verwijzen naar de procedure zijn bijgewerkt met:

- invulling van de data van de terinzagelegging en de info-bijeenkomst
- de officiële mededeling van de minister
- de verwijzing naar de zienswijzen en NvA
- de toevoeging van de beroepsclausule

Bij het kopje zienswijzen is aangegeven dat er inhoudelijk geen zienswijzen zijn ingediend tegen het ontwerp.

APV-vergunning (kruisen gemeentelijke wegen)

De standaardteksten die verwijzen naar de procedure zijn bijgewerkt met:

- *invulling van de data van de terinzagelegging en de info-bijeenkomst*
- *de officiële mededeling van de minister*
- *de verwijzing naar de zienswijzen en NvA*
- *de toevoeging van de beroepsclausule*

Bij het kopje zienswijzen is aangegeven dat er inhoudelijke geen zienswijzen zijn ingediend tegen het ontwerp.

In zowel dit ontwerpbesluit als de ontwerp uitritvergunning stond een passage over ontvankelijkheid/belanghebbendheid geel gearceerd. Dat is in het definitieve besluit aangepast.

Vergunning Wet natuurbescherming

De considerans van de vergunning is op diverse plaatsen aangepast en geactualiseerd. Dit geldt onder meer voor de passages ten aanzien van:

- de Aanvulling Passende Beoordeling september 2022;
 - de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023;
 - de actualisatie van AERIUS Calculator (versie 2023, 5 oktober 2023) en een correctie daarop (versie 2023.0.1, 6 november 2023);
 - de passages met betrekking tot de partiële bouwvrijstelling, die sinds de tussenuitspraak in de Porthos-uitspraak van 2 november 2022¹¹ niet langer kan worden gebruikt;
 - de relatie met de werelderfgoedstatus van de Waddenzee.
- Voorts wordt in de Wnb-vergunning uitgebreid ingegaan op het advies van IUCN van 10 augustus 2023 en het daarmee samenhangende State of Conservation-rapport over de bescherming van de Waddenzee en de Gaswinning Ternaard.

De Aanvulling Passende Beoordeling september 2022 en de daarin opgenomen wijziging van het project (waarbij wordt uitgegaan van de inzet van schepen met rookgaswassers bij de zandsuppleties) hebben geleid tot het toevoegen van een voorschrift (voorschrift 25) om het gebruik hiervan te borgen. Voorts hebben de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 en de daarin opgenomen wijzigingen van het project met betrekking tot de depositie van stikstof geleid tot aanpassing van paragraaf 2.1 van onderhavig besluit en het toevoegen van een voorschrift (voorschrift 26) om het gebruik van emissieloze apparatuur en, voor zover het materieel niet emissieloos is, materieel dat voldoet aan de emissie-eisen STAGE IV of V, zoals opgenomen in de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023, te borgen. In de Aanvulling Passende Beoordeling februari 2023, Revisie 1, 28 april 2023 heeft verder een aanpassing plaatsgevonden met betrekking tot het affakkelen, hetgeen noodzakelijk is voor het uitvoeren van de

¹¹ Afdeling bestuursrechtspraak Raad van State 2 november 2022, ECLI:NL:RVS:2022:3159.

productietesten. Er zal niet langer in de nacht (tussen 19.00 's avonds en 07.00 's ochtends) worden gefakkeld. Om naleving hiervan te borgen is voorschrift 27 aan onderhavig besluit toegevoegd. Daarnaast is de considerans op genoemde plaatsen, ook ambtshalve, aangepast en geactualiseerd.

Ambtshalve zijn daarnaast voorschriften 6, 14, 15, 16, 17, 19, 20 en 21 aangepast. Voorts zijn enkele voorschriften tekstueel aangepast. Het aanpassen en toevoegen van voorschriften aan onderhavig besluit heeft voorts geleid tot het vernummernen van de voorschriften.